

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI

İKTİSADİ KALKINMAYA YAKLAŞIM AÇISINDAN İBN HALDUN VE ADAM SMİTH

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ESRA TURAN

Tez Danışmanı: PROF.DR. ARİF ÖZAYDIN

GAZİANTEP

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI

İktisadi Kalkınma Yaklaşımı Açısından İbn Haldun ve Adam Smith

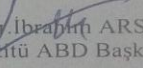
Esra TURAN

Tez Savunma Tarihi: 15.11.2018

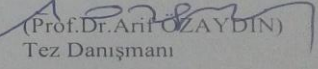
Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

(Doç.Dr. Zekiye ANTAKYALIOĞLU)
SBE Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans tezi olarak gerekli şartları sağladığını onaylarım.

(Prof.Dr. İbrahim ARSLAN)
Enstitü ABD Başkanı

Bu tez tarafımda (tarafımızca) okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

(Prof.Dr. Arif ÖZAYDIN)
Tez Danışmanı

Bu tez tarafımızca okunmuş, kapsam ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

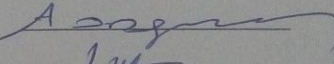
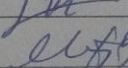
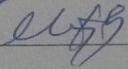
Jüri Üyeleri:
(Unvanı, Adı ve SOYADI)

Prof.Dr.Arif ÖZAYDIN

Prof.Dr.İbrahim ARSLAN

Dr.Öğr.Üyesi M.Vahit EREN

İmzası

*Abim
Ömer Turan'ın
(Mayıs 1991-Mayıs 2010)
Aziz Hatırasına...*

ÖZET

İKTİSADİ KALKINMAYA YAKLAŞIM AÇISINDAN İBN HALDUN VE ADAM SMİTH

TURAN, Esra

Yüksek Lisans Tezi, İktisat ABD

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Arif Özaydın

Kasım 2018, 104 Sayfa

Ekonomik kalkınma konusu her ne kadar İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra daha sistematik olarak incelenmeye başlandıysa da, ülkelerin gelişmişlik düzeyleri bu dönemden önce de araştırmalara konu olmuştur. Bu araştırmalar çoğu zaman araştırmacıların ve düşünürlerin farklı bakış açısından kaynaklanmıştır. İbn Haldun ve Adam Smith, birbirinden farklı iki düşünür olarak bilinmektedir. Çalışmamızda her ne kadar birbirinden farklı zamanlarda ve farklı coğrafyalarda yaşamış olan iki düşünürün aslında aralarında çok büyük farklılıkların olmadığı ortaya konmaya çalışılmıştır. Her ikisinin de hem iktisadi hem de ahlaki değerler konusunda, farklı dille ama aynı fikri yaklaşımla nasıl birbirine yaklaştığı bu çalışmada ifade edilmiştir. Aynı zamanda, birbirinden habersiz bir şekilde yazılan Mukaddime ve Ulusların Zenginliği eserlerinin tek amacının da toplum faydasına ulaşmak ve insanlarda farklı bakış açısını yakalamak umuduyla yazıldığına dikkat çekilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kalkınma, İbn Haldun, Adam Smith,

ABSTRACT**IN TERMS OF APPROACH TO ECONOMIC DEVELOPMENT
IBN KHALDUN AND ADAM SMITH**

TURAN, Esra

M. A. Thesis, Department of Economics

Supervisor: Prof.Dr. Arif Özaydın

November 2018, 104 Pages

Although the issue of economic development has begun to be examined more systematically after the Second World War, the level of development of countries has been the subject of research before this period. These researchers are often based on a different perspective of researchers and thinkers. Ibn Khaldun and Adam Smith are known as two different thinkers. The two thinkers who have lived in different times and in different geographies in our work have in fact tried to show that there are not very great differences between them. We have tried to express as much as possible in this thesis that we are both different in terms of both economic and moral values but how the same idea approaches each other. At the same time, unaware of each other form of written Muqaddima and reach the Wealth of Nations also works to the benefit of society and the sole purpose is noted that people hoping to catch the articles from different perspectives.

Keywords: Development, Ibn Khaldun, Adam Smith

ÖNSÖZ

Toplumlar, tarihin başlangıcından bu yana ekonomi bilimiyle gerek dolaylı gerek doğrudan ilişki içerisinde bulunmuştur. Ekonominin gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerde kendini kalkınma ekonomisi olarak göstermesi de bu ilişkinin devamı niteliğinde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla bu ilişkiyi kuranların ve daha anlaşılır hale getirmeye çalışan düşünürlerin bulunması kaçınılmaz olmuştur. İktisadi kalkınmaya yaklaşımın İbn Haldun'un ve Adam Smith'in bu amaçla görüşlerini ortaya koydukları aşikârdır. Bizim amacımız farklı zamanlarda yaşamış olsalar da insanlık tarihinin iyi yönde ilerlemesi için çabalayan düşünürlerin olduğuna dikkat çekmektir. Ayrıca bu insanların aynı çağda yaşamasına, aynı kültürde olmasına, aynı dilde konuşmasına ya da aynı düşünceleri paylaşmasına ihtiyaç olmadığını ifade etmektir.

Bu yorucu ama bir o kadar gurur verici yolculukta yanımda olan herkese tek tek teşekkür etmem mümkün değildir. Fakat bu yolu benimle beraber yürüdükleri için minnettarlığımı dile getirmeyi bir borç bilirim. Ancak bunlardan bazıları özellikle teşekkürü hak etmektedirler. Öncelikle kısıtlı zamanına rağmen benden desteğini, fikirlerini ve engin tecrübesini esirgemeyen danışmanım Sayın Prof. Dr. Arif Özaydın'a, gerek kaynak bulma konusunda ve gerek yol göstermede bana destek olan Yüzüncü Yıl Üniversitesi'nin değerli hocalarından Sayın Doç.Dr. M.Şükrü Mollevelioğlu'na, bu tezin ortaya çıkmasında her türlü desteği sağlayan aileme, kıymetli dostum Yasemin Dünder'a ve kıymetli ailesine ve Abdulhamit Adem'e teşekkür ederim. Ailemin desteği ve duaları olmasaydı bu tez ortaya çıkar mıydı emin değilim ancak hayatımın her anında benimle oldukları için teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
ABSTRACT	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
ÖNSÖZ.....	ii
İÇİNDEKİLER	iv
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	vii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İBN HALDUN VE ADAM SMİTH'İN HAYATLARI VE ESERLERİ

1.1. İBN HALDUN'UN HAYATI VE ESERLERİ	5
1.1.1. Hayatı.....	5
1.1.2. Eserleri.....	7
1.2. ADAM SMİTH'İN HAYATI VE ESERLERİ	8
1.2.1. Adam Smith'in Hayatı	8
1.2.2. Adam Smith'in Eserleri	9

İKİNCİ BÖLÜM

İBN HALDUN'UN VE ADAM SMİTH'İN İKTİSADİ GÖRÜŞLERİ

2.1 İBN HALDUN'UN İKTİSADİ GÖRÜŞLERİ.....	10
2.1.1. Emegın Toplum Hayatı İçindeki Rolü.....	14
2.1.1.1. İbn Haldun'a Göre Emek Türleri ve Geçim Yöntemleri	16
2.1.1.2. Emek Faktörünün Üretimdeki Karşılığı; Değer	20
2.1.2. İbn Haldun'da Gelir ve Servet Dağılımı.....	22
2.1.3. İbn Haldun'a Göre Nüfus	23
2.1.4. Üretimde İşbölümü ve Uzmanlaşma	25
2.1.4.1. Ticaret	28
2.1.5. İbn Haldun'a Göre Devletin İktisadi Hayattaki Yeri ve Görevi.....	29
2.1.5.1. İbn Haldun'a Göre Kamu Maliyesi.....	34
2.1.5.2. İbn Haldun'un Vergi ile İlgili Görüşleri ile Arz Yönlü İktisadi Ekol ile Arasındaki Benzerlikler ve Laffer Eğrisi	35
2.2. ADAM SMİTH'İN İKTİSADİ GÖRÜŞLERİ.....	40

2.2.1. Emekğin Toplum Hayatı İçindeki Rolü.....	42
2.2.1.1. Emek Faktörünün Üretimdeki Karşılığı; Değer	42
2.2.1.2. Adam Smith'e Göre Emek Türleri ve Geçim Yöntemleri.....	44
2.2.1.3. Emek Arzı Kuramı.....	45
2.2.2. Üretimde İşbölümü ve Uzmanlaşma	46
2.2.3. Piyasadaki Mübadele Aracı; Para.....	48
2.2.4. Dış Ticaret	50
2.2.5. Adam Smith'e Göre Devletin İktisadi Hayattaki Rolü ve Görevi.....	51
2.2.6. Adam Smith'in Toplumsal Sınıf Kuramı	54
2.2.6.1. Adam Smith'e Göre Klasik Değer Kuramı.....	56
2.2.6.2. Kullanma Değeri – Mübadele Değeri.....	56
2.2.6.3. Piyasa Fiyatı – Doğal Fiyat	57
2.2.6.4. Kâr ve Rant.....	57
2.2.7. Görünmez El ve Öz çıkar	58

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKTİSADİ KALKINMAYA İBN HALDUN'UN VE ADAM SMİTH'İN YAKLAŞIMI

3.1. İKTİSADİ KALKINMA KAVRAMI	62
3.2. İBN HALDUN'A GÖRE İKTİSADİ KALKINMA	65
3.2.1. Siyasi Otoritenin İktisadi Kalkınmaya Etkisi	66
3.2.2. İşbölümü ve Ekonomik Uzmanlaşmanın İktisadi Kalkınmaya Etkisi...	69
3.2.3. Emek Faktörünün İktisadi Kalkınmaya Etkisi.....	71
3.2.4. Sosyo-Psikolojik Faktörlerin İktisadi Kalkınmaya Etkisi	72
3.2.5. Eğitim Faktörünün İktisadi Kalkınmaya Etkisi	73
3.2.6. İktisadi Kalkınmada Servetin Rolü ve Önemi	75
3.2.7. Nüfus Faktörünün İktisadi Kalkınmaya Etkisi	77
3.3. ADAM SMİTH'İN İKTİSADİ KALKINMAYA YAKLAŞIMI	79
3.3.1. Adam Smith'in Büyüme Modelinde Emek Faktörünün Rolü	81
3.3.2. Sermaye Faktörünün Kalkınmaya Etkisi	81
3.3.3. İşbölümü ve Uzmanlaşmanın Kalkınmaya Etkisi.....	82
3.3.4. Siyasi Otoritenin İktisadi Kalkınmaya Etkisi	84
3.3.5. Eğitim Faktörünün İktisadi Kalkınmaya Etkisi	85
3.3.6. Dış Ticaretin İktisadi Kalkınmaya Etkisi	85
3.3.7. Nüfus Faktörünün İktisadi Kalkınmaya Etkisi	87
SONUÇ.....	89

KAYNAKLAR	95
ÖZGEÇMİŞ.....	99
VITAE	99

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Arz Yönlü İktisadi Görüş – Laffer Eğrisi.....	39
--	----

GİRİŞ

İktisadi kalkınma, ekonomi biliminin en ilgi çekici konularından biridir. Her ne kadar kalkınma ile ilgili ilk sistematik araştırmaların 1940'ların sonlarında başladığı kabul edilse de, Adam Smith'in ilk kalkınma iktisatçısı, 1776 yılında yayınladığı "Ulusların Zenginliği" adlı eserinin ise kalkınma alanındaki ilk bilimsel inceleme olduğu da ekonomistlerce kabul edilmektedir. İktisadi Kalkınma, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, hem yeni siyasi bağımsızlıklarını kazanan az gelişmiş ülkelerin hem de savaş sonrası ciddi manada bozulan ekonomik yapılarını düzeltmeye çalışan Batı ülkelerinin iktisadi gelişmeyi gerçekleştirme amacıyla ortaya çıkmıştır. Bu dönemde de beklenilenin üzerinde bir ilgi toplamıştır. Bu yeni alanın iktisadi gelişme sorunlarına yaklaşımı ve buna ek olarak iktisadi gelişme için ortaya koyduğu çözüm önerileri ile günümüze kadar oldukça farklı nitelik kazanmıştır.

Ekonomik kalkınma, ülkelerin gelirlerindeki artışlarla beraber sosyal, kültürel ve siyasal algının değişmesi ve alandaki yapısal dönüşümü içermektedir. Bu yüzden, iktisadi kalkınma yalnızca üretimin ve kişi başına düşen milli gelirin arttırılması olarak algılanmamalıdır. Zira kalkınma, az gelişmiş bir ülkede hem ekonomik yapının hem de sosyo-kültürel yapının değiştirilmesi ve geliştirilmesidir. İktisadi kalkınma üretim ve kişi başına gelir yükselişlerine bağlı olarak, yapısal değişiklikleri, teknik ve kurumsal düzenlemeleri üretim yapısındaki değişiklikleri ve sektörler arasındaki kaynak oluşumunu da ifade eder. Bu nedenle iktisadi kalkınma ekonomik yapıyla sınırlı olmayan toplumu sosyolojik, psikolojik ve politik yapısını da içeren kompleks bir aşamadır.

Kalkınma iktisadi kavram olarak modernleşme, sanayileşme, büyüme ve yapısal değişimle karıştırılmaktadır. Özellikle ekonomik kalkınma ile ekonomik büyüme birbirlerinin yerine kullanılacak şekilde eş anlamlı olarak tanımlanmaktadır. Yapısal değişim, ekonomik kalkınma ve büyümeyi tanımlamak veya aralarındaki farkı vurgulamak üzere ara bir kavram şeklinde ele alınmaktadır. Yapısal değişim aynı zamanda ekonomik kalkınmayı kapsayacak şekilde tanımlanmaktadır. İktisadi kalkınma kavramı, niteliksel değişmeye işaret etmektedir. Bu durumda iktisadi kalkınma hem daha fazla çıktı hem de teknik ve kurumsal yapıdaki değişimleri içermektedir. Ekonomik kalkınma iki aşamalı bir süreci ifade etmektedir. Birinci aşama, üretim faktörlerinin yaratılmasıdır. Burada, üretim faktörlerinin meydana gelmesi için ekonomiyi de kapsayan kurumsal/yapısal bir değişimin olması gerekir. İkinci aşama ise üretim faktörlerinin en uygun yapıyı içerisine almaktır. Böylelikle ekonomik kalkınma kavramı, iktisadi nitelikte olan yapılarla birlikte sosyal, siyasal nitelikteki yapılarda da gelişme yönünde bir değişim, hatta yeni yapıların oluşturulmasını içeren süreçlere de işaret etmektedir.

İktisadi kalkınma, ülkeler için daha derin sorunlara işaret etmiştir. Ekonomilerdeki üretim ve tüketim, dış ticaret, sanayi gelişmişlik ile beraber toplumdaki sanat, kültür, eğitim gibi birçok alanına dikkat çeker. Bir ülkenin mevcut ekonomik durumu ve göstergeleri yani büyüme ile ilgili verileri kalkınmanın ilgilendiği konular değildir. Ancak bir ülkenin nüfus sayısı, toplumdaki bebek ölüm oranları, eğitimin yaşı, niteliği, halkın yaşam kalitesi, sağlık alanındaki gelişmeler, kişi başına düşen okul, öğretmen, doktor sayısı, temiz suya ulaşma imkanı, alt yapı yeterliliği, çevre koşulları gibi pek çok konu kalkınmanın konusunu oluşturur. Bu yüzden, kalkınma ülkeler ve ekonomiler için kronik sorun halini almış konulara değinmektedir. Buna göre, iktisadi kalkınma bir yapı değişikliği; yani, bir yapıdan diğer bir yapıya geçiştir. Ancak böyle bir geçiş daha çok kalkınmanın bir göstergesi, bir uyarıcı faktörü olabilir. Kalkınma için yatırım artışı, teknolojik gelişme, verim artışı, reel gelir artışı, eğitim düzeyinin yükselmesi yanında, düşüncenin, zihniyetin, sosyo-ekonomik yapıların da değişmesi gerekmektedir. Çünkü, kalkınmamış bir ülkenin sorunu sadece üretim faktörlerinin en uygun bir biçimde nasıl bir araya getirileceği değildir. Aynı zamanda üretim faktörlerinin nasıl elde edileceği ve üretimi artırmak için nasıl kullanılacağı da önem taşımaktadır.

Bir ülkenin sahip olduğu yer altı ve yer üstü kaynaklar, jeopolitik konumu, nüfusun sayısı ve niteliği, insanlık tarihindeki yeri, teknolojik olarak gelişmişliği ve ekonomilere kattığı değer, onu gelişmiş ya da az gelişmiş kılmıştır. Ancak bu gelişmişlik durumu, her ne kadar son dönemlerin popüler konusu olmuşsa da bu kavramlar çok daha eski zamanların ilgilendiği konular olmuştur. Ekonomi bilimiyle ilgilenen insanların ortaya koyduğu düşünceler de bu amaca hizmet etmiştir. Bu nedenle ekonomik kalkınma her dönemde dikkat çekici bir konu haline gelmiştir.

Bu kadar önemli bir konuyu iki farklı düşünürün fikirleri üzerinden ele almak bu çalışmanın ana konusudur. Bu düşünürlerden İbn Haldun diğeri ise Adam Smith'tir.

İbn Haldun Avrupa'nın Ortaçağ karanlığından çıkmaya başladığı dönemde Batının karanlığının yanında, İslam Dünyasının tüm aydınlığını içinde barındıran tarihi bir şahsiyettir. Hem mensubu olduğu ailenin Arap dünyasında sahip olduğu itibardan dolayı, hem de şahsi olarak edindiği siyasi ve ilmi tecrübesi ile dikkatleri üstüne toplamayı başarmıştır. Fikir sahibi olduğu konularla yaşadığı dönemde adından sıklıkla söz ettirmiştir. Ölümünden sonraki dönemlerde de takdirle anılmış bir âlimdir. Sosyolojiden hukuka, eğitim biliminden tarih konularına, siyasetten ekonomik olaylara kadar daha pek çok konuda söylenecek söze sahip olması onun önemini daha çok artırmıştır.

Adam Smith, iktisat bilimini yeniden şekillendiren, piyasaya kendisinden daha önce hiç kimsenin tanımadığı özgürlüğü tanıyan önemli bir kişiliktir. Devletin varlığını destekleyen ancak, ekonomik durumlar için devlete çok güvenmeyen bir düşünürdür. Bir ülkenin zenginleşebilmesi için kendini her alanda kanıtlaması gerektiğini düşünen, ünü yaşadığı çağ ve coğrafyayı aşmış bir ekonomisttir. Kendisi aynı zamanda bir ahlak filozofudur. Ahlaki kuramının ekonomik görüşlerinin arka planında kalması talihsizliğini yaşamıştır. Ancak ölümünden sonra kendisini destekleyen ve kendisine karşı çıkan gruplar tarafından her dönemde gündemde kalmayı başarmıştır.

Bu çalışmanın amacı, ne Tunuslu İbn Haldun'a yeni bir kimlik bulma arayışdır ne de Kirkckady'li Adam Smith'i yeni bir oluşuma tabi tutmaktır. Ünleri yaşadığı çağı ve coğrafyayı aşmış bu iki düşünürün toplumun faydasını temel alarak oluşturdukları fikirleri ve kalkınma konusundaki ortak yönlerini ortaya koymaktır.

Tez, üç bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır. Birinci bölümünde İbn Haldun'un ve Adam Smith'in hayatları incelenmiştir. İkinci bölümde her iki düşünürün iktisadi görüşleri ayrı ayrı ele alınmıştır. Üçüncü ve son bölümde de önce kalkınma kavramına kısaca değinilmiştir. Daha sonra İbn Haldun'un ve Adam Smith'in kalkınmaya yaklaşımları ayrı ayrı ele alınmıştır. Sonuç bölümünde ise her iki düşünürün fikirleri kıyaslanmış ve genel bir değerlendirme yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İBN HALDUN VE ADAM SMİTH'İN HAYATLARI VE ESERLERİ

1.1. İBN HALDUN'UN HAYATI VE ESERLERİ

1.1.1. Hayatı

Gerçek adı Abdurrahman olup künyesi Ebu Zeyd, unvanı Veliyyüddin, ünü İbn Haldun olan düşünürün tam ismi Abdurrahman Ebu Zeyd Veliyyüddin İbn Haldun Maliki, Hadrami'dir . Veliyyüddin lakabını Mısır'da kadılık yaptığı sırada dönemin hükümdarı olan Sultan Berkuk tarafından almıştır (Haldun, 2017:16). İbn Haldun birçok devlet ve bilim adamını yetiştiren bir ailenin çocuğu olarak 1332 yılında Tunus'ta doğmuştur (Yıldırım, 2006:3). Babası bir edebiyatçı ve ilim insanıydı. Bu sebeple İbn Haldun'un eğitimine çok önem verdi. Bazı ilimleri bizzat kendisi öğretmiştir. Geri kalan ilimleri ise Tunus'ta olan o dönemin en iyi hocalarından öğrenmesini sağladı (Husri, 2001:72). Eğitimine küçük yaşlarda başlayan İbn Haldun ilk olarak Kur'an-ı ezberleyip sonrasında da hukuk üzerine çalışmalara başlamıştır. Yirmili yaşlara geldiğinde birçok âlimden matematik, mantık, edebiyat, tefsir, gramer, hadisle ilgili dersler alarak eğitimini sürdürmüştür. Bu dönemden sonra babasını kaybeden İbn Haldun birçok devlet idaresine geçmiştir (Yıldırım, 2006:13). Henüz on sekiz yaşındayken Fas kralının yanında ve en üst yetkiler verilerek görevlendirilmiştir. Ancak yaptığı görevlerle zaman geçtikçe aleyhine olan kişiler de artmış ve kendisine karşı yapılan türlü hileler yüzünden 1357 yılında hapse atılmıştır. Sonrasında yeniden yürütme ve yargı kolunda birçok görev almıştır. 1365 yılında siyasi sebepler yüzünden Endülüs'e yerleşmiş ve burada çok

önemli dış ilişkiler ve mevkilerde yer almıştır. Hem dış hem de iç politikada birçok makamda bulunmuş ve bu görevleri başarıyla icra ettikten sonra İbni Seleme Kalesi'ne çekilerek bütün idari işlerden uzak durmuştur. İbn Haldun, kırk üç yaşına kadar sır kâtipliği, sadrazamlık, elçilik, kadılık ve müderrislik gibi birbirinden önemli görevlerde yer alarak çok yoğun bir politik hayat sürdürmüştür (Aydın, 2016:7).

İbn Haldun, doğumu ve eğitimi yönünden bu seçkinler topluluğunun bir parçasıydı. Ünlü bilginlerle çalışmıştır. 1352'de, sadece yirmi yaşında, mührün ustası olmuş ve 1375'e kadar sürecek olan politik kariyerine başlamıştır. Zenginlikleri farklıydı, bir hapishanede mi yoksa sarayda mı, zengin mi yoksa fakir mi, bir kaçakçı mı yoksa bir bakan mı? Zamanının politik olaylarına her zaman katılmış, her zaman diğer akademisyenlerle, Müslümanlarla, Hristiyanlarla ya da Yahudilerle iletişim halinde kalmıştır ve her şeyden öte, hiçbir zaman ders çalışmayı bırakmamıştır (Boulakia, 1971:1106).

İbn Haldun Seleme Kalesi'ne çekilip Mukaddime'yi yazmaya başlamıştır. Üç yılda tamamladığı bu eseri 1377 yılında Tunus Sultanı Ebu Abbas'a arz etmiştir. 1384 yılında da Maliki mezhebi kadısı olarak görev almıştır. Bu dönemde yine kendisine karşı olan görüşler nedeniyle bu görevini de bırakmıştır. Bu durum onun kendisini tamamen bilimsel çalışmalara vermesini ve Cami Ezher'de verdiği derslere daha çok yoğunlaşmasını sağlamıştır. Bu dönemde Mısır'ın içinde bulunduğu siyasi istikrarsızlıkları gözlemlemiştir. İbn Haldun tüm yaşamı süresince siyasi buhranların ya bizzat içinde bulunmuş ya da çok yakınında yer almıştır. Bu arada Mısır Sultanı Berkuk tarafından yeniden kadılık makamına gelmiş ancak Berkuk'un ardından görevinden alınmıştır. Bir süre sonra yeniden kadılık görevine getirilmiştir. 1400'de Şam'ı ele geçiren Timur'la görüşmesi için oluşturulan grupta da yer alan İbn Haldun, Timur'a kurduğu saltanatın da geçici olduğunu söylemiştir. Timur'un kendisiyle çalışmak istemesi üzerine, yeniden dönmek şartıyla, Mısır'a dönmüştür. Ancak geri dönmeyerek ömrünün sonuna dek burada yaşamını sürdürmüştür. Mısır'da itibarlı bir yaşamdan sonra 1406'da vefat etmiştir (Falay, 1978:13).

Aslında İbn Haldun'un yaşamını dört periyotta incelemek mümkündür; birinci periyot, aldığı tahsil ile ilgilidir. Bu aşama hemen hemen on beş yıldan oluşur ve neredeyse tamamı Tunus'ta geçer. Bu süre içerisinde Kur'an hafızlığı yanında diğer dersleri de almıştır (Bolatl, 2013:4). Bu dönemde yetişmesi, aldığı eğitim ve

ilim dönemi olarak değerlendirmek mümkündür. 1332’de başlayan bu süre 1351’in sonlarına kadar sürer (Haldun, 2017:15). İkinci aşama hem siyasi hem de idari roller üstlendiği yıllardan oluşur. Yirmi beş yıl süren bu aşamada İbn Haldun, Tunus, Fas, Cezayir ve Endülüs gibi bölgelerde bulunmuş ve birçok üst düzey yetkiler almıştır (Bolatl, 2013:4-5). Üçüncü dönemde 1375-1383 yılları arasında kitaplarını yazmakla geçirmiştir. Sekiz yıl süren bu dönemin ilk dört yılını İbni Seleme Kalesi’nde son dört yılını da Tunus’ta yaşamıştır. Yedi ciltten oluşan El-İber adlı eserinin giriş mahiyetindeki Mukaddime’yi bu dönemde yazmıştır (Haldun, 2017:15). En son dönem ise, kadılık yaptığı ve Mısır’da kaldığı dönemdir. (Bolatl, 2013:4-5). 1383 yılından 1406 yılına kadar sürer. Bu dönemde İbn Haldun, Şam’da Timur ile görüşmüş, Kudüs’e gitmiş ve hac vazifesini yapmıştır (Haldun, 2017:15).

İbn Haldun’un yaşadığı dönemde İslam Dünyasına bakıldığında İslam Medeniyetinin bir gerileme dönemine girdiği görülmektedir. Avrupa’nın ise yeniden inşa edildiği ve güçlenmeye başladığı bir dönemdir. İslam düşünce ve ilim dünyasında görünen en son yıldız İbn Haldun’dur. Ondan sonra birçok kıymetli düşünür ve âlim yaşamıştır. Fakat Doğu dünyasında ondan sonra böyle güçlü âlimler olmayacaktır. İbn Haldun farklı ilimlerde düşünceler geliştirmiş ve yorumlar yapmış, edebiyat ve sanatla ilgilenmiştir. Mukaddime ansiklopedik bir kitap olduğu için, o her türlü bilimle uğraşmış, kültürel sorunların pek çoğunu araştırmış, sosyal ve toplumsal olayları eleştirmiş ve çözümlemiştir (Haldun, 2017:55). On sekizinci yüzyılın yazarlarının çoğu gibi İbn Haldun da yazdığı yazılarda felsefi, sosyolojik, etik ve ekonomik düşünceleri bir araya getirmiştir (Boulakia, 1971:1106).

1.1.2. Eserleri

- Libabu’l Muhassal fi Usuli’d-Din
- Şifau’s- Sail li Tehzibi’l- Mesail
- Kitabu’l –İber

Olmak üzere üç kitabı basılmıştır. Ancak diğer eserleri fazla bilinmemekle beraber yedi ciltten oluşan El İber adlı eserinin giriş kısmı niteliğindeki Mukaddime’si en ünlü eseridir. İbn Haldun Mukaddime’de tarihi ve sosyal olayları inceleyerek değişik yöntemler ortaya koyar (Abdula, 2007:4). Bu eserinde insanlık tarihinin ilk hayat biçimlerinden söz eder ve bunu ekonomik değerlerle ortaya koyar. İnsan yaşamını ve bilhassa sosyal hayatı etkilemesi yönünden ekonomik faaliyetler

üzerinde durur. İbn Haldun, ekonomi ile ahlakın ya da ekonomi ile beşer yapısının biçimlenmesi arasında bir ilişkinin varlığından söz eder (Özkılıç, 2006:9). Bu yüzden bu kitabında tarihte yaşanan değişik olayları neden- sonuç bağlamında anlatmaya çalışır ve dönemin devletiyle ya da hükümetiyle ya da uygarlıkların doğuşu ve gelişmesiyle ilgili faktörleri değerlendirmeye çalışır (Chapra, 2006:208).

Diğer eserleri ise şöyle sıralamak mümkündür (Yıldırım, 1990:19);

- Bürde Kasidesinin Şerhi
- Mantık Risalesi
- Matematiğe Dair Risale
- Şiir ve Kasidelere Dair Risale İbn Hatib'in Fıkıh Usulüne Ait Recez'inin Şerhi.

1.2. ADAM SMİTH'İN HAYATI VE ESERLERİ

1.2.1. Adam Smith'in Hayatı

Adam Smith, 1723'de İskoçya'nın Kirkcaldy kasabasında doğmuştur. Doğduğu sene gümrük kontrolörü olan babası vefat etmiştir (Çalcalı, 2013:91). Tüm yaşantısını öğrencilik, hocalık ve devlet görevlerinde geçiren Smith'in, bulunduğu konuma göre çok sakin ve durgun bir hayatı olmuştur.

Henüz on dört yaşındayken Glasgow Üniversitesi'ne girmiştir. Daha sonra Oxford Üniversitesi'nde göreve başlamıştır. Üniversitede dönemin en önemli ahlak filozoflarından olan Hutcheson, Adam Smith'in ahlaki duygularının gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Daha sonra tanıştığı ve yakın dostu olduğu Hume tarafından ticaretin serbestleştirilmesi görüşlerinden etkilenmiştir (Arslan, 2012:153).

Bundan sonra Glasgow'a yerleşen Smith, Edinburhg'da çeşitli konular üzerine herkese açık konferanslar yapmıştır. 1751 yılında Glasgow Üniversitesi'nin mantık bölümünde öğretim üyesi olarak göreve başlamıştır. Sonraki yılda ahlak felsefesi profesörü olmuştur. Daha sonra aynı üniversitenin dekanı olarak görev yapmıştır. Ancak 1779'da bu görevinden istifa ederek bir devlet yetkilisinin oğluna

ders vermek için Paris'e yerleşir. Bu dönemde Fizyokrasinin lideri olan Dr. Quesnay ile karşılaşır. Quesnay'ın pek çok görüşünü desteklememesine rağmen ondan etkilenir. İki yıl sonra ders verdiği çocuğun ölmesi üzerine tekrar İngiltere'ye yerleşir (Savaş, 2000:266). Burada gümrük muhafaza memuru olarak göreve başlar. Hayatı boyunca dış ticaretin serbestleşmesi için çabalayan biri olarak bu görevde bulunması doğrusu ilginçtir (Arslan, 2012:158). Ömrünün sonuna kadar da bu görevde kalır. Hayatı boyunca hiç evlenmemiş ve annesiyle yaşamış olan Smith, 1790 senesinde burada vefat etmiştir (Savaş, 2000:266).

1.2.2. Adam Smith'in Eserleri

Adam Smith, 1759 yılında Ahlaki Duygular Kuramı, 1776 yılında Ulusların Zenginliğinin Doğası ve Sebepleri Üzerine Bir İncelemele adlı eserlerini yayınlamıştır (Çalcalı, 2013:90). Bu iki eseri dışında Glasgow'da ders verdiği dönemlerde öğrencilerinin edinmiş olduğu notların toplamı olan iki kitabı daha mevcuttur. Geri kalan yazıları Adam Smith daha vefat etmeden önce yakılması vasiyetini vermiştir. Bu nedenle birçok eseri günümüze kadar ulaşamamıştır. Ancak Astronomi Tarihi adlı eseri yakılmayıp onun ölümünden sonra 1795 yılında yayınlanmıştır (Savaş, 2000:267).

Adam Smith kitaplarında, 1770'lı yılların İngiltere'sini gözlemlemektedir. Çünkü bu dönemdeki İngiltere'de tarımsal devrim yaşanmış, sanayi devrimi ise henüz uyanmaktadır. 1760'lı dönemler boyunca sanayi gelişmesi, teknik olmaktan ziyade daha çok iktisadi durumu göstermektedir. İlerleme, daha çok üretim faktörlerinden ziyade işbölümünden kaynaklanmaktadır (Hamitoğulları, 1982:111).

İKİNCİ BÖLÜM

İBN HALDUN'UN VE ADAM SMİTH'İN İKTİSADİ GÖRÜŞLERİ

2.1 İBN HALDUN'UN İKTİSADİ GÖRÜŞLERİ

Ekonomik konularla alâkalı Batıdaki araştırmalar, 17. yüzyılın ikinci dönemine kadar bilimsel bir çalışma olarak yapılmamıştır. Bu tarihten önceki iktisadi incelemeler, ütöpik canlandırmalar, ilmi nasihatler ve hukuki - dini karşılaştırmalar çerçevesinde yapılmıştır. İktisadi olayların, diğer doğa olayları gibi birçok değişmez kanunlara bağılı olduğuna kanaat getirmek, bu kanunları ortaya çıkartıp sistemli bir şekilde kurallaştırmak gibi konular, 17. yüzyılın sonlarında yapılabilmekmiştir. Ancak İbn Haldun, Batılı araştırmacılarından dört yüzyıl önce bu görüşe sahip olmuştur (Husri, 2001:398).

İbn Haldun, toplumların var olabilmesi için o toplumun ekonomik faaliyetlerde bulunması gerektiğini ifade eder. Toplumlarda meydana gelen farklılıkların yalnızca elde etmek için yöneldikleri ekonomik faaliyetlerden kaynaklanmaktadır. Bu yüzden kişiler bu faaliyetleri gerçekleştirmek ve sürdürebilmek için, birbiriyle iş birliği içinde olmak zorundadırlar (Batseva, 2012:78).

İktisatçılar ekonomik olayları, bir şeye bağılı olmadan ve tek başına ayakta kalabilen olaylar gibi görmüşlerdir. Aynı dönemdeki sosyologlar ise iktisadi olayları toplumsal hayatın oluşumlarından biri gibi yorumlamışlardır. Bu nedenle diğer sosyal olaylar arasındaki karşılıklı etkileri özel olarak araştırmaya başlamışlardır. Böylelikle iktisat 19. yüzyılın son döneminde siyaset sosyolojisi ve iktisat sosyolojisi olarak sistematik bir hale getirilmiştir. Mukaddime'de sistematik hale getirilen

iktisadi konular iktisat sosyolojisi ile alakalıdır. Çünkü İbn Haldun, iktisadi olayları bir araştırmacı olarak gözlemler ve diğer sosyal olaylar arasındaki etkileri karşılaştırmalı olarak inceler. İbn Haldun arz ve talep kanunun piyasada ve fiyatlar üzerindeki etkisini önemser. Bu nedenle, talep ile fiyatlar arasında doğru bir orantı olduğunu ifade eder. Ona göre, bir malın talebi arttığında fiyatları da artar ve yine bir malın talebi azaldığında fiyatı da azalır. Ancak İbn Haldun bu iktisadi kanunu soyut bir biçimde belirlemeyip, talepteki artışın sosyal etkilerini de inceler. Böylelikle iktisadi bir konuyu durağan değil dinamik bir şekilde ortaya koyar (Husri, 2001:398-399). Sonuç olarak, Mukaddime esas olarak bir tarih kitabı olmasına rağmen İbn Haldun, bu eserinde, bir üretim teorisi, bir değer teorisi, bir dağıtım teorisi ve onun tarihinin çerçevesini oluşturan uyumlu bir genel ekonomik teoriyle bir araya gelen bir döngü teorisini detaylandırmıştır (Boulakia, 1971: 1106).

İbn Haldun'un ekonomi hakkında dile getirdiği düşünceleri onun öne çıkan fikirlerindendir. Bazı araştırmacılar İbn Haldun'un ekonomi fikirlerini serbest piyasa teorisine yakın olarak değerlendirirken bazı araştırmacılar ise bu fikirlerini daha çok Marksçı zihniyete yakın olarak görmektedir (Haldun, 2017:116). Ancak İbn Haldun'un üretime, devlete, mülke, devletin kuruluşuna ve yıkılışına dair görüşleri, her şeyin değeri olarak emeği görmesi, onu sosyalist yanlısı olan araştırmacılar tarafından kendi zihniyetlerine daha yakın görülmüştür (Candan, 2007:240). İbn Haldun ekonomik oluşumların insanlar ve devletler için çok önemli bir yere sahip olduğunu, medeniyetlerin oluşması ve ilerlemesi aşamasında temel etken olduğunu savunmaktadır. Bu fikirleri onun Karl Marks'ın habercisi gibi algılanmasına neden olmuştur (Bolatlı, 2013:11).

İbn Haldun'un iktisadi yaşamla ilgili fikirleri, siyasi teori ve devletin görevleriyle ilgili aynı çizgidedir. Zaten o, ekonomiyi ve siyaseti birbirinden farklı durumlar gibi ele almaz. İbn Haldun ekonomik durumları iki grupta incelemektedir; birinci grupta hayvancılık, avcılık, ziraat bulunmaktadır. İkinci grupta ise, sanayi ve ticaretin egemen olduğu bir iktisat söz konusudur. Bu gruptaki ekonomiye sahip olan ülkeler gelişmiş bir seviyede olmaktadır. Bu ülke ekonomide geliştiği gibi sanatta da ileri gitmiştir. Kentlerdeki ekonomik ilerlemenin boyutuna bağlı olarak nüfusun gelişmesi de aynı çizgide yer almaktadır (Wilson, 2003:535).

İbn Haldun, insanı hayvanlardan ayıran en önemli özelliğin insanların iktisadi faaliyette bulunması olarak değerlendirir. İnsanların hayatlarını devam ettirebilmeleri için gıda ve diğer ihtiyaç maddelerine mecbur olduklarını ifade eder. İnsanların bu ihtiyaç duydukları maddeleri hazır bir şekilde değil, belli bir üretimden geçtikten sonra elde edebildiklerini ortaya koyar. Bu durumda İbn Haldun'a göre insanların ihtiyaçlarını karşılamak için üretim yapması ve iktisadi faaliyette bulunması vazgeçemeyeceği en temel zorunluluktur. O insanların iktisattan ayrı bir varlık olarak düşünölemeyeceğini savunmaktadır. İnsanlık tarihinin ve sosyal yapının oluşmasında iktisat faktörünün çok önemli bir rol üstlendiğini ifade etmiştir. Ona göre, insanların ve toplumların bulundukları durumların farklılığı sergilemiş oldukları iktisadi faaliyetlerin farklılığından kaynaklanır. Farklı üretim tarzları ve ekonomik ilişkiler, değişik sosyal yapılarını da oluşturur (Abdula, 2007:8).

İbn Haldun, ekonominin işleyişini, üretimde kullanılan araçların çeşitliliğini, ekonomik üretimlerde uzmanlaşmayı ve dış ticareti, hükümetin rolü ve istikrar politikalarını sistematik olarak analiz eden, çıktıyı ve istihdamı artırıcı ilk kişidir. Dahası, İbn Haldun, optimum vergilendirme, asgari hükümet hizmetleri, teşvikler, kurumsal çerçeve, hukuk ve düzen, beklentiler, üretim ve değer teorisi sorununu ele almıştır. İbn Haldun, yine ulusların yükselişi ve çöküşünün biyolojik bir yorumunu veren, elindeki ekonomik fazlalığı olan ilk ekonomisttir. Onun tutarlı genel ekonomik teorisi tarihinin çerçevesini oluşturur (Karataş, 2006:277-278).

İbn Haldun'un sosyal teorisinin temel kavramı, ona göre, bir uygarlığın yükselişinin ardındaki belirleyici güç olan asabiyyedir. Bugün asabiyye ekonomik kalkınmaya uygulanabilir: yani, bir liderin, bir insanın elde etmenin güçlü motivasyonu ile gelişime olan bağlılığını bir araya getirdiği şeklinde yorumlanabilir. Kalkınma stratejilerinin son kırk yıldaki başarısı ya da başarısızlığı aslında sermaye, doğal kaynaklar ve (vasıfsız) emek gibi geleneksel ekonomik kategorilerden ziyade, bu iki faktör tarafından belirlenmiştir. İbn Haldun için, asabiyye, akrabalar ve kabileler arasında kendiliğinden ortaya çıkar. Birbirlerini destekleyen kişiler arasındaki ilişkidir. Bu nedenle asabiyye, karşılıklı çıkar söz konusu olduğunda toplum dışındaki müttefiklere de uygulanabilir (Weiss, 1995:30).

İbn Haldun, toplumlarda ve devletlerde meydana gelen çeşitliliğin nedenini ekonomiye bağlamaktadır. Devletlerin birbirine benzememesini geçim yöntemlerinin

değişik olmasıyla ilişkilendirir. Geçinmek için izlenen yol ve yöntemler ortaya çıkan mal ve hizmetlerin de farklı olmasına neden olmuştur. Bu farklı mal ve hizmetler bir nevi uluslararası ticaret için de bir öncü niteliğindedir. Çünkü her toplum elde ettiği mallar konusunda ihtisaslaşır ve karşılaştırmalı bir üstünlüğü elde eder. Böylelikle değişik ürünlere olan istekler öteki toplumların da ihtiyacı haline gelir (Bolatl, 2013:11).

İbn Haldun kişilerin iktisadi çabalarını, toplumların hayat şeklinin esas etkeni olarak göstermektedir. Ancak toplumlar arasında görülen değişiklikler bunların geçim yollarının çeşitliliğindendir. İbn Haldun geçim yollarındaki çeşitliliği sadece iktisadi anlamdaki çeşitlilik olarak görmektedir. Ekonomideki bu çeşitlilikten dolayı toplumu şehir ve köy hayatı olarak sınıflandırmaktadır. Şehir hayatı ile köy hayatı arasındaki bağ, toplumsal kalkınmanın düşük ve yüksek aşaması arasındaki bağdır. Düşük aşama ilkel ve pek az çeşitlenmiş üretim seviyesi ve refah düzeyi düşük olan aşamadır. Toplumların bu aşamadan yüksek aşamaya geçebilmesi için emeğin büyük bir kısmının bir yerde birikmesi, şehirlerde büyük hareketliliğin olması, işbölümünün ve karışıklığının esasına dayalı iktisadi yönünde gerçekleşen bir değişimin olması gerekir (Aydın, 2016:9).

İbn Haldun, kişilerin ihtiyaçlarını doğal ve yapay olarak iki şekilde gerçekleştiğini dile getirir. Ona göre, göçebe yaşayan insanların ihtiyaçları zorunlu ihtiyaçlar, şehirde yaşayanların ise ihtiyaçları hem doğal ihtiyaçlardır hem de zamanın koşullarına göre yapay ihtiyaçlar olabilir. Bu sebepten zanaat denilen çeşitli meslekler şehirleşmeyle başlar. Burada gelişir ve devam ettirilir. İnsan ihtiyaçları zorunlu ve lüks olarak ayrıldığı gibi zanaatlar da üç dala ayrılır. İlki beşer hayatı için gerekli olan mesleklerdir. Bunlar; terzilik, kasaplık, marangozluktur. İkincisi refah düzeyi arttıkça insanlarda ihtiyaç haline gelen bilim, sanat ve politika ile ilgili alanlardır. En sondaki zanaat ise askerliktir. Bu zanaatlar gerekliliğe ve zorunluluğa göre sıraya konulur, gelişir ve yayılır. İnsanların elindeki para arttıkça bunlarla eş zamanlı olarak ihtiyaçlar da artar. Bu yüzden gelir düzeyine göre zanaatlarda artar ve gelişir (Özkılıç, 2006:5).

İbn Haldun bireylerin yaşamlarını sürdürebilmeleri için bir arada yaşamak zorunluluğunun olduğunu, sıradan ve ilkel seviyede de olsa ihtiyacı olan malları kendi başına karşılayamayacağını ifade eder. Bundan dolayı başkalarının ortaya

koyduğu mal ve hizmetleri satın almak ve başkalarının da ihtiyaç duyduğu şeyleri ortaya koymak zorundadır. Onun iktisadi çabaya böyle önem vermesinin yanında bu çalışmaların Allah'ın emirlerinden olduğunu belirtmekte ve bunu “Rızkınızı arayınız” ayetiyle (Ankebut suresi 29/17) desteklemektedir. Bunun yanında İbn Haldun'a göre insanın yanına verilen her şeyden yararlanabilmesi için ihtiyaç duyduğu kuvvet, kudret, akıl gibi nimetleri insana veren Allah, ziraat ile uğraşan kişiler ve diğer temel iktisadi faaliyetlerle ilgili bilgiyi ve yetenekleri peygamberleri aracılığıyla bildirmiştir. Böylelikle ona göre iktisadi faaliyetler mukaddes bir özellik taşımaktadır. Bu durumda insanı, tarihi ve devletlerin gelişmişlik düzeyini belirleyen etkenleri tam olarak kavrayabilmek için, ekonomi etkenlerini, üretim biçimlerini iyi bir şekilde araştırmak gerekir. Dolayısıyla insanlık tarihini ve toplumsal olayları iktisadi durumlardan arındırarak değerlendirmek olası değildir (Kozak, 1999:15-24).

Ona göre ekonomik koşulların elverişsiz, ticaretin bozuk, üretimin düzensiz, toplumda gelir adaletsizliğinden kaynaklı dengesizliklerin olması ve doğal kaynakların ekonomi faktörleri arasında eşit olmadığı toplumlarda ahlakiliğin olmaması ve zenginliğin sağlanamaması olağanlaşır (Candan, 2007:242).

Tüm bunlar neticesinde İbn Haldun ekonomi ile ilgili fikirlerini ortaya koyarken, amacı fıkıh hocaları gibi hukuki ve dini kurallar oluşturmak değildir. Tasavvuf ehli gibi ahlaki kurallar ortaya koymak da değildir. Onun tek amacı, ekonomik olayları gözlemlediği şekilde olduğu gibi açıklamak ve bu olayları ortaya çıkartan nedenleri dile getirmektir. Ancak İbn Haldun tüm iktisadi konular hakkında fikir beyan etmemiştir. Mesela, faiz ve zekât kavramlarına hiç değinmemiştir. Ekonominin sıkıntılı olduğu dönemlerde ortaya çıkan stoklamayı ekonomik bir olay olarak eleştirmemiş meseleye farklı bir şekilde yaklaşmıştır (Haldun, 2017:697).

2.1.1. Emeğin Toplum Hayatı İçindeki Rolü

İbn Haldun birçok alanda çalışmalar yapmıştır. Bu alanların başında da ekonomi bilimi gelmektedir. Ortaya koyduğu görüşler, ondan yaklaşık 400 yıl sonra geliştirilecek fikirlerin çıkış noktasıdır. Birçok fikirleri arasında özellikle emek faktörüne verdiği değer onu ilk ekonomistlerden kılmıştır. Birçok çalışmada da ekonominin kurucusu ya da politik ekonominin öncüsü olarak ele alınmıştır (Hassan, 2012:66).

İbn Haldun, kişilerin yaşamlarında, kendileri için lazım olan besinlere yaradılışından dolayı muhtaç olduğunu ifade eder. Doğada bulunan her şeyin, bireyler için var olduğunu Kuran-ı Kerim'den Casiye Suresi'nin 13. ayetindeki "Allah kendinden bir lütuf olmak üzere göklerde ve yerde olan her şeyi emrinize verdi " ifadesini delil olarak sunar (Aydın, 2016:11). Bu yüzden İbn Haldun, üretimin ana faktörü olarak insan emeğini görmektedir. Ona göre, kâr ve üretim, insan emeğinden elde edilen ana değerdir. İnsan emeği her bir kâr ve sermaye birikimi için gereklidir. Üretim kaynağı, örneğin bir zanaatın tatbikatı gibi çalışırsa, bu açıktır. Kazancın kaynağı hayvanlar, bitkiler veya madenler olduğunda bile, insan emeği önemli bir faktördür. İnsan emeği olmadan, hiçbir kazanç elde edilmeyecek ve hiçbir yararlı sonuç olmayacaktır. Sonuç olarak, insan kendi ihtiyaçlarını yerine getirmek için üretmelidir ve üretmek için de emek sarf etmelidir (Boulakia, 1971:1107).

İbn Haldun'a göre evvela hayatta kalmak için en temel madde olan besinleri ve öteki zorunlu mallara ulaşabilmesi için kişinin, yaşadığı toplumun diğer bireyleriyle müşterek üretim gerçekleştirmesi yani toplumsal işbirliği yapması kaçınılmazdır. Kişilerin hem hayatlarını devam ettirmeleri için çalışmaları ve gerekli maddelere ulaşmaları elzemdir, hem de bu üretimi ortaya koyması için emek faktörüne de mecburdur (Falay, 1978:26).

İbn Haldun'a göre bir toplumdaki zenginliklerin kaynağı, o toplumdaki insanların çalışıp emek harcayarak elde ettiklerinden ibarettir. Sanayide ham maddelerin işlenerek mamul ve yarı mamul haline getirilmesi için emeğin olması şarttır. Aynı şekilde hayvancılık, tarım, madencilik gibi diğer üretim alanlarında da emeğin varlığı tartışmasızdır. Aslında üretilen her değer doğanın ve bireylerin bir araya gelmesi ile meydana gelir. Buna rağmen birçok kere bu ilişki gözden kaçırılır ve yalnızca bir faktör ön plana çıkartılır. Örneğin, ticarete kazancın tamamının sermaye ile ilişkilendirilmesi emeğin rolünü göz ardı etmektedir. Ayrıca meyve ve sebze üretiminde, bilhassa verimli topraklarda ve fazla emek harcanmadan tarımın gerçekleşmesi emeğin yerini ihmal etmektedir (Kozak, 1999:95-96). İbn Haldun açık bir şekilde ekonomik reaksiyonların başlayabilmesi için emek kavramını mecburi bir faktör olarak görmektedir. İnsanın hayvandan, bitkiden ve doğal kaynaklardan faydalananarak gelir elde etmesi ancak beşeri güç ve emek ile gerçekleşecektir.

Örneğin, dokumacılık ya da marangozluk gibi işlerde iplik ve ağaç faktörü ile beraber emek işin içine girerek ürün ortaya çıkar. Kişilerin elde ettiği gelirden emeğin değeri açık ve fazla olduğu için az veya çok miktarda bir pay ayrılır. Çünkü, emeğin tekrar üretmesi için kendini yenilemesi gerekir. İnsan amaçsız bir işi yapmak istemez. Yapacağı her üretimde ve harcayacağı her emekte bir kazanç sağlayacağını bilir (Falay, 1978:26-29).

İbn Haldun kazancın artmasıyla, mevcut emek arzının tekrar artacağını ifade eder. Böylelikle, lüks tüketim, artan kârla uyumlu bir şekilde artmaktadır. El sanatları, lüks ürünler elde etmek için ortaya çıkmaktadır. Onlardan gerçekleşen değer artar ve sonuç olarak kentte kârlar yine çoğalır. Üretim, eski artışına göre daha çok gelişmektedir. Böylece ikinci ve üçüncü artışlar da gerçekleşir. Tüm bu artı emek, yaşamın gerekliliğine hizmet eden gerçek emeğin aksine, lüks ve servete hizmet eder. İbn Haldun, emeğin rolünü katma değer kaynağı olarak vurgulamaktadır. Ona göre, kâr, insan emeğinden elde edilen değerdir (Weiss, 1995:32).

İbn Haldun, çalışmanın ekonomik yönden insanoğlunun devamlılığı için önemi ve zorunluluğuyla; emek vermenin, kendi işini kendisinin yapmasının ahlaki tarafını da ortaya koymaktadır. Ona göre konforlu bir hayata alışanların çoğu, kendilerinin özel iş ve hizmetlerini bile yapamayarak başkalarını kişisel hizmetlerinde kullanmaya başlarlar. Ortaya çıkan bu durum, o hizmetlerde çalışanları etkilediği gibi hizmetçi kullanan kişiler arasında da bir yabancılaşma göstergesidir. Bu doğal olmayan uygulama, hem hizmetleri için başkalarını çalıştıran kişileri tembelliğe sevk eder ve ek maliyet gerektirir. Hem de böyle verimsiz işlerde çalışanları da daha üretken alanlarda çalışmalarını önler. İbn Haldun'a göre bu tarz yaşam biçimi toplumları ekonomik bunalımlara ve yıkımlara sevk edeceği için bu tür uygulamalardan kaçınmak gerekir (Kozak, 1999:98-99).

2.1.1.1. İbn Haldun'a Göre Emek Türleri ve Geçim Yöntemleri

İbn Haldun, bir insanın, rızık elde etmek ve onu talep etmek için, geçiminin çaba harcamaktan ibaret olduğunu ifade eder. Gelir ve kazanç ya yürürlükte bulunan yasalar gereği, otorite sahibi olan birisinin üstünlük sağladığı diğer bir kişiden almasıdır ki bunun yolu vergiler ve harçlardır. Ya da avcılık yolu ile kara ve denizlerde yaşayan canlıların avlanması sonucu elde edilir. Bir başka yol ise,

hayvanları evcilleştirerek onlardan gelir sağlayabilmektir. Rızık kazanmak için izlenen bir başka yol ise, tarım ile uğraşmaktır. Çiftçilik yaparak ekilen ürünlerle geçim sağlanır. İnsanın kendi emeğiyle iş yapması da bir geçim yoludur. Buna örnek olarak sanat icra etmek, kâtiplik, marangozluk, terzilik gibi birçok meslek insanların kendi başlarına iş yaparak kazanç elde etmesini sağlar. Başkalarının işinde çalışarak yani, işçilik yaparak da gelir elde edilir. Bunun için işçi ya niteliklidir yani işten iyi anlıyordur, ya da niteliksizdir yani işi bilmesede yapabilecek düzeydedir. Ticaret yapmak da geçim yollarından biridir. Bazı âlim ve sanatçılar geçim ve kazanç yollarına makam sahibi olmak ve siyasi bir görevde bulunmayı da eklemektedirler. Ancak İbn Haldun siyasi ve idari bir yol ile geçinmeyi doğal bir yol olarak kabul etmediği için bunları geçim yolları arasında kabul görmez. Diğer bahsi geçen tüm iş ve meslekler doğal olan geçim kaynaklarıdır. Özellikle çiftçilik, öneminden dolayı tüm mesleklerden önce gelir (Haldun, 2017:698).

İbn Haldun kazancın temelinde emek faktörünü görür. Onun için çalışmak, emek harcamak yolu ile kazanç elde etmek; tarımla, sanayiyle, ticaretle uğraşmak demektir. Ancak bu yollar dışında kişinin kendisi emek harcamayıp başkasını çalıştırması İbn Haldun'a göre hem etik değildir hem de kazanç yollarından biri değildir. Aynı şekilde yine kişinin kendisinin çalışmayıp, başkasının çalışıp elde ettiği kazanca ortak olması da İbn Haldun için kazanç yollarından sayılmamaktadır (Arslan, 2002:144).

İdari ve siyasi yoldan geçinmeyi doğal yol olarak kabul görmeyen İbn Haldun, ayrıca hizmette bulunmayı ve hazine, define gibi yollarla kazanç elde etmeyi de doğal olarak görmemektedir. Hizmet sektöründe çalışmayı doğal bir yol olarak görmemesinin sebebi, yine idari ve siyasi yollardan kaynaklı olarak açıklar. Zira ona göre, devleti yönetenlerin halkın tüm ihtiyaçlarını karşılaması için birçok kişiye, polise, öğretmene, askere, sağlık çalışanlarına ihtiyacı vardır. Devlet bu kişileri kendi bünyesinde istihdam eder ve ücretlerini bizzat kendi hazinesinden karşılar. Bu nedenle İbn Haldun, hizmet sektöründeki bu kişiler artı bir emekle üretim gerçekleştirmedikleri ve bunun karşılığını da devletten aldıkları için bu geçim yollarını doğal olmayan bir yol olarak kabul eder. Ayrıca, refahı artan ve zenginleşen bazı kişiler kendi şahsi ihtiyaçlarını karşılamak yerine bir başkasını bu işte çalıştırarak işlerini halletmektedir. Bu hizmet karşılığında ise bu kişilere belli bir

ücret ödenir. İbn Haldun, bu şekilde kazanılan kazancı da doğal bir geçim olarak görmez ve bu işlerde çalışanları kendi emeklerini ortaya koymayıp başkaları için çalıştıklarından onların bu hizmetini iş ve meslek olarak değerlendirmez (Haldun, 2017:699-700).

İbn Haldun emeğin değeri olarak gördüğü kâr ve gelirleri yine sarf edilen emek ile ilişkilendirmiştir. Ona göre, kişiler bir iş için emek sarf ettikçe, bu iş için emek sahipleri arasında da emeğe olan kıymet artacaktır. Bu şekilde ürettikçe gelirleri artacak ve toplumda bir zenginlik yaşanacaktır. Artan zenginlikle beraber hayat tarzı da değişecektir. Daha lüks ihtiyaçlar ortaya çıkacak, insanlar yaşadıkları çevreyi daha zengin kılmak için çabalayacaktır. Sonuçta şehirlerdeki ekonomik hayat canlanır. Ürünlerin çıktı miktarı artar yani hem ithalat hem de ihracat artar. Tüm bunları meydana getiren emeğin de gelirleri ve kazançları yükselir. Değişen tüketim tarzları yeni ihtiyaçları karşılamayı gerektireceği için emek sahibi yeniden üretim gerçekleştirir. Üretimler neticesinde yeni meslek dalları ve sanatlar da gelişir. Bu sebeple kentteki gelir ve kazançlar tekrar artmış olur. Ekonomideki canlılık daha gözle görülür ve aktif bir şekilde oluşur. Gelişmişlik düzeyi açısından daha önde olan kentler, diğer kentlerden gelir ve kazanç açısından da daha öndedir. Bu kentler arasındaki farklılıklar kişiler arasında da hissedilir. Zira ekonomisi daha gelişmiş olan kentlerdeki çalışanlar, meslek sahipleri ve sanatla uğraşanların hali ile diğer kentlerde oturan ve aynı işlerle uğraşan kişilerin durumundan daha ilerdedir. Kısacası gelişmişlik ve refah düzeyi arasındaki bu fark toplumların her bir sınıfına ayrı ayrı etkide bulunur. Bunun en büyük nedenini de artan refah düzeyiyle beraber toplumun tüketim alışkanlıklarını değiştirerek emek için yeni bir artık emeği oluşturmasıdır (Haldun, 2017:652-653).

İbn Haldun toplumsal işbölümü sonucunda bir artık oluşacağını dile getirmektedir. İşaret ettiği bu artık emek, kişilerin üretmek için harcadıkları emek ile ortaya çıkarttığı ürünler arasındaki farktır. Burada ortaya çıkan ürün, sarf edilen emekten daha fazladır. Emeğin kendini tekrar yenilemesi ve bu emek sonucunda ortaya çıkan daha fazla ürünün nereye gittiği problemi oluşmaktadır. Emek verenlerin sayısının artmasıyla emeğin değeri olan servet ve para o toplumda artar. Demek ki, emek arttıkça ve ihtisaslaşma da yoğunlaştıkça tüm ürünlerin üretilmesi gerçekleşecektir. Ancak yalnızca satın alınmış işgücünün kıymetine eşdeğer bir

kıymet oluşturuluyorsa bu öteki değer oluşturma aşamasıdır. Fakat değer oluşturma aşaması bundan sonra da gerçekleşirse, artık değer üretilimin devamı şekline dönüőecektir. Artık değerin ortaya koyduğu bölüme de artık ürün denir. Demek ki İbn Haldun kişilerin üretim esnasında ortaya çıkarttıkları ürün ile bu ürüne harcadıkları emek arasındaki değeri fark etmekle artık değerin varlığını kabul etmiş demektir. Zira büyük kârların, diğer insanların emeklerinin ya da diğer toplumların varlıklarının zapt edilmesi ile meydana geldiğini kabul etmektedir. Artık emeğe el konulmasının en acımasız şekli İbn Haldun'un da belirttiği gibi üst yetkililerin halkı mecburi hizmetlerle zorunlu kılmasıdır. Ortaçağ'da yaşamış bir âlim olan İbn Haldun'un angarya işlerde ve mecburi hizmete tabi tutularak yapılan çalışmaların aslında emeğe ve ekonomiye zarar vereceğini ifade etmesi ilginçtir. Zira toplumdaki bireyleri birbirine bağlayan asabiyyet olgusunu kaybetmesi üzerine dış kaynakları elde etmesi de zorlaşacaktır. Ancak, devlet ülkenin refah şartlarını korumak için bazı kaynaklara ve ekonomik argümanlara el atacak ve gittikçe daha katı kurallar uygulayacaktır. Bu da angaryanın ve de zor kullanımın neticesi olarak artık değerin daha çok güçlü bireylere ya da devletin eline geçmesi anlamına gelecektir. İbn Haldun ortaya çıkan artı değerin, ya zorunlu olmayan malların elde edilmesinde ek olarak istihdam edilen işgücüne ücret şeklinde ya da öteki toplumlarda üretilen malların karşılıklı değişimin ücreti şeklinde verilerek, ortaya çıkabilecek haksızlığı önlemeyi ifade eder (Falay, 1978:29 - 32).

İbn Haldun'da, toplumların, göçebelikten medeniyete geçişi toplumsal değişim şeklinde değerlendirmiş ve bu aşamadan sonra mülkiyet edinme gerçekleşmiştir. İbn Haldun'a göre mülkiyetin temeli artık emektir. Fakat o, mülkiyet hakkına karşı çıkılmamaktadır; aksine, mülkiyeti savunmaktadır. İbn Haldun'a göre, belli bir kesimin boyunduruğu altında olan artık ötekinin hakkına geçmez, onu sadece bir bedel karşısında alabilir (Aydın, 2016:17).

İbn Haldun büyük servetlerin nasıl oluştuğuyla ilgili görüşlerini istismar ile açıklarken bir açıdan da gelir paylaşımındaki eşiitsizlikten ve adaletsizlikten de söz etmektedir. Toplumun sahip olduğu iktisadi ve siyasi bağla oluşturduğu artı değer ve artı emeğin üst sınıflara geçtiğini, böylelikle artı değerin gerçek sahibi üreticilerin asgari düzeyde geçimlerini sağlarken, geri kalan üst sınıfın ise daha üst düzeye çıktıkça devamlı fazlalaşan bir zenginlik ve refah içerisinde olduklarını ifade eder.

Buna rağmen, İbn Haldun istismar olayının minimum düzeyde kalması şartıyla ekonomik olarak ilerlemenin, üretim düzeyinin artmasında yararlı faktör görmektedir. Çünkü, insanlar hayatlarını devam edebilmek için elinden alınan artı değeri sağlayabilmek için işbölümü ve üretimi devamlı gerçekleştirmek mecburiyetindedir. Bunu da yine üst sınıfların hizmetini yaparak ya da onların sağladıkları işlerde çalışarak toplumsal işbölümünü gerçekleştirmiş olur. Eğer kişilerin artı değeri ellerinden alınmasaydı işbölümü yapmaktan kaçınabilir. Büyük kitleleri harekete geçirmek ve üretimi devamlı sağlayabilmek için istismarın olması zorunlu ve yararlıdır. Bu durum genel olarak üreticilerin aleyhine olsa da üretimin sonunda tüm toplum fayda görür. Bu sebeple, tüm kesimin fayda gördüğü bir durumda küçük bir kesimin zarara uğraması İbn Haldun için sorun oluşturmamaktadır (Kozak, 1999:274).

2.1.1.2. Emek Faktörünün Üretimdeki Karşılığı; Değer

İbn Haldun'a göre üretilen malların değeri ona harcanan emekten ibarettir. Elde edilen değer para ya da öteki madenlerden oluşmaz, sadece emek faktöründen ibarettir (Abdula, 2007:8).

Ona göre, herhangi bir ürünün değeri, içinde yer alan emek miktarına eşittir: insanın yarattığı kâr, emeklerinden elde edilen değerdir. Ayrıca, milletlerin refahı, ulusların sahip olduğu paranın miktarını değil, mal ve hizmet üretimini ve uygun bir ödemeler dengesini içermez. Bu iki unsur birbirine bağlı, bu olumlu ödemeler dengesi, yüksek bir üretim düzeyinin doğal sonucudur (Boulakia, 1971:1109).

Üretimin meydana gelmesi için bazı faktörlerin bir arada bulunması elzemdir; ancak, temel üretim faktörü emektir. Mal ve sermaye birikimi, emeğin değerinin birikimidir. Aslında bir kimsenin mal biriktirmesi emeğinin değeri ve karşılığı olan materyalleri biriktirmesi anlamına gelir. Zaten ortada emek dışında farklı bir etken yoktur. Elde edilen birikim ise emeğin bizzat kendisi değil, emekten meydana gelen değerdir. İnsanlar kendi mevcut durumunu gerçekleştirebilmek için üretim yapmak mecburiyetindedir (Özel, 2017:28).

İbn Haldun, üretimi ortaya koyan esas faktörün o üretim için harcanan emeğin miktarı ile açıklamamaktadır. Olaya niceliksel bir mesele olarak değil, niteliksel olarak yaklaşmaktadır. Nitelikli işçi ile niteliksiz işçinin aynı sürede ve

aynı şekilde ürettikleri bir malın değeri aynı olamaz. Niceliksel iki emeğin sahip olduğu eşitlik bu iki malda değer itibariyle birbirine denk olmaz. İşinde usta olan birinin ortaya koyduğu malın değeri ile niteliksiz olan birinin aynı işi yapması aynı değerde olmaz. Zira nitelikli emeğin bilgisi daha fazla ve harcadığı emek biriktirilmiş emektir (Haldun, 2017:696).

Her ne kadar Müslüman yazarlar yedinci yüzyılın başlarında İbn Haldun'un Mukaddimesinde olduğu kadar, önemli bir değer kaynağı olarak emeğe geçtiklerini söylemelerine rağmen, İbn Haldun emek değer teorisinin temellerini geliştirmişti. Adam Smith'in emek değeri teorisi ile İbn Haldun'un emek-değer teorisi arasındaki paralellik çarpıcıdır. Smith, emek-değer teorisini, işçilik, ilk fiyat, satın alma, her şey için ödenen para olarak tanımlamıştır. Ona göre, altınla ya da gümüşle değil, emek tarafından, dünyanın tüm servetleri elde edilebilir. İbn Haldun ise, elde edilen tüm kazançların ve kârların, tamamının ya da büyük ölçüde, insan emeğinden elde edilen değer olduğunu ifade etmektedir (Soofi, 2014:4-5).

İbn Haldun'un sosyal gelişimin iktisadi faktörlerle ilgili olduğu ve üretimin olabilmesinde emek faktörüne verdiği önem onun iktisadi fikirlerini göstermektedir. Kişiler gelir elde etmek için iktisadi olaylara karışırlar. Üretilen ürünlerin kıymetini ortaya çıkartan şey ise üretim için harcanan emek ve bu ürüne olan toplam taleptir. İbn Haldun emeğin iki farklı tarafını ortaya koyar; emek - değer ve artık- değer. Emek - değerde insanlar ihtiyaçlarını karşılamak için emek harcamak zorundadır. Bir kişinin gelire sahip olması için emek vermesi gerekir. Zaten insanlar kazanamayacaklarını düşündükleri işler için emek sarf etmezler. Bu sebeple üretim yapar ve bunun neticesinde gelir elde ederler. Artık değer ise, harcanan emek kendisine yetecek kadar ürün ürettiği gibi fazla kalacak şekilde de ürün üretir. Kişinin elindeki gelir, şahsi ihtiyaçları karşılamaya harcanırsa geçim aracıdır. Ancak ihtiyaçların karşılanmasına rağmen gelir elde kalıyor ve tüketilmiyorsa buna da sermaye denir (Candan, 2007:241).

İbn Haldun açık bir şekilde ortaya çıkan ürünü ya da kazanılan her malın kıymetini emek ile eşit görmüştür. Bu durum günümüzdeki metalaşmış emek kavramı ile paralel bir yapıda görülmektedir. Zira o, emeğin piyasada alıcısı olan ve satılması için ortaya çıkartılan maddelerle aynı durumda olduğunu savunur. Malların kıymetini ortaya koyan emek ve bunun ölçüsünü belirleyen emek – zaman alıcı

bulmak üzere piyasaya sunulmaktadır. Yani işgücü yalnızca ona sahip olan bireyler aracılığıyla mal gibi sunulup ve satıldığı müddetçe mal gibi alıcı bulabilir. İbn Haldun'un bu ifadeleri 19. asırda tam yerini bulacaktır (Falay, 1978:29). İş ve emekle üretilen malların bir değeri vardır. Ortaya çıkan bu değer o ürünleri üretmek için harcanan emekle aynı seviyededir. İbn Haldun'a göre malların hiçbir kıymeti yoktur. Çünkü, o malın değeri ona harcanan emekten oluşmaktadır. Bu durumda bir kişinin sahip olduğu gelir ve servet birikmiş emektir. Bir insanın üretim yapabilmek için harcayacağı emek sınırlıdır. Bu nedenle sahip olduğu mallar da emek nispetinde sınırlı olacaktır. Çok büyük geliri olan ve servet biriktirenler bu durumlarını emek ile birdenbire elde etmiş değillerdir. Bu tarz servetler ya miras yoluyla elde edilir ya zamanla ya da piyasadaki fiyatların aşırı düşmesi veya aşırı yükselmesi ile elde edilir. Yani aslında bu kişiler her iki şekilde de emek harcamamış başkalarının birikmiş emeklerini kullanmaktadır (Haldun, 2017:696).

2.1.2. İbn Haldun'da Gelir ve Servet Dağılımı

Tüm zenginliklerin temel kaynağı üretim ve bunu gerçekleştiren de emektir. İbn Haldun, emeğin yanında ana etken olarak doğadan da söz eder ancak, doğa ve doğal kaynaklar emeğe göre daha arka planda kalmaktadır. Doğadaki kaynakların ihtiyaçları karşılayacak seviyeye getirilmesinde aktif rolü üstlenen emektir. Madem bütün zenginliklerin kaynağı emek ise, peki ya hiç emek verilmeden ya da hiçbir şekilde üretime katılmayan zengin insanların sahip oldukları mallar nasıl açıklanabilir? İbn Haldun'a göre şahsi gelir ve servetler emekle ilgili değildir. Yani gelirlerinin kaynağı emek değildir, emek ile kazanç arasında direkt olarak bir ilişki yoktur. Çünkü, İbn Haldun kazanç ile rızık arasında bir ayrım yapmaktadır. Ona göre insanın emek sarf ederek veya farklı bir şekilde kazandığı gelirden zorunlu ihtiyaçlarını ayırdığı bölüm rızık; zorunlu ihtiyaçtan artı kalan bölüm ise kazançtır. Bu iki terim genel olarak değerlendirildiğinde; kişilerin zorunlu ihtiyaçlarını karşılayacak bir üretim gerçekleştirerek işbölümü ve üretim faktörlerinin daha çok üretimi yapacak derecede olmadığı zamanlar rızık aşamasıdır. Ancak kişilerin zorunlu mallarını karşıladıktan sonra ellerinde kalan bir üretim düzeyini yakaladıkları zaman kazanç elde etmiş olurlar (Kozak, 1999:261-262).

Servetin, adaletin ve gelişmenin olması için, devletin görevlerini yerine getirmesi gerekir. Tüm halkının hayat standardını yükseltmeli ve bunun için tüm kaynakları sağlamalıdır. Servetin büyüklüğü İbn Haldun'a göre altın ya da gümüşün varlığına bağlı değildir. Servet, iktisadi olaylara, piyasanın genişliğine, devletin verdiği teşvikler ya da kredilere bağlıdır. Bu durum da piyasadaki tasarrufa göre değişir. Bir ekonomide ne kadar çok üretim yapılırsa o kadar fazla kazanç elde edilecektir. Çok fazla kazanç elde etmek de büyük yatırımların olması demektir. Yatırımların olması ekonomideki üretim çarkının daha fazla dönmesini sağlayacaktır. Bununla beraber toplumdaki refah seviyesi artacak ve gelirler de yükselecektir (Chapra, 2006:215).

Bu arada, 14. yüzyılda ihtiyaçlar ve lüksler kavramını not etmek ilginçtir: çünkü İbn Haldun, tüm pazarların insanların ihtiyaçlarına hitap ettiğini ifade etmektedir. İbn Haldun, buğday ve arpa gibi gıda maddelerini zorunlu ihtiyaç maddeleri olarak kabul görmüştür; giysiler, mutfak eşyaları, tüm el sanatları, büyük binalar gibi diğer malları da lüks mallar olarak tanımlamıştır (Soofi, 2014:10).

İbn Haldun kazanç döneminin gerçekleşmesini işbölümüne bağlamaktadır. İşbölümünün artışı veya düşük seviyede kalması zorunlu ihtiyacın karşılanıp karşılanmamasını belirler. İşbölümünün çok az ve ilkel olduğu durumlarda üretim de düşük miktarda olur ve yalnızca zorunlu ihtiyaçları karşılayacak seviyede gerçekleşir. Toplumlar zaman ilerledikçe bir arada daha kalabalık işbölümü gerçekleştirirler. Bu duruma üretimde kullanılan aletlerin çeşitlerinin artması eklenince zorunlu ihtiyaçları karşılayacak maldan daha fazlası üretilmeye başlanır. Malların miktarı arttıkça işbölümü ve daha fazla üretim yapma isteği de artacaktır. Böylelikle zenginlik boyutuna ulaşmış ihtiyaç fazlası ürünler, insanların arasında yayılır. Bu toplumdaki yaşayış biçimi ve refah düzeyi diğer kentlerin refah seviyesini aşacaktır (Kozak, 1999:263).

2.1.3. İbn Haldun'a Göre Nüfus

İbn Haldun'a göre kişiler her işbölümü neticesinde harcadığı emekten daha çok ürettiyorsa, toplumdaki kişi sayısı fazlaştıkça üretimin de çoğalacak ve böylelikle hayat kalitesi artacaktır. Bu nedenle üretimi ve nüfusu birbirine paralel iki ekonomik faktör olarak açıklamaktadır. Ona göre üretim nüfustan etkilenir. Zira daha çok nüfus daha çok üretim anlamına gelir. Nüfusu daha fazla artıran nedenler ise

doğal nüfus artışı ve nüfus hareketliliğidir. Nüfus artışının olması aynı zamanda bir talep artışına da sebebiyet verecektir. Buna göre üretimde bir artış olacaktır. Aynı zamanda nüfus da üretim tarafından şekillenir. Çünkü daha çok üretim işgücü piyasasında daha çok talep meydana getirecektir. Bu da daha yüksek ücret ve yüksek ücretlerin fazla olduğu işgücü hareketliliği yani daha çok nüfus anlamına gelir. Nüfus üretimi, üretim de nüfusu artırarak birbirlerini besleyecektir (Falay, 1978:32).

İbn Haldun toplumların şehirde yaşayan kısımları ile kırsalda yaşayan kısımları arasında farklılıklar olduğunu gözlemlemiştir. Bu gözlemlerini kişilerin ihtiyacı olan mallara yönelmesine bağlamıştır. Ona göre bir ekonomi zenginleştikçe şehir hayatının da geliri artacak ve tüketim alışkanlıkları değişecektir. Bu alışkanlıklar zamanla daha lüks ve konforlu mallara yerini bırakacaktır. Bu durum yeni üretim alanlarını geliştirdiği ve bu malların miktarını arttırdığı için işgücüne olan talebi de artıracaktır. Ücretler de aynı durumda artacak ve sonuçta o üretim merkezine doğru bir nüfus hareketliliği yaşanacaktır. Nüfusun şehirlerde birikmesi, emeğin artması ve emeğin uzmanlaşması, toplumların zenginleşmesinin temel şartıdır (Batseva, 2012:79).

Göç almaya başlayan şehirlerde artan üretim ve işgücü arzından dolayı zenginleşme ve refah düzeyinde bir artış yaşanır. Zenginleşen şehirler daha çok üreticiyi kendisine çeker. Ancak İbn Haldun, bu hareketlilik sonucunda iki farklı durumun gerçekleşeceğini ifade eder; zengin şehir daha çok zenginleşecek fakir şehir daha çok fakirleşecektir. Çünkü fakir şehirdeki üreticilerin üretim talebi düşeceği ve işgücü arzı da azalacağı için ekonomide üretim yapma cesareti de azalacaktır. Bu defa onlar da zengin şehirlere göç edeceklerdir. Ayrıca İbn Haldun şehirde yaşanacak bu yoğunluğun neden olacağı olumsuz yönler de değinir. Ona göre, kalabalıklaşan nüfusla kentteki su imkânları elverişsiz hale gelir, kentte barınılacak yerler yetersiz kalır. Artan nüfustan ötürü üretilen mallar tüketileceği ve daha fazla talepte olunacağı için tarımsal üretimde de bir azalış yaşanır. Öte yandan zenginleşen şehir halkının refahı malların fiyatlarını da yükseltecektir. Ayrıca göç eden nüfus şehir hayatına alışacağı için tarım sektörünün istihdamı azalacak ve ziraat ile uğraşan kişilerin üretimi düşecektir. Tarımsal faaliyetler azaldığı için de artan nüfusun yeteri besine ulaşamama sıkıntısı yaşanacaktır (Falay, 1978:33).

Kentlerin ekonomik olarak ilerlemesiyle nüfusun artışı birbiriyle doğru orantılıdır. Bu kentlerdeki nüfus artışı daha vasıflı bir artış gerçekleştirecek ve inşaat, ticaret, sanat gibi ilimlerde de artış meydana getirecektir. Kentlerin ilerleyememesi ve küçülmesi ise zıt durumu oluşturacaktır. Bu durumda daha vasıflı işgücü daha gelişmiş kentlere göç edecektir (Bolatlı, 2013:24).

İşbölümü, ülkelerin nüfus sayısı ve yoğunluğu ile paralel bir şekilde artmaktadır. Üretimi gerçekleştiren her kişi işbölümü neticesinde, emeğinin fazlasını ortaya çıkartabiliyorsa, o ülkedeki kişilerin sayısı kadar artığında üretim de fazlalaşacak ve hayat kalitesi artacaktır. Kişilerin birbiri ile yaptığı işbölümü ve bu işbölümünün neticesinde ulaşılan uzmanlaşma ile hem üretimde verim artışı gerçekleşmektedir. Hem de ülkenin ihtiyaç fazlası üretimi yapması ile sonuçlanmaktadır. İbn Haldun'a göre kâr ve gelirlerin tamamı veya büyük bir bölümü, emeğin değeridir. Sarf edilen emeğin kıymeti elde edilen gelirle aynıdır. Uygarlığı geliştiren faktör kaliteli emektir. İbn Haldun, üretimin artma düzeyini ve ekonomik büyümeyi nüfusun kentlerde yoğunlaşmasına işaret etmiştir. Fakat o, gelirin artmasını, nüfusun fazlalığıyla ilişkilendirse de bahsettiği nitelsiz değil aksine gayet nitelikli işgücüne katıldığında işbölümünü artıran ve böylelikle yüksek refah düzeyini meydana getiren bir nüfusu kast etmiştir (Aydın, 2016:16).

2.1.4. Üretimde İşbölümü ve Uzmanlaşma

Kişilerin toplum içinde yaşamaları normal ve gerekli bir dönüşümdür. Âlimlerin teriminde bu toplumsallaşmaya şehirleşme denir ki, medeniyetin anlamı da buradan gelir (Haldun, 2017:213). İbn Haldun, insanın ve tarihinin davranışını anlamak için ekonomi, sosyoloji, siyaset bilimi ve diğer konular ile ilgilenmiştir. Böylelikle işbölümü ve uzmanlaşmanın, ekonomik fazlalığın başlıca kaynağı olduğunu belirtmiştir (Karataş, 2006:279).

İbn Haldun'a göre insanlar iki çeşit geçinme tarzı benimserler: göçebelik ve yerleşiklik. Bu geçim tarzı hem toplumlar için hem insanlar için gereklidir ve bu şekilde sosyal ve ekonomik hayatı biçimlendirebilir. Bu sebeple toplumların birbirinden farklı olmasının sebebi gelir elde etme usullerinin birbirinden farklı olmasıdır. İbn Haldun göçebeliği ilk üretim tarzı olarak değerlendirmiş ve toplumların bu üretim tarzını geçtikten sonra diğer ekonomik faaliyetlerde

bulunacaklarını ifade etmiştir. Gelişen ekonomilerin göçebelikten yerleşikliğe doğru olduğunu savunmuştur. Toplumların iktisadi gelişimlerine bakıldığında, İbn Haldun ilkel, Asya tipi, antik, Germen, feodal ve kapitalist sistemi yalnızca göçebe ve yerleşik yaşam olarak ikiye ayırarak incelemiştir (Falay, 1978:20).

İbn Haldun'a göre insanın en büyük görevi üretim yapmaktır (Abdula, 2007:12). İbn Haldun, Adam Smith'ten neredeyse dört yüz yıl önce, işbölümü işçilerinin neden uzmanlaşmayı ve üretkenliklerini artırmayı mümkün kıldığı fikrini ortaya koymuştur. Ona göre, insan, yaşamın tüm gerekliklerini kendi başına elde edemez. Bütün insanlar uygarlıklarında bu amaçla işbirliği yapmalıdır. Fakat bir grup insanın işbirliği ile elde edilen şey, kendilerinden birçok kez daha fazla olan ihtiyacı karşılar. Örneğin, hiç kimse kendi başına yiyecek için ihtiyaç duyduğu buğdayı elde edemez. Ama bir demirci ve bir marangoz da dâhil olmak üzere, altı ya da on kişi, tarlayı sürecektir hayvanın sorumluları olurlar. Diğerleri toprağın işlenmesi, olgun tahılın hasadı ve diğer tüm tarımsal faaliyetleri, gıda ve besinlerini, bu amaç doğrultusunda ayrı veya toplu olarak almayı planlarlar. Böylece emeği yoluyla belirli bir miktar gıda elde ederler. İşbölümü, emek arzıyla birlikte, kişilerin ihtiyaçlarından daha fazlasını üretmelerini sağlar (Weiss, 1995:31).

Allah Teala insanı, besinsiz yaşayarak yaşamını sürdürebilmesini olanaklı kılmayacak şekilde ve yaratılış gayesi ile besinini bulmayı ve bunu yapabilecek güç ile yaratmıştır. Fakat bir kişinin gücü ihtiyacı olan besini tek başına bulmaya yetmeyecektir. Yaşamını sürdürebilmesi için bu besinlerin en düşük bölümünü dahi tam olarak karşılayamaz. Bu nedenle kendi cinsinden olan insanların güçleri bir arada bulunmalıdır. Çünkü bu şekilde kendi ihtiyacı olan besinleri elde edebileceği gibi beraberindeki diğer kişilerinde ihtiyacı olan besinler üretilir. Yardımlaşarak üretime ortak olanların ihtiyaçtan daha fazlasını karşılayacak yeterli düzeyde üretim gerçekleştirir (Haldun, 2017:213-612).

İbn Haldun emeği üretimin yegâne faktörü olarak görmesine rağmen üretimin gerçekleşmesi için bireysel örgütlenme veya toplumsal işbölümünü zorunlu olduğunu savunur. İşbölümün yapılması ile kişi o üretimde uzmanlaşır ve daha düşük maliyetli ve daha kaliteli mallar ortaya çıkartır (Abdula, 2007:15).

Her yiyecek, bir dizi işlem gerektirir ve her işlem bir takım araç ve emek gerektirir. Bu toplumsal emek organizasyonu, işçilerin daha yüksek bir uzmanlığıyla

yapılmalıdır. Sadece basitleştirme ve basit operasyonların tekrarlanması yoluyla, insanlar iyi bir hızda kaliteli mal ve hizmet üretebilme becerisine sahip olurlar: her özel türden bir araç bu konuda sorumlu olacak ve bu konuda yetenekli olan kişilere ihtiyaç duyar. Bir zanaatın çeşitli alt bölümleri, bu zanaatı uygulayan insanların sayısı arttıkça, o zanaat uygulayan grubun kendisi tarafından renklendirilir, zaman geçtikçe profesyonel bir renklendirme birbiri ardına gelir, zanaatkarlar çeşitli zanaatlarında tecrübe kazanırlar ve onların bilgisine sahip olurlar. Uzun süreler ve benzer deneyimlerin tekrarı, zanaat kurmayı ve onları kökten sağlamlaştırmayı sağlar (Boulakia, 1971: 1107).

İbn Haldun, bireylerin sosyal bir canlı olmasının gerçek sebebini olağanüstü bir canlı olmasına değil, öteki varlıklardan, zayıflığına ve noksanlığına bağlamaktadır. Bu zayıflık ve noksanlık, kişileri toplum olmaya ikna etmiştir. Yardımlaşmayla üretim sürecine dâhil olanların ihtiyaçlarını normal miktarından daha fazlasına yetebilecek miktarda ürün ortaya çıkarabilecektir (Aydın, 2016:26). Yardımlaşma gerçekleşince kişilerin ihtiyaç duyduğu besinler gibi onu savunacak silah ve aletler de üretilmiş olacaktır (Haldun, 2017:214).

İşbölümü aslında pazarın genişliğini de belirler. Çünkü işbölümü hem kişi başı çıktıya olumlu yönde etki eder. Hem de dış ticaret imkânlarını genişletir. Bu durumda ürünlerin miktarında bir artış yani bir verim olacaktır. Artan verim ile toplumun yaşam standardı yükselecektir. Toplumda artan zenginlik lüks mal üretiminde bir artışa neden olacaktır. Bu şekilde işbölümü de artacaktır. Artan işbölümü gelirleri de artıracaktır. Dikkat edilmesi gereken husus aslında işbölümü ile pazarın büyüklüğü arasındaki doğru orantıdır (Falay, 1978:25).

İbn Haldun, ekonomik olayların oluşması aşamasındaki uzmanlaşmayı girişimcileri adapte edecek bir faktör olarak değerlendirmektedir. Girişimciler için uzmanlaşma ileriki zamanlarda ortaya koyacakları veya alım satımını gerçekleştirecekleri ürünlere olan itibarları artıracak ve girişimcileri daha çok üretim yapmaya veya alışverişe yönlendirecektir (Genç, 2015:152).

Sonuç olarak, İbn Haldun, emeğin uzmanlaşması şeklindeki bir üretimin toplumsal örgütlenmesini savunur. Sadece uzmanlaşma, yeterli bir geçimin kazanılması için gerekli olan yüksek üretkenliğe izin verir. İş bölümü, üreticiler

arasında bir artık ürünün ortaya çıkmasına ve ticaret yapılmasına izin verir (Boulakia, 1971: 1108).

2.1.4.1. Ticaret

İbn Haldun, işbölümü ve geçinme yöntemlerini açıklarken, ticareti normal olmayan bir geçinme yolu olarak açıklar. Ona göre, ticaret düşük bir fiyattan aldığı malı daha yüksek bir fiyattan satmaktır. Ticareti yapan kişi daha çok kâr etmek için ya aldığı malları, çok daha fazla bir fiyattan satacağı zamana saklar ya da daha pahalıya satabileceği bölgelerin piyasalarına götürür (Falay, 1978:28).

İbn Haldun'a göre tüccar; tarım ürünleri, giyecek, hayvan gibi malları daha ucuz fiyata satın alarak, aldığı fiyattan daha yüksek bir fiyata satar. Bu malların alış ve satışı arasında elde ettiği gelir, tüccar için kâr olarak kalır. Bu nedenle tüccarlar daha çok kâr elde etmek için, piyasadaki malların fiyatlarına göre hareket ederler. İbn Haldun, bu süreçte, eğer fiyatlar düşük ise, tüccarın ya mallarını daha yüksek fiyattan satmak için, o malları saklayacağını ve fiyatların yükseldiği döneme kadar çıkarmayacağını ifade etmiştir. Ya da tüccarın yine aynı malları, kendi ülkesinin fiyatlarından daha yüksek başka ülkelere ya da pazarlara satacağını ifade etmiştir (Dalkılıç, 2011:88).

İbn Haldun, tüccarların mallarını başka yerlere götürmesi bazı piyasa durumlarını göz önünde bulundurması gerekir. Ona göre tüccar genellikle orta kalitedeki mallarını satmalıdır. Çünkü, yüksek kalitedeki malları ya çok zenginler ya da hükümetin etrafındakiler satın alabilir. Bu insanların sayıları da çok fazla değildir. Orta kalitedeki malları kullanmak konusunda toplumdaki diğer halklar birbirine eşittir. Tacirler bu durumları çok iyi araştırmalıdır. Zira mallarının çok talep görmesi ya da hiç talep görmemesi bu durumda meydana gelir. Bir tüccar mallarını kendi piyasasının dışında çok uzak bir piyasaya taşıdığı zaman, birçok tehlikeyi göze aldığı ve risklere katlandığı için, bu yerlerde çok iyi kâr elde edebilir. Çünkü bu piyasalara ulaşmak zor ve sıkıntılı olduğu için buraya ulaşan mallarda az ve değerli olurlar. Malların fiyatları da çok yüksek olur. Bu sebeple bir yerden başka bir yere mal taşıyan birinin malları kıymetlenir ve kârları da artar. Böylelikle hemen zenginleşir ve büyük servet sahibi olurlar (Haldun, 2017:715-716).

Tüccarlar kâr elde etmek için malları peşin ya da borç alarak bu malları satıp piyasada dolaşımı sağlamak zorundadır. Ancak ticari işleri yapan dürüst

kişilerin sayısı az olduğundan, tüketiciyi aldatmak, ölçüde hile yapmak, bir maldan elde ettiği kârı ücretini zamanında ödememek ya da hiç ödememek gibi problemler kesinlikle olacaktır. Bu durumda tüccar tüm olumsuzluklara karşı koyabilecek durumda olmalıdır. Eğer tüccar riskli işlere girme konusunda cesur, hesap işlerinde yetenekli, atılgan, kavgacı ve pazarlama konusunda gayet becerikli biri ise, piyasada kendi hakkını daha rahat alabilecektir ve daha fazla kâr elde edecektir. Tüccar bu özelliklere sahip değilse ve arkasında da onu koruyacak güçlü birileri yoksa onun bu ticaretten kâr elde etmesi zor olacaktır (Haldun, 2017:719-720). İbn Haldun bu noktada tüccarın gayri ahlaki olduğunu ifade eder. Tüccarın iyi kâr edebilmesi için cesur, hesap işlerinde yetenekli, girişken ve sert bir şekilde mücadele edebilen biri olması gerektiğini savunur. İbn Haldun için söz konusu olan bu tüccar tasviri Max Weber'in kapitalizmin gelişmesi için ortaya koyduğu tüccar karakterini hatırlatmaktadır. İbn Haldun'a göre bir tüccarın kârını arttırması için her fırsatı değerlendirmesi gerekir (Falay, 1978:30).

Bir tüccar, ticaret yaparken karşılaşılabileceği tüm zorluklara karşı tedbirlidir. Bu süreçte kandırılmamak için ustalıklı pazarlık yapma, fiyat ortaya koyma, zor ve karmaşık durumlarda işi kolay hale getirme gibi yeteneklere sahip olmalıdır. Bu davranışlar normal şartlarda insanlar için zararlı olsa da böyle davranmak ticaretin özelliğindendir. Tüccarların başka bir yönü daha vardır. Tüccarlar burada ya çok büyük bir geliri bir şekilde kazanmışlardır ya da kendilerine bu büyük servet miras yoluyla kalmıştır. Bu tüccarlar bizzat ticaret işine girmezler aksine başkalarına bu ticareti yaptırırlar. Çünkü kendileri ellerindeki servetten dolayı hem devletin en üst kesimiyle iyi ilişkiler kurmuştur hem de bu sayede büyük bir şöhret kazanmıştır. Toplumun hâkimleri ve diğer yetkilileri bu kişilerin işlerini çok çabuk hallederler. Zira bu tacirler de onları bol hediye ve ikramla tatmin eder. Bu sebeple bir tüccarın sahip olması gereken özellikler bu kişilerde aranmaz. Ancak işlerini böyle kişilere yaptırmak zorundadırlar. Bu nedenle tüccar kendi ahlakından taviz vermemiş olur (Haldun, 2017:721).

2.1.5. İbn Haldun'a Göre Devletin İktisadi Hayattaki Yeri ve Görevi

İbn Haldun işbölümü, ihtisaslaşma neticesinde oluşan toplumlarda kişileri hem birbirine karşı hem de dışardan gelecek bir saldırıya karşı koruyacak ve savunacak bir güce ihtiyacının olduğunu ifade eder. Bu güç bir devlet olacağı gibi bir

kanun koyucu da olabilir. Zira bireyler kendilerini güvende hissetmedikleri zamanda kendi yöntemleriyle kendilerini savunma ihtiyacı duyarlar. Herkesin kendini korumaya çalıştığı ve herkeste bir savunma aracının olduğu bir toplumda huzursuzluklar artacak ve insanlar arasında çatışmalar hızlanacaktır. Bunun önüne geçecek gücün ise devlet olması gerektiği fikrini savunur (Bolatlı, 2013:8).

İbn Haldun'un fikir dünyasında asabiyyet kavramı, toplumların bedevilikten şehirliliğe geçişin ve toplumların devletin varlığının en önemli nedenidir. Bu yüzden İbn Haldun devleti ekonomide bir merkez olarak görmez, ona ekonomide dolaylı olarak görev verir (Genç, 2015:146).

İbn Haldun, devletin iktisadi olaylarda direkt bir şekilde bulunmasını çok uygun görmez. Eğer devlet ekonomiye katılırsa halkına, hem onların ekonomik açıdan fırsatlarını elinden alacağı hem de kârlarını azaltacağı için, büyük zarar verecektir. Devlet ekonomiye zarar vereceği gibi kendisi de vergi gelirlerinden dolayı zarar görecektir. Böylelikle devlet İbn Haldun'a göre ne tam bir serbestiye ne de çok baskı altına alan bir imaja sahiptir. Devlet daha çok kanunları yerine getiren, beşeri ilerleme ve gelişmeyi sağlayan bir aracı hizmettir (Chapra, 2006:214). İbn Haldun daha çok sosyal devlet mantığıyla devletin ekonomiye müdahil olması taraftarıdır. Ona göre, vatandaşlarını zararlı işlerden korumak ve toplumun ortak çıkarlarına yönelik işler yapmalarını sağlamak, üretilen ürünlerin sağlığa zararlı olanlarını tespit etmek, ölçü ve tartıları gözetlemek, çok yüksek fiyat uygulamalarını engellemek, devletin en önemli görevleri arasındadır (Genç, 2015:148).

İbn Haldun'a göre devlet, en temel görevlerinden olan güvenlik, emniyet ve bilhassa ekonominin güven içerisinde gerçekleşmesi için adaleti yerine getirmesi açısından çok önemlidir. İslami görüşün esas kıldığı adalet kavramına İbn Haldun da çok önem vermektedir. Modern ekonomik sistemlere bakıldığında nasıl ki, piyasa ekonomisi için özgürlük, kumanda sistemi için eşitlik ön planda ise, İslami görüşte de adalet ilkesi temeldir. İbn Haldun, ekonomideki zenginliğin ve üretimdeki artışın sebebini adaletle isnat eder. Ona göre devlet, ülkeyi bahçeyi koruyan bir duvar gibi korur ve gözetir. Devletin gücü ve itibarı da askerinin gücü kadardır. Ordu, devlet hazinesinden ve gelirinden geçinir. Devlet vergilerle gelir elde eder. Vergiler ise o toplumun tamamen üretkenliğine ve ekonomideki verimliliğine göre gerçekleşir. Bunun gerçekleşebilmesi için de toplumda adaletin olması şarttır. Devlet halka karşı

ne kadar adaletli davranırsa, kişilerin haklarına ne kadar saygılı olursa ve yönetimde de ne kadar hoşgörölü olursa ekonomideki üretim artışı, servet birikimi ve refah seviyesi de o kadar artacaktır. Devletin aksi davranması durumunda ise olumsuz şeyler yaşanacaktır. Adaletin ekonomideki durumla doğru orantılı olması yaklaşımı tarih boyunca tüm Doğu ve İslami toplumlarda bulunduğu için; bu fikri sadece İbn Haldun’la özdeşleştirmek doğru olmayacaktır (Kozak, 1999:243-244).

İbn Haldun, devletlerin toplum için gerekli olduğunu ifade eder. Ancak devletin uzun süre yaşaması ve güçlü durması halkına yönelik tavrına bağlıdır. Ona göre, devletin gücü demek halkının gücü demektir. Devlet sahip olduğu güç ile topluma baskıcı ve otoriter davranmak yerine, toplumun mevcut durumunu iyi tahlil edip, aksaklıkları çözmelidir. Bu nedenle onun görevi, kendinden korkan, her şeye itaat eden, bir halk yaratmak yerine; zarar göreceğinden korkmadan ve kendine güvenen bir toplum yetiştirmelidir. Bunun için de topluma karşı yabancılaşmamalıdır. Toplumun her gelişme karşısında bilgi sahibi olması için gerekli ortamları var etmelidir. Böylelikle devlet, kendisine bağlı ve sorumluluk alabilen bir toplum yetiştirecektir (Ülger, 2004:122).

İbn Haldun’a göre devlet hem siyasi açıdan hem de ekonomi açısından en önemli harcama kalemini oluşturur. Bundan dolayı ekonomik yaşamın ve üretiminin gelişmesinde devlet harcamaları teşvikleyici ve yönlendirici bir etkiye sahiptir. Devlet harcamalarının yapıldığı, ücretlerini devletten sağlayan kişilerin talep ettiği malların üretilmesi ile sanayinin de gelişmesi mümkün olabilir. Devlet harcamaları bir sebepten dolayı devletin gelirleri azalır ve buna bağlı olarak harcamaları da düşerse, bu durumdan sadece devlet ve devletin maaş verdiği kişiler etkilenmez, bütün toplum ve üretim dalları da etkilenir. Çünkü bunların harcamaları piyasadaki talebin önemli bir kısmını meydana getirdiğinden oluşabilecek herhangi bir kısıtlama toplam talebi de anında etkileyecek ve piyasada bir durgunluk başlayacaktır. İbn Haldun devletin harcamalarının ekonomideki rolü ile ilgili önemini bir akarsuya benzetir. Ona göre sudan uzaklaştıkça nasıl ki bitkilerin gelişimi yavaşlayıp zamanla bu bitkiler yok olursa, devletin harcamalarının ve teşviğinin olmadığı bir ekonomide de faaliyetler durgunlaşır ve zamanla gerilemeye başlar. Onun bu görüşleri modern ekonomi fikirlerinde yer edinen Keynesyen görüşle örtüşmektedir. Zira Keynes de

devletin ekonomide en büyük harcama kalemini oluşturduğu ve bu yüzden gelirlerinin fazla olması kanaatine inanmaktadır (Kozak, 1999:244).

Ancak İbn Haldun devletin ekonomideki görevlerini Keynes kadar geniş tutmaz. Mal ve hizmetlerin fiyatları piyasadaki arz ve talebin karşılıklı etkileşimine göre belirlendiği için, bu ortamın oluşmaması durumunda hem devlet hem de halk zarar görecektir. Devletin direkt bir şekilde piyasaya girip tacir ve girişimcilere rakip olması durumunda piyasadaki eşitlik ve denge durumu değişecektir. Tüm bu görüşlerinden ötürü İbn Haldun'un ekonomik yaşamda devletin bizzat müdahale etmesine karşı bir tavrı olduğu için günümüz liberal görüşle de örtüşmektedir (Aydın, 2016:29).

İbn Haldun'un devletin ekonomik işlere karışmaması yönündeki fikirleri haklı sebeplere dayanmaktadır. Ona göre, eğer devlet ekonomide bir girişimci gibi aktif rol alırsa, bu durum devlet için avantajlı olacak ancak halka zarar verecektir. Çünkü piyasadaki rekabeti etkileyerek bu yöndeki zulmü artıracaktır. Arz ve talepte bir eğilim olacak, ürünlerde yapay bir fiyat artışı olacaktır. Fakat devlete düşen görev içine girdiği ekonomi işlerinden kazanç elde etme amacını taşımamaktır. İbn Haldun'a göre devlet ekonomik faaliyetlere hiç girmemeli ve herhangi bir üretime karışmamalıdır. Devlete düşen tek görev halkın yaşam kalitesini yükseltmek ve bunun için çalışmalar yapmaktır. Yoksa ekonomiye müdahalesi ya da bizzat katılması, toplumdaki üretimi durduracak bu da devlet için mevcut durumunun bozulması demek olacaktır. Ülkenin üretiminde azalışlar yaşanacak ve halkın iş yapamaz durumu artacaktır (Falay, 1978:49-50).

Devletin güçlendiği dönemlerde refah ve tüketim alışkanlıklarının artmasıyla beraber, devletin gelirlerinde de bir azalma meydana gelir. Çünkü devlet elindeki gelirden dolayı daha çok harcamak ister. Ordunun güçlenmesi için onların da harcamalarını artırır. Daha lüks ve konforlu mallara talep eder. Bu durum zaman geçtikçe devletin gelirlerinin azalmasına neden olur. Harcamaların artmasından dolayı devletin hazinesi de erimeye başlar. Vergi hasılatı ve gelirler harcamaların ve maliyetlerin gölgesinde kalır. Bu sebepten devlet daha çok gelire yani vergi hasılatına gereksinim duyar. Bunun önüne geçmek için devlet ya piyasaya fazla vergi miktarı koyacak ve bu vergilerin oranlarını artıracaktır. Ya da devlet adına tüketiciden kaynaklı olarak dolaylı vergi adıyla ticaret ve ziraat ortaya çıkartacaktır.

Devlet bu yolu tercih ederek vergi gelirlerini artıracığını düşünmektedir. Aynı zamanda bu işten elde edeceği kârın da fazla olacağına inanmaktadır. Ancak bu devletin yapabileceği en büyük hatalardan olacaktır. Bu yöntem halkı birçok taraftan sıkıntıya sokacaktır. Zamanla yüksek vergilerle karşı karşıya kalan tüccar ve çiftçi bu durumun altından kalkamaz ve ekonomiden çekilme kararı alırlar (Haldun, 2017:542-543).

İbn Haldun ekonomik kalkınmanın istikrarlı bir politik çerçeveye ihtiyaç duyduğunu kabul eder. Bunun için de mevcut siyasi yapının basit olması gerekmektedir. Yani; savunma, diplomasi ve kamu maliyesi gibi birkaç temel işlev üzerinde yoğunlaşmalıdır. Piyasaların denetimini, düzenli finansal işlemlerin yapılmasını ve binaların korunması için binaların denetimini temel görevleri arasında görmelidir. İbn Haldun'a göre, iyi bir yönetici: dini hukukun ve ilahi ibadetin görevlerini yerine getiren, dolandırıcılıktan kaçınan, kurnazlık, aldatma gibi gayri ahlaki özelliklerden uzak olmalıdır. Böylece, halkın güvenini kazanacağını ve onların ekonomilere daha özverili katılacağını ifade eder (Weiss, 1995:31).

İbn Haldun'un devletin ekonomiye yaklaşımından onun sosyal devlet anlayışının olduğunu görebiliriz. Zira ona göre devlet, bütçesinden kendine bakamayacak durumda olanlara, kimsesizlere ve ekonomik durumu kötü olanlara verilmek üzere, bir pay ayırması gerekir. Kamu hizmeti gerçekleştirecek tavırlar sergilemelidir. Tüm bunları yaptığı zaman devletin parasının boşa harcanmayıp topluma faydalı olacağını savunur (Falay, 1978:57).

Özetle, devletin ekonomiye doğrudan iştirak etmesi veya doğal olmayan bir biçimde müdahale etmesi, piyasadaki mevcut arz ve talep dengesini değiştirecek ve halkı zarara koymanın yanında, devletin bu faaliyetlerden elde ettiği vergileri de kaybedeceğinden bizzat kendisi de zarara uğrayacaktır. Bu nedenle İbn Haldun, devletin gelirini artıran yegâne faktörün vergiler olmasını savunmuştur. Vergilerin, devletin devamlılığını oluşturmada çok mühim bir yeri vardır. Vergi gelirlerinin yükselmesi yalnızca, devletin, girişimcilere adil bir şekilde yönelmesi ile olabilir. Neticede halk, ekonomik faaliyetlerde bulunmayı isteyerek ellerindeki gelirleri daha aktif kullanacaktır. Bu şekilde devletin de vergi kazancı fazlalaşmış olacaktır (Aydın, 2016:28).

2.1.5.1. İbn Haldun'a Göre Kamu Maliyesi

Batı'da ekonomi bilimi Merkantilistlerin yorumundan sonra bir sistem haline gelmiştir. Ancak maliye konusundaki görüşler ise sadece ortaçağın ikinci yarısına denk gelmektedir. Hâlbuki İslam düşüncesinde maliye ile ilgili fikirler İbn Haldun'un maliye ile ekonomiyi birbirinden ayırarak incelemeye başlamasına dayanır. İbn Haldun, maliye ile ilgili fikirleri ortaya atarken aslında devleti ve toplumsal diğer tüm kurumları içine alan bir sistemi oluşturur. Bu sebeple İbn Haldun ekonomi ve maliye incelemelerini ekonomi ve maliye biliminden ziyade ekonomi ve maliye sosyolojisi olarak değerlendirmektedir (Falay, 1978:51). Ancak İbn Haldun'un bu konudaki görüşlerini kavrayabilmek için, mali olayların yaşandığı dönemin esas faktörü olan devletin ve devletin geçiş aşamalarının devamlılığında önemli bir yeri olan vergilemenin, o dönemin şartları ile beraber değerlendirilmesi gerekmektedir (Candan, 2007:237).

Devletin, toplum ile ekonomik faktörler arasındaki bağı güçlendiren ve yönlendiren bir işlevi vardır. Piyasanın ekonomik ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için donanımlı bir kamu maliyesine ihtiyacı vardır. Zira devletin ayakta kalabilmesi için iki önemli etkene ihtiyacı vardır; asabiyyet ve gelir. Devletin devamlılığı ve savunulması için ordu ve para en önemli ihtiyaçtır. Devlet ilk kurulduğunda sahip olduğu geliri kamuda çalışanlara ücret ve maaş olarak verir. Gün geçtikçe devlet yöneticileri hazinedeki varlıkları artırır. Bu sayede toplum üzerindeki otoritesini ve gücünü kuvvetlendirir. Devlet geliştikçe elindeki servet artar ve yaşam düzeyi de yükselir. Buna paralel olarak harcamaları ve maliyetleri de artar (Genç, 2015:148).

İbn Haldun devleti kuruluş aşamasından yıkılış aşamasına kadar olan harcamaların farklı olacağını söyler. Ona göre devlet ilk kurulduğunda tasarrufludur, gereksiz harcamalar yapmamaya çalışır. Ancak devlet güçlenip, siyasi otoritesi kuvvetlendikçe yaşam kalitesi de artar. Harcamaları fazlalaşır, lüks ve konforlu yaşam sürmeye başlar. Devletteki tüm yetkililerin ve devletten geçinen ordunun ücretleri artar. Böylelikle onların da harcamaları artar. Bu durum beraberinde hızlı tüketimi de getirir. Aynı şekilde halkın durumunda da bir düzelme olur. Zira halk kendisini yönetenlere özenmeye başlar ve onların yaşadığı gibi bir hayat geçirmek için çabalar. Bu rahat hayat zamanla halkın da devlet yöneticilerin de tembelleşmesine neden olur. Bir süre sonra bu hayat tarzı değişecektir. Fazla tüketim ve israfın gelmesiyle ekonomideki canlılık yerini durgunluğa bırakacaktır. Devlet bu

süreçte gücünü kaybedecektir. Devletin gücünün zayıflamasından dolayı orduda huzursuzluklar oluşacaktır. Bu durumun önüne geçmek için onların ücretlerini artıracak ancak bu devletin maliyetini artırmaktan başka bir işe yaramayacaktır. Güçsüzleşen devlete karşı huzursuzluklar artacak ve nihayet devletin el değiştirmesine ya da yıkılmasına neden olacaktır. İbn Haldun devleti piyasanın en büyük alıcısı olarak kabul ettiği için devletin yapmış olduğu harcamaları da ekonomi için gerekli görür. Devletin yaptığı harcamalar hem nüfusun hem de üretim yapan kişilerin beklentilerine karşılık verir. Devlet piyasanın toplam talebini de etkileyerek üretimin miktarını artırır. Harcamaların az olduğu ya da hiç olmadığı dönemlerde talepte bir daralma oluşacaktır. Bu durum üretimi de etkileyecektir (Falay, 1978:56).

2.1.5.2. İbn Haldun'un Vergi ile İlgili Görüşleri ile Arz Yönlü İktisadi Ekol ile Arasındaki Benzerlikler ve Laffer Eğrisi

İbn Haldun'a göre devletin mallarını fazlalaştıran ve sermayesini artıran tek faktör vergi gelirleridir. Devletin vergi gelirlerini artırabilmesi için de yapması gereken tek şey vergi mükelleflerine elinden geldiğince adil olmaktır. Böylelikle onları ekonomik faaliyetler için teşvik edecek, isteklerini artıracaktır. Ellerindeki sermayeyi daha çok artırmak için daha fazla çalışacaklardır. Devlet bu yolla vergi gelirlerini artırmış olur (Haldun, 2017:543).

İbn Haldun, hükümet harcamalarının azaltılmasına ve dik vergilendirme uygulanmasına karşı devleti uyarmıştır. Ona göre, hükümet harcamalarının azaltılmasının ekonomideki toplam talebi azaltacak ve sonuçta hükümet vergi gelirlerini azaltacaktır. Aynı şekilde, artan vergi veya özel mülkiyet haklarının ihlali biçimleri, özel sektörün ekonomik faaliyetlerini üretmeye ve azaltmaya yönelik teşviklerini azaltacağı için, devletin bu uygulamadan vazgeçmesini tavsiye etmiştir (Soofi, 2014:12).

İbn Haldun devletlerin ilk dönemlerinde vergi oranlarının düşük, ancak gelirlerinin yüksek olduğunu ifade eder. Kişiler az vergi verirler ama vergilerden elde edilen gelirler çok fazla olur. Devletlerin son dönemlerinde ise tam tersi olarak vergilerin oranları yüksektir fakat vergiden kazanılan gelirler ise azdır. Bu zıtlığın nedeni ise ilk dönemlerde devletin dini kaideler ve kanunlar üzerinde bulunması ya da zorbalık ve geleneklerle hareket etmesidir. Devlet eğer dini kaideleri uyguluyorsa toplaması gereken tahsilatlar bellidir. Bunlar zekât, sadaka, cizye ve haraç olup,

alınacak miktarlar da çok az olmaktadır. Çünkü mallardan alınan zekât oranları çok düşüktür. Buğday ve hayvanlardan alınan zekât miktarı da yine çok azdır. Cizye, haraç ve öteki mali düzenlemelerin oranları da pek azdır. Belli oranları geçmeyen sınırlı vergilerdir. Ancak devlet zorbalık ve gelenekler üzerinden hareket ediyorsa, bu durumda da göçebelik tarzında olması gerekir. Yani, cömert ve alçakgönüllü olmayı ve vatandaşların mallarından uzak durmayı, çok az bir şekilde mal toplamaya özen göstermeye çalışır. Bu nedenle tüm mal ve vergilerin alınmasında temel olan vergi oranları az olur. Halktan alınan vergiler düşük olunca halk çalışmaya daha çok istekle yaklaşır, daha fazla iş yapmak ister. Toplanan vergilerin düşük olmasından dolayı oluşan memnuniyet durumu bayındırlığın artmasına vesile olacaktır. Bayındırlık ve gelişmenin artmasından dolayı tahsil edilen verginin gelirleri ve türleri de artar. Sonuç olarak bunların toplam hasılası da çoğalmış olacaktır (Haldun, 2017:539).

Devlet güçlendikçe ilk dönemlerindeki gösterişsiz ve sade hayatından uzaklaşır. Devlet ve halk elde ettikleri gelirler ve sahip oldukları servetten dolayı, daha iyi yaşamak isteyecekleri için tüketimleri hem artacak hem de pahalı hale gelecektir. Bu durumdan dolayı devlet başkanı, çiftçi ve diğer vergiler için belirlenen vergi oranlarını yükseltir. Vergiden elde edilen geliri artırmak için devamlı oranları artırır ve zam yapmaya başlar. Piyasadaki tüm alışverişe ve kentteki girişlere vergiler koyar ve tarifelerini artırır. Tüm bunların sebebi toplumda artan zenginlikten dolayı ihtiyaçların da artması ve buna paralel olarak harcamaların da fazla olmasıdır. Gün geçtikçe halkın üzerindeki vergi yükü de artacaktır. Ancak buna rağmen halk bunu kabul eder. Çünkü bu vergilerin ödenmesi gereken bir zorunluluk olduğunu zanneder. Fakat vergi oranlarında devam eden sürekli artışlar, insanların gelişmeye yaptıkları gönüllü katılımları yok edecektir(Haldun, 2017:539-540).

Ekonomide aktif olarak çalışan insanlar, tahsil edilen vergileri elde ettikleri kazançlarla karşılaştırdıkları zaman vergi oranlarının gelirlerini aştıklarını fark edeceklerdir. Bu nedenle çalışıp ekonomik gelişmeye katkı sağlamaktan vazgeçeceklerdir. Ekonomiden çekilen bu kişiler devletin vergi hasılatının da azalmasına neden olurlar. Zamanla vergiler arttıkça ondan elde edilen hasılatta azalacak ve faydası etkisiz olacaktır. Zira devletin harcamaları azalmamış aksine artmış bir vaziyettir. Bu nedenle bir ülkeyi güzel bir hale getirmek için çalışan

girişimcilerin üzerindeki vergi oranlarını azaltmak devletin temel görevidir. Girişimci bu sayede daha çok çalışacak ve gelir elde edecektir (Soofi, 2014:13).

İbn Haldun'a göre ekonomik kalkınma için uygun bir vergi sistemi tasarlanması zorunludur. Devlet, yalnızca dini hukuka göre, yani, hayır kurumları, arazi vergisine göre vergi indirmelidir. Vergi oranları için adil olmalıdır ve herkesten gücüne göre vergi alınmalıdır. Bununla birlikte İbn Haldun, nezaket, dürüstlük, alçakgönüllülük ve diğer insanların mülkiyetine saygı gibi erdemlerin, bir hanedanın zengin ve güçlü olarak büyüdükçe, kaybolmaya eğilimli olduğunun farkındadır. Bu nedenle, devletin zamanla kendi gücünü kaybetmemek daha doğrusu mevcut zenginliğini sürdürmek için, daha yüksek vergiler uygulayacağını ifade eder. Ancak bu durumun, ekonomik faaliyetleri gerileteceğini ortaya koymaktadır (Weiss, 1995:32).

Devletin, vatandaşlarını ağır vergilere tâbi tutmasının psikolojik yönü de bulunmaktadır. Zira İbn Haldun, ağır vergilerle karşı karşıya kalan vatandaşların kendilerini değersiz hissedeceklerini ve bu ağır yük altında ezileceklerini ifade etmektedir. Yüksek kazanç sahibi insanların vergileri daha az ödemek ya da hiç ödememek için türlü hileye ve aldatmacaya başvuracağına değinmektedir. Böylelikle İbn Haldun, ağır vergilerin, insanların sadece gelirini azaltmayacağını, aynı zamanda kişilerin hem devletine olan bağlığını zayıflatacağını hem de vatandaşlık görevini yerine getirmekten kaçınacağını vurgulamaktadır (Ülger, 2004:129-130).

İbn Haldun vergilerle ilgili bu kadar net fikirler ortaya koymasına rağmen vergi yansıması kavramını kullanmamıştır. Sadece vergi - fiyat arasındaki ilişkiden söz etmiştir. Ona göre zorunlu malların fiyatlarına yalnızca kentlerde vergiler eklenir. Daha küçük yerleşim yerlerinde vergiler fiyatlara etki etmez ya da mevcut vergi oranları çok düşük olduğu için fiyatları çok etkilemez. Bu sebeple büyük yerleşim yerlerindeki fiyatlar küçük yerleşim yerlerindeki fiyatlara göre daha yüksektir (Falay, 1978:55-56).

Ancak İbn Haldun vergi oranları ile devletin elde ettiği geliri grafikleştirerek somutlaştırmamıştır. Arthur Laffer, İbn Haldun'un ortaya koyduğu vergi oranları ile vergi hasılatı arasındaki ters orantılı ilişkiyi grafiksel olarak yeniden yorumlayıp gündeme getirmiştir (Karabulut, 2006:370). Bu durumu Arthur Laffer bizzat dile getirmektedir. Vergi hasılatı ile vergi matrahı arasındaki ters yönlü ilişkiyi

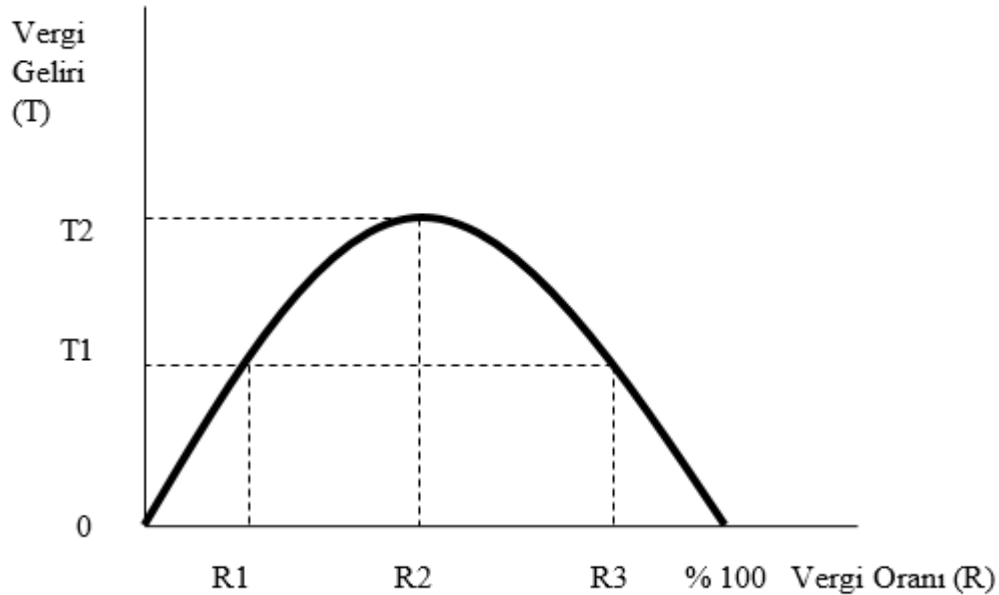
ilk keşfeden ve vergi oranları konusunda Mukaddime adlı kitabında açıkça söz eden İslam âlimi İbn Haldun olduğunu ifade eder (Laffer, 2004:4).

Arthur Laffer fikirleri ile talep yanlı ekonomi politikasını yani daha çok Keynesyen ekonomi politikasını eleştirmiştir. Bu politika yerine Say Kanunu'ndan yola çıkarak arz yanlı politikayı tavsiye etmiştir. Çünkü Laffer'e göre modern ekonomik problemler aslında, elde edilen üretimin toplam talebi karşılayamamasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle devletin ekonomideki görevi üretimi canlandırmak için üreticiye esneklik oluşturmaktır. Bunun için de vergi oranlarını indirmesi gerekir (Aktan, 2009:41).

Arz yönlü iktisadi yaklaşımına göre iktisadi dengeyi ve istikrarı gerçekleştirmenin ve imalatın fazlaştırılmasıyla refah seviyesinin tüm ülkede yaygınlaştırılması hedef olarak belirlenmelidir. Arz yönlü yaklaşımın en büyük teorisi vergi indirimlerini sağlamaktır. Bu sebeple vergi indirimin imalatı artıracığı yönünde güçlü bir savunmaları vardır. Onlara göre üreticiye verilen her destek ekonomiyi biraz daha kalkındıracaktır. Bu destekler arasında üreticilerin üretim yapmalarına engel olacak çevre koruma kuralları gevşetilmeli, deregülasyon yapılmalıdır. Bunlar karşısında üretim hem artacak hem de daha ucuz hale gelecektir. Bu teorilerden de anlaşılacağı gibi arz yönlü iktisadi yaklaşım teoriden ziyade bir politika olarak uygulanması istenmektedir (Eğilmez, 2016:2). Bu nedenle Laffer eğrisi 1970'lerde gündemde olan ve dikkat çeken bir konu haline gelmiştir. Çünkü o dönemdeki özellikle ABD'deki yüksek vergi oranları kişilerde ekonomiye katılma heveslerini düşürüyor ve ellerindeki kazançları ve servetleri vergilendirilmemeleri için kayıt dışı tutuyordu. Bu nedenle bu eğriyi savunanlara göre eğer devlet düşük vergi uygulaması yaparsa vergiden daha çok gelir elde edecektir. Zira düşük vergilendirmeye tabi olan vatandaşların hem çalışmak için istekleri artacak ve daha fazla kazanç elde edeceklerdir. Hem de kazandıklarını devlete bildirmeye razı olacaklardır (Mitchell, 2011:330).

Arz yönlü teori taraftarları marjinal vergi oranlarını düşürmenin iktisadi büyümeyi ve vergi hasılatında bir artış oluşturacağı yönündeki fikirlerini kuvvetlendirmek için Laffer Eğrisini kanıt olarak sunarlar (Karabulut, 2006:370). Laffer eğrisinin açıklamaya çalıştığı şey, vergi miktarının sıfır olması halinde devlet vergileri toplayamayacak, verginin yüzde yüz olması halinde ise tüm kazancını ve

gelirini vergi olarak ödeyecek bireyler üretim yapmaktan vazgeçeceklerdir (Eğilmez, 2016:2).

Kaynak: <http://www.mahfiegilmez.com/2016/09/arz-yonlu-ekonomi-ve-lafferegrisi.html>

Laffer eğrisine göre vergi matrahının 0 ile 100 olduğu bölümlerde vergi gelirlerinin de 0 yani hiç olmayacağı görülmektedir. Vergi matrahının ilk değeri sıfır olması kaydıyla R1 kadar yükseleceğini kabul ettiğimizde R1 seviyesindeki vergi geliri T1 noktasındadır. Vergi matrahı R1 seviyesinden R2 seviyesine çıkması halinde vergi geliri de T1 noktasından T2 noktasına yükselecektir. Vergi matrahının R2 seviyesinden R3 seviyesine gelmesiyle vergi geliri tekrar T1 noktasına inmiştir. Bu grafiğe göre vergi matrahının optimum noktası R2'dir. Bu nedenle bu seviyenin altına düşülmesi ya da üstüne çıkılması durumunda vergi gelirleri ve bu gelirlere paralel olarak değişen üretim miktarı için riskli olacaktır. Ayrıca vergi gelirlerinin en çok bu noktada yüksek olduğu görüldüğü için R2 noktası tercih edilmelidir (Bolatlı, 2013:26).

Ancak bu vergi indirimleri kişilerin ekonomiye katılma heveslerini artırıp artırmayacağı önemli bir konudur. Zira bu indirimler sırasında kişiler çalışmaktan çok boş zamanı değerlendirmek de isteyebilirler. Ya da vergi indiriminden sonra kişilerde daha fazla para kaldığı için çalışmayı azaltabilirler. Yatırım yapmak istemeyebilirler ve daha çok boş vakit geçirmek isteyebilirler. Yani vergi indirimleri

beklenildiğinin aksine ters etki de oluşturabilir. Bu nedenle yatırım yapma ve çalışma isteklerinin bu indirimlere verecekleri tepkilerin belirlenmesi çok zor bir durumdur (Doğan, 2002:258-260).

Arz yönlü iktisadın vergilerle ilgili yaklaşımları büyük yankı uyandırmıştır. O dönemde ABD’de Reagan, İngiltere’de Thatcher ve bizim ülkemizde de Turgut Özal tarafından uygulanmaya çalışılmıştır. Ancak bu iktisadi yaklaşımın savunduğu gibi vergi miktarından yapılan indirimler vergi hasılatını artırmamıştır. Özellikle Türkiye’de 1980’lerde iki defa vergi indirimi yapılmasına rağmen vergi hasılatında bir artış yaşatmadığı gibi bu vergi indirimlerin yol açtığı zararı kapatmak on dört sene sürmüştür. Bu yaklaşımın ortaya attığı teori aslında ekonomide birçok zarara yol açmıştır. Bu teori ile beraber bütçe açıkları artmış ve kamu borçlanması da buna paralel olarak artmıştır. Çevre ile ilgili korumaların gevşetilmesi fikri çevrenin daha çok zarar görmesine neden olmuştur. Ayrıca deregülasyona gidilmesi fikri de konulan kuralları etkisiz hale getirmiş ve kazanç elde etmek isteyen kişileri gayri ahlaki yollarla üretimi gerçekleştirmeye sevk etmiştir (Eğilmez, 2016:3).

2.2. ADAM SMİTH’İN İKTİSADİ GÖRÜŞLERİ

Adam Smith esasında bir ahlak profesörüdür. Bu nedenle o, ahlak felsefesinin temelini, kişilerin mutluluğuna ve refahına bağlamaktadır. Bu fikirlerini Ulusların Zenginliği kitabında, insanların menfaatinin hem şahsi hem de toplum zenginliği için gerekli olduğunu savunmuştur (Çalcalı, 2013:93). Adam Smith Sanayi Devrimi’nin başlarında kitabını yayınlarken, Fizyokrasinin doğal yasasını ve tarımla ilgili görüşlerini benimsemiştir. Doğal yasa takip edilirse ülkenin kendi kendine dengede kalarak, milli gelirin yükseleceğine ve bu yükselişin kişiler arasında adil bir şekilde bölüştürüleceğine inanmıştı. Adam Smith’in bu fikirlerini 19. asrın otoriter grubu olan girişimciler, kendi lehlerine kullanacaklardır. Adam Smith’e göre her birey kendi menfaatinin hâkimidir. Böylelikle bunu gözetlemekte hür olmalıdır. Her kişi kendi menfaatini düşünürken farkında olmadan ya da istemeden halkın faydasına da iş yapmış olur. Toplumda meydana gelen bu sistemden ötürü, devletin hiçbir müdahalesine gerek yoktur. (Kazgan, 2000:58-59). Smith’in bu bağlamda toplumsal kuram için üç önemli yaklaşımından bahsedilebilir. Bunların ilki, metodolojik olarak tabii düzen kavramından söz etmesidir. Smith, Fizyokrasinin temelini oluşturan

Fransız fikirlerinin rasyonelliğini, İngiliz deneyselciliği ile harmanlamış ve böylelikle felsefe ile toplum kuramını birbirinden ayırmıştır. Smith'in ikinci kuramı, geçim şeklinin temelini oluşturan materyalist yaklaşımını geliştirmesidir. Son kuramı ise, yeni gelişen kapitalist sistemi yaklaşımıyla, toplumu kapitalistler, toprak sahipleri ve ücretliler şeklinde belirlemesidir (Başaran, 2016:222-223).

Adam Smith, toplumlarda doğal düzenin varlığından çok defa söz etmiştir. Bazı araştırmacılara göre Smith bu iddiasıyla, hareket yasasını bulan Newton gibi, iktisadın tabii kanunlarına erişmeyi amaçlamaktadır. Zira Newton'dan etkilenen Adam Smith, ahlak felsefesi ile tabiat bilimlerinin araçlarının birbirine benzediğini ifade etmeye çalışmıştır. Adam Smith'in bu tezinin esasını, onunla özdeşleşmiş olan 'görünmez el' modeli meydana getirmektedir. Görünmez el modeline göre; kişiler, menfaatlerinin peşinden koşarken aslında bilincinde olmadan yaşadıkları toplumun da menfaati için çalışmış olurlar. Bu durum ekonomik düzen için geçerli olduğu gibi sosyal ve ahlaki düzen için de söz konusudur. Smith bu fikirlerini yaşadığı döneme göre açıklamıştır. Yani tabii hürriyet ve Fizyokrasiden etkilenerek ortaya koyduğu doğa kanununa göre, bütün insanların kendi menfaatlerini daha çok artırmak için hareket ettiğini ve bu şekilde de toplum düzenini meydana getirdiğini savunur. Bu nedenle hem kendisinin hem de tüm çevresinin geliri yükselecektir. Meydana gelen bu zenginlik, kişisel menfaat ile toplum menfaatinin birbiriyle ne kadar uyumlu olduğunun göstergesidir (Çalcalı, 2013:93-94).

Adam Smith işbölümüne çok değer vermiştir. Ona göre işbölümü zenginliğin ve üretimdeki verimliliğin temel kaynağıdır. Zira işbölümü hem emek sahibinin niteliğini yükseltir hem emeğin sürekli iş değiştirip vakit kaybetmesini önler. Hem de üretimde daha az çalışılacağı için emekten tasarruf edilmesini sağlar. Neticede işbölümüyle beraber üretim miktarında bir fazlalık oluşur. Smith, çağındaki refah artışını işbölümüyle orantılı olduğunu dile getirmiştir. Smith'in ekonomiyle ilgili fikirleri arasında toplum yapısını emekçi sınıf, kapitalist sınıf ve toprak sahipleri olarak ayırması önemlidir. Çünkü Smith, toplam gelirin bölüşümünün bu gruplar arasında, ücret, kâr ve rant olarak gerçekleştiğini söylemektedir (Çalcalı, 2013:94). Ona göre gelir dağılımı, toprak sahipleri, sermaye sahipleri ve iş gücü arasında kendiliğinden bölüşürülecektir. Çünkü piyasanın işleyişi kendiliğinden bu bölüşümü yapmaya müsaittir. İmalat sermayesinin kazandığı kârları, emeğiyle

kazananların geliri olan ücreti ve toprak sahiplerinin geliri olan rantı birbirinden ayırmıştır. Böylelikle kâr, ücret ve rant gibi gelirleri, kapitalistler, işçiler ve toprak sahipleri arasında bölüşdürüleceğini ortaya koymuştur (Başaran, 2016:95).

2.2.1. Emegın Toplum Hayatı İçindeki Rolü

Tüm malların reel fiyatı, o malı almak için kişinin katlandığı sıkıntılardan meydana gelir. O mala sahip olan için malın kıymeti, tüketmediği ve diğer kişiler için oluşturduğu maliyettir. Para karşılığında veya başka bir mal ile değiştirilerek elde edilen mallar ona harcanan emek tarafından sağlanır. Harcanan mallar ya da para miktarı üretilen malların maliyetini bize geri öder. Burada konu olan şey emektir. Çünkü emek bu mallara sahip olmak için ödenen ilk fiyattır. Servetler altın veya gümüş ile değil emek faktörü ile toplanır. Yani üretilen mallarda da, o malı değiştirip başka malları satın almak diğer malların da değeri olan emek miktarına eşittir. Kişiler hem ürettikleri mallar hem de satın aldıkları mallar için emek harcarlar. Bu nedenle emek faktörü tüm ürünlerin mübadele değerini reel bir şekilde ortaya koyar (Smith, 2012:29).

2.2.1.1. Emek Faktörünün Üretimdeki Karşılığı: Değer

Adam Smith kullanım değeri ve değişim değerini açıkladıktan sonra emek değer kavramına değinir. Ancak Smith'in bu konudaki fikirlerini anlamak biraz zordur. Zira Smith, birbiriyle tutarlı olmayan ve bazı yerlerde de konuyu karıştıran bir anlatım tarzını seçmiştir (Savaş, 2000:279).

Adam Smith, Marksistlerin temel aldığı emek-değer kuramında olduğu gibi Neo-Klasiklerin ortaya koyduğu üretim maliyeti kuramında da öncüdür. Smith, üretim maliyetini, toplumun yaşadığı iki farklı seviye şeklinde ortaya çıkarmıştır. Birincisi, sermayenin ve özel mülkiyet kavramının olmadığı dönemdir. İkincisi ise sermayenin olduğu ve özel mülkiyetin meydana geldiği aşamadır (Kazgan, 2000:74). Adam Smith, sermaye öncesinde gelişen değer tek nedeninin emek olduğunu savunur. Yani malı ortaya koymak için gereken tek şey ona harcanan emektir. Ancak sermaye döneminde üretilen ürünler için aynı şeyi söylemez. Bu dönemde ürünlerin değerini yalnızca emek ortaya koymaz. Ücret, kâr ve rant gibi faktörleri malların değeri olarak değerlendirir. Bu dönemde ortaya çıkan emek daha çok yönlendirici emek olarak görülür (Bocutoğlu, 2012:64).

Adam Smith'e göre, kapitalist ekonomiden önce, avcılığın olduğu dönemlerdeki gibi, üretim sürecine dâhil olan emek kadar değiştirilir. Emek faktörü değişimin değerini ortaya koyar. Mal değişimine katılan kişiler, aynı emeği içeren ya da belirli bir oranını içeren mallarla eşit bir değerde olan malları değiştirir. İki mal emek değerine göre değiştirildiğinde bir eşitleme durumu olur. Çünkü hem malların içerisindeki ve eşit oranda olan emek faktörü takas edilmiş olur. Hem de üretimi yapan kişi, ürettiği mala eşit miktarda emek elde etmiş olur. Ancak Adam Smith, toplumların ikinci döneminde emek faktörüne aynı rolü vermez. Ona göre, emek mallar arasındaki tek değişim aracı değildir. Malların gerçek değeri ücret, kâr ve rant olarak belirlenebilir. Bu faktörler toplumdaki üç grubun kazancı değil değişim değerinin de üç temel kaynağını oluşturur. Bu şekilde Adam Smith üretim maliyetine değer kuramını ortaya koyar ve malların değişimi için tek faktörün emek olmadığını açıklar (Kazgan, 2000:75-76).

Emek faktörü tüm malların mübadele değerinin reel ölçüsü olsa bile tam olarak ölçülen değer değildir. Birbirinden farklı iki emek arasındaki oranı ortaya koymak genellikle güçtür. İki değişik iş çeşidine sarf edilen zaman her zaman tek başına bu orantıyı ortaya koymaya yeterli olmaz. Çünkü o mal için harcanan emek ve onun için sahip olunan tecrübe göz önüne alınır. Birbirinden farklı emek çeşitleri değişik malları birbiriyle mübadele edilirken genellikle bu iki koşul da değerlendirilir. Mallar birbiri arasında çok fazla el değiştirir. Bu nedenle bu mallar arasında bir kıyaslama imkânı vardır. Bu mübadele değerini ortaya konulan emek ile değil de farklı bir ürün oranı ile hesaplamak daha basittir. İnsanların büyük bir kısmı ise emek oranından ziyade mal oranının manasını çok daha iyi anlar (Smith, 2012:30).

Adam Smith'in emek- değer kavramı ile ilgili olarak akla farklı sorular gelebilir. Mesela; emek değerinin gerçek ölçüsüye, değeri ortaya koymak için neden para kullanılır? Emek değerinin neticesi olduğu gibi nedeni de olamaz mı? Smith emek- değer teorisinde sadece ilk ve ilkel dönemlerde ortaya çıkan emek faktörüne mi atıfta bulunuyor? Toprağın mülk haline geldiği ve sermayenin ortaya çıktığı dönemlerde emeğin değerini ortaya koyan nedir? İlk sorunun cevabı için Adam Smith, takasın bitmesiyle ürünlerin artık para ile takas edilmesinin hiçbir sakıncasının olmadığını ifade etmiştir. Çünkü emek, her yerde geçerli olan ve

güvenilen tek değer faktörüdür. Ürünlerin değeri para olarak değerlendirilse bile farklı ürünlerin değerini, farklı dönemlerde ve farklı mekanlarda karşılaştırmaya yarayacak olan tek etken emek faktörüdür. İkinci soru için de Adam Smith, emeğin değer ölçüsü olarak değerlendirmekle aynı zamanda değeri oluşturan faktör olarak görmenin mümkün olacağını dile getirir. Fakat değer belirlenmesi sıkıntısı ile değer ölçülmesi sıkıntısı analitik yönden farklıdır. Smith, malların meydana getirdiği emeğin oranına ve niteliğine göre daha az ya da daha çok değere sahip olacağını sanmıştır. Bu yüzden bir ürünün değerinden bahsetmekle o ürünün sahip olduğu değerden bahsetmek arasında bir farklılık olmayacaktır. Bir malın ortaya çıkması için emek dışında bir etken yoktur. Fakat Smith, emek arasındaki farklılığın ortaya çıkması konusunda biraz kaygılıdır. Çünkü bazı malların üretimi için harcanan emek saati aynı olabilirken emeğin içeriği aynı olmayabilir. Zira yapılan işler aynı değildir; bazıları zor bazıları tehlikeli bazıları daha çok sıkıcı olabilir. Ya da bazı işler daha fazla bilgiye, beceriye ve zekâyâ ihtiyaç duyabilir. Yine de Adam Smith bu farklılıkların emeğe yapılan ücretler neticesinde hak ettiği değeri bulacağına inanır (Savaş, 2000:282).

2.2.1.2. Adam Smith'e Göre Emek Türleri ve Geçim Yöntemleri

Adam Smith, iktisadi büyüme kuramını açıklarken en önemli aşama olarak piyasa genişliği kavramını ortaya koyar. Ona göre üretim yalnızca bir bölgeye yetecek kadar gerçekleşiyorsa, bu durumda ortaya konulan bu üretimin pazarı da geniş olmayacaktır. Gerekli bir piyasa genişliğine sahip olmayan bir ekonominin işbölümü gerçekleştirmesine de gerek yoktur. İşbölümü kavramı hem üretime dâhil olan işgücünün ihtisaslaşması hem de bu işgücünün daha faydalı işlerde kullanılması demektir. Emek arzının ihtisaslaşması demek; yeteneklerin, üretkenliğinin geliştirilmesi demektir. Emeğin faydalı işlerde çalışması ise, tarım ve sanayi gibi alanlarda çalışması demektir. Demek ki, Adam Smith, bu alanlar dışında çalışan herkesi, doktorları, hukukçuları, sanatçıları, edebiyatçıları gibi meslekleri icra edenleri, ortaya ürün koymadıkları için faydalı işler yapanlar grubuna dâhil etmemiştir. Smith'e göre piyasanın genişliği ile işbölümü arasında doğru bir orantı vardır. Piyasanın sınırları genişledikçe işbölümü de artacaktır. Smith, ekonomik genişlemeyi ve zenginleşmeyi ortaya koyan emeğin tanımını yapmak için, nitelikli ve niteliksiz emek ayrımı yapmaktadır. Çünkü ona göre, ekonomik büyüme, ulusların

zenginliğinin yükselmesi demektir. Kısacası, bir ekonomide gerçekleşen üretim, piyasanın genişliği ile beraber işbölümünü de artırır. İşbölümü de yalnızca nitelikli emek ile kullanıldığı takdirde o ülkenin refah seviyesini artırır. Ancak kamunun sağlamış olduğu tüm hizmetler faydasız olduğu için devletin iktisadi büyümeye hiçbir katkısı yoktur (Bocutoğlu, 2012:62-63).

Adam Smith'in emeği nitelikli emek ve niteliksiz emek olarak gruplandırması onun ortaya atmış olduğu bir görüş değildir. Zira Merkantilistlerde ödemeler dengesinde payı olan emek, Fizyokratlarda ise tarım ve maden alanlarında çalışan emek, nitelikli emek olarak kabul edilmektedir. Adam Smith, nitelikli emeği bir malı üretmesi veya üretmemesine göre değerlendirir. Elde edilecek mal piyasada alıcısını buluyorsa o emek nitelikli emektir. Aksi takdirde hizmetçilerin, sanatçıların, devlet görevlilerinin ve diğer meslek gruplarının ürünleri somut olmadığı ve bir alıcısı da bulunmadığı için onların sahip olduğu emek nitelikli emek değildir. Ayrıca Smith'e göre nitelikli emek üretim esnasında artık bir değer ortaya koymalıdır. Yani ürettiği mala fazladan bir değer koymalıdır. Bu şekilde hem kendi ücretini artırır hem de patronuna fazladan kâr kazandırmış olur (Savaş, 2000:277).

Adam Smith emek faktörünü servetin temel kaynağı olarak kabul etmektedir. Bir toplumun ihtiyaçlarının giderilmesi için her sene tüketici mallarını oluşturan emek faktörünün senelik çalışmasıdır. Adam Smith bu fikirlerini savunurken doğal kaynakların ve sermayenin önemini göz ardı etmemiştir. Fakat kendinden önceki iktisadi görüşlerden farklı olduğunu göstermek adına, bir toplumun her sene üretilen malların doğal bir şekilde oluştuğu görüşünü reddeder. Bu malların emek ile oluştuğunu savunur. Çünkü emek olmadan doğal kaynakların da bir anlamı yoktur. Zira doğal kaynakları ortaya çıkartan da emek faktörüdür. Bir ulusun zenginliğini ve refah seviyesini belirleyen iki faktör vardır. Biri emeğin verimliliği ve diğeri üretken emek ile üretken olmayan emeğe oranıdır (İslatince, 2012:60).

2.2.1.3. Emek Arzı Kuramı

Adam Smith'te nüfus ve emek arzı kuramının esaslarını görmek mümkündür. Ona göre, ücret haddi nüfus miktarını tayin eder. İkisi arasında doğru orantı vardır. Yani ücretler arttıkça nüfus oranı da artar, azaldıkça nüfus oranı da azalır. Geçimlik ürünlerden meydana gelen ücret miktarının artması, erken evliliği ve çocuk yapmayı özendirmeyle, doğum oranlarını artırır. Çocuk ölüm oranlarını

azaltmasıyla da ölüm oranlarını eksiltir. Bu nedenle, nüfus ve doğal olarak emek arzı yükselişi, geçimlik ürünler manasında ücret oranındaki yükselişle orantılıdır. Ücret oranları azaldığında tersi durum söz konusu olacaktır. Ancak geçimlik ücret oranı, gerçek ücret oranının altına düşmeyecektir. Geçimlik ücret oranı, işçi sayısının artması veya azalması olmaksızın hayatını devam ettireceği en düşük seviyeyi gösterir. Normal olmayan bir şekilde mevcut gerçek ücret oranları bu seviyenin üstünde olursa, nüfus oranı da yükselecek ve bu şekilde ücret oranı da azalacaktır. Gerçek ücret ile geçimlik ücret birbirine eşitlendiğinde ise nüfus artış oranı sabit kalacaktır. Bu durum emek arzı ile malların arzı arasında herhangi bir fark olmadığını göstermektedir (Kazgan, 2000:86-87).

Adam Smith emek arzının değeri olarak gördüğü ücret faktörünü de doğal ücret ve cari ücret olarak ayırmaktadır. Doğal ücret için bir emek arzının yaşamındaki ihtiyaçlarını karşılayacak seviyede yani en az oran ile oluştuğunu belirtir. İşçiler bu ücret miktarı ile ancak kendi ihtiyaçlarını karşılayabilir. Bu ücret oranı ile evlenip, çoğalamaz. İkinci ücret miktarını ise cari ücret olarak belirleyen Adam Smith, bu ücret için de emek arzına verilen karşılık olarak tanımlar. İşçiler bu cari ücretle hem kendi ihtiyaçlarını karşılayabilirler hem de evlenip, çoğalabilirler. Cari ücretin doğal ücreti aştığı kısımda emek arzının kazancı da refah seviyesi de yükselir. Bu şekilde nüfus miktarı da artar. Ancak nüfus oranının fazla artması sonucu bu emek arzı artacağı için, ücretler düşecek ve emek talebi de azalacaktır. Bu durum da cari ücret de azalacaktır. Cari ücret ile doğal ücretin birbirine eşit olduğu noktada iktisadi hayatta bir durağanlık olur. Bu noktada nüfus düzeyi de aynı kalır. Bir üçüncü ihtimal ise cari ücretin doğal ücretin altında kaldığı durumdur. Burada da işçiler yine kendi ihtiyaçlarını bile karşılayamayacak durumdadır. Nüfus düzeyi azalır. Ücretler de daha düşüktür. Ancak nüfus oranının azalması ile emek talebi artacak ve ücretler de artacaktır. Adam Smith bu aşamaları sıralarken aslında ücretler ile nüfus arasındaki doğru orantının varlığını ispatlamaya çalışmıştır (Bocutoğlu, 2012:67-68).

2.2.2. Üretimde İşbölümü ve Uzmanlaşma

Adam Smith'e göre toplumun bir yıldaki üretimi, tüm ülke için zorunlu olan ürünlerin üretilmesi için temel kaynaktır. Bu temel kaynak ya ülke içinde ya da ülke dışında üretilir. Ancak bu üretim için kesinlikle çalışmak şarttır. Ona göre çalışmanın

ortaya çıkması için işbölümün yapılması gerekir. İşbölümü yapılarak milli gelir üretilir. Aynı zamanda işbölümü hem uzmanlaşmayı beraberinde getirir hem de kişiler arasında vakit israfını da önlemiş olur. İşbölümünün tüm pazarda gerçekleşebilmesi için pazarın büyüklüğü ve sermayenin olması gerekir. Bu koşulların yerine gelmesi iktisadi özgürlüğün olması ile gerçekleşir (Hamitoğulları, 1982:115-116).

İşbölümü insanlar arasında pek çok üstünlüklerin meydana çıkmasını sağlar. Ancak bu işbölümünü oluşturan serveti bekleyen ve programlayan bir insan zekâsı değildir. İşbölümünü oluşturan şey, toplumdaki mevcut malları birbiriyle değiştirme dürtüsüdür. Kişilerin bir araya gelerek oluşturdukları üretimin daha çok olması için üç durumun gerçekleşmesi gerekir. Birinci durum emek arzının tecrübesinin artması, ikinci durum emek arzının bir işten farklı bir işe geçişi sırasında yaşanacak zaman israfının önlenmesi ve son olarak da üretimi ortaya koymak ve emek arzını daha aza indirmek için kullanılacak olan makine ve teçhizatın gelişmesidir (Smith, 2012:10-15).

Adam Smith zenginliğin ve refahın ana faktörlerinden biri olarak emek faktörünün verimliliğini işbölümü olarak görmektedir. İşbölümünün olduğu her alanda emek faktörü faydalanacaktır ve işbölümü sayesinde toplumun her alanına zenginlik yayılacaktır. Adam Smith'e göre işbölümünün oluşmasının nedeni mübadele aracıdır. Bu işbölümü potansiyeli her kişiyi kendini belli bir işe vermeye ve bu iş için var olan yeteneklerini çoğaltmaya yönlendirir. Kişilerin diğer insanlardan farklı yeteneklerine göre üretim gerçekleştirmesi işbölümü olarak ortaya çıkar. Mübadeleden sonra ortaya çıkan bir diğer faktör yeterli sermaye birikimidir. Ona göre bir ülkede yeterli sermaye birikimi yoksa tam anlamıyla işbölümü ve mübadele olamaz. İşbölümünün gerçekleşmesinde üçüncü bir faktör ise pazarın genişliğidir. Pazar sınırları geniş değilse kişiler arasında uzmanlaşma imkânı daha az artacaktır. Bu nedenle işbölümünün oluşabilmesi için pazarın genişlemesi, ihtiyaçların artması gerekir (İslatince, 2012:60).

Adam Smith'in temel görüşü bir ülkede işbölümünün ne şekilde yapılacağıdır. Bu yüzden işbölümünü bir zekâ ya da bir müdahale sonucu olarak görmemektedir. İş bölümü toplumdaki ihtiyaçtan dolayı ortaya çıkar. Kişilerdeki

malları alım ve satım ihtiyacı onu işbölümü yapmaya zorlamaktadır (Savaş, 2000:275).

Bireylerin sahip olduğu yetenekler arasındaki farklılıklar, tahmin edilenden daha azdır. Ancak bu farklılıklar insanlar büyüdükçe işbölümünün neticesi olarak görülür. Takas ve trampanın olmadığı bir toplumda herkes ihtiyacı olan malları kendisi üretmek zorunda kalacaktı. Bu toplumdaki herkesin aynı işi görmesi ve aynı görevlerde olmasına neden olacaktı. İnsanlar arsındaki yetenek farklılıkları ortaya çıkmamış olacaktı. İstihdam farklılıkları da keşfedilmeyecekti (Smith, 2012:17).

Kişiler arasındaki yetenek farklılıkları Smith'e göre aslında işbölümünün nedeninden ziyade neticesini meydana getirir. Bu yüzden insanların doğal olarak sahip olduğu yeteneklerin işbölümü ve uzmanlaşmayı etkilediği görüşüne de katılmamaktadır. Adam Smith insanlar arasındaki eşitsizlikten dolayı sınıflaşmanın olmasına ve bu nedenle toplumda iş hareketliliğinin olmamasına karşı çıkmıştır. İş bölümünün en rahat geliştiği sektörün sanayi sektörünün olduğunu ifade eder. İş bölümünün gelişebilmesi toplumun mevcut pazar büyüklüğüne ve nüfus yoğunluğuna da bağlıdır. Ona göre nüfusun daha seyrek olduğu yerlerde işbölümü daha azdır. Ancak nüfusun fazla olduğu ve ulaşım imkânlarının gelişmiş olduğu yerlerde işbölümü daha fazla olur. Bu nedenle Smith, yalnızca el sanatıyla yapılan işlerde işbölümünün gerçekleşmeyeceğini, farklı meslek, görevlerde olacağını savunur. Ayrıca Smith işbölümünü yerel, bölgesel ve bölgeler arası olarak da yapılabileceğini dile getirir. (Savaş, 2000:265-266).

İşbölümünü gerçekleştiren faktör onun değişimi olacağından, işbölümünün büyüklüğü pazar genişliğiyle orantılıdır. Pazar küçük ise, insanlar ürettikleri malların fazlasına ihtiyacı olduğu kadar başka mallarla takas edecektir. İşbölümü tüm topluma yayılınca bir kişinin ihtiyaç duyduğu malların yalnızca ufak bir kısmını kendi emeğiyle elde eder. Geri kalan diğer ürünlere ise başkalarının ürettiği ürünlerle takas ederek ulaşır. Bu şekilde insanlar mallara ulaşmak için ya değişim yolunu kullanarak hayatlarını devam ettirirler veya tüccar olarak bu malları elde ederler (Smith, 2012:19-23).

2.2.3. Piyasadaki Mübadele Aracı; Para

Adam Smith, toplumlarda zamanla gelişen işbölümü sayesinde kişilerin artık daha az mal üretmeye başlayacağını dile getirir. Üretilen mallar dışındaki diğer

tüm mallar takas ile elde edilir. Toplumdaki her birey takas gerçekleştirerek ya da ticaret yaparak hayatını sürdürür. Ancak bir insanın ürettiği ve başkasıyla değiştirmek istediği mal, o kişinin ihtiyaç duyduğu bir mal olmayabilir. Bu sıkıntıların önüne geçmek için bu toplumun bir değişim aracına ihtiyacı vardır. Bu değişim aracı herkes tarafından kabul görmeli ve güvenilir olmalıdır. Bu nedenle para değişim için en iyi araçtır. Para, işbölümü gibi, toplumdaki ihtiyaçtan dolayı yani kendiliğinden ortaya çıkar. Zira para kullanılmaya başlandığı andan itibaren değiş tokuştan meydana gelen tüm problemler de ortadan kalkacaktır (Savaş, 2000:78).

Adam Smith parayı mallarla ilişkilendirerek açıklar. Ona göre mallar parayı elde etmekten ziyade farklı durumlar için kullanılır. Ancak bu durum para için söz konusu değildir. Çünkü para yalnızca mal satın almak için kullanılır. Başka bir ifadeyle para her dönem malların peşinden zorunlu olarak koşar, mallar için böyle bir durum yoktur. Malları alanlarla malları satanlar arasında da bir farklılık vardır. Mal alanlar tekrar satmak için bir gayrete girmezler, tüketirler. Malları satanlar ise tekrar satın alma amacındadır. Bu nedenle Adam Smith'e göre kişiler, parayı paradan dolayı değil, parayla satın alabilecekleri mallar için arzu etmektedirler (Smith, 2011:24).

Adam Smith, altın ve gümüş miktarının bir ülke için servet kaynağı olamayacağını ifade eder. Ona göre gerçek zenginlik emek faktörü ile ortaya konulur. Altın ve gümüşü kullanmaktan ziyade bunlar yerine daha az masraflı olacak kağıt parayı kullanmak daha mantıklı olacaktır. Böylece paraya daha az değer verilir. Para bir ekonomide amaç değildir yalnızca değişim aracıdır. Adam Smith, paraya az değer verdiği için para ile piyasadaki fiyatlar arasında bir denge oluşturamamıştır (Bocutoğlu, 2012:73).

Mallar için yapılan pazarlıklar bittiğinde para ticaret için ortak aracı olur. Böylelikle mallar bir başına diğer malların mübadelesinden ziyade para ile alınıp satılır. Bu yüzden malların değişim değeri mübadele edilen emek veya diğer bir maldan ziyade para oranı ile hesaplanır. Fakat her zaman ve her yerde kıymetli olan, çok az miktarda bulunan veya üretmek için çok daha fazla emek harcanan mallardır. Emek faktörü hesaplandığı ve kıyaslandığı her yer ve her zaman tüm malların kıymetinin en son ve reel değeridir. Emek malların gerçek fiyatıdır, para ise malların

yalnızca nominal fiyatıdır. Gerçek ve nominal fiyatlar arasındaki farklar kurgusal olmaktan ziyade pratik olarak kullanılır. Birbiriyle aynı olan fiyatlar her zaman aynı kıymettedir. Ancak altın ve gümüşün kıymetindeki değişimler değerlendirildiğinde nominal fiyat aynı olmasına rağmen çok farklı değerlerde olabilir. Eğer bir mal sürekli aynı gelirden ve aynı değerde kalması şartıyla alınıp satılırsa, bu durumda iki farklı değer ortaya çıkmış olabilir. Birinci durum aynı isimdeki iki sikkenin içerdiği altın ve gümüş miktarları farklı olabilir. İkinci durum ise farklı dönemlerdeki aynı altın ve gümüş oranları farklı metaller içermiş olabilir. Çünkü devletler sikkelerin değerlerinin devamlı değişmesinde kendilerine bir kâr oluşturacağını düşünebilirler. Ya da bu değer azaltılmasının kendilerinin aleyhine olacağını bilirler. Bu nedenle sikkelerin oranları tüm ülkelerde derece derece azaltılmaktadır, artma durumu ise çok azdır. Sikkelerden elde edilen bu taşıma payı da azalmış olmaktadır (Smith, 2012:31).

2.2.4. Dış Ticaret

Adam Smith'in özgürlüklerden bu kadar bahsedip, ondan dış ticaretin kısıtlanmasını savunmasını beklemek doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Çünkü ona göre ekonomiler ancak sınır tanımadan gelişip, ilerleyebilir. Her ülkenin kendi üretim becerisine göre bir malı üretmesi ve bu malda uzmanlaşması dış ticaretin en önemli ayağını meydana getirir. Modern ekonomiler de "mutlak üstünlükler teorisi" olarak adlandırılan bu teoriye göre bu mallar ile ülkeler kendi aralarında alım ve satım gerçekleştirmelidir (Bocutoğlu, 2012:74).

Adam Smith dış ticaretin her iki ülkede de kazançlı gerçekleşebilmesi için ülkeye komşu olan ülkenin zenginliğinin olumlu şartlar sağlayacağını savunur. Komşu ülkenin zenginliği ticaret hâlinde zengin olmayan bir ülkeye göre daha avantaj sağlayacaktır. Nasıl ki zengin bir insanın etrafında bulunan çalışkan kişiler için, zengin olmayan bir insana göre daha iyi bir müşteri olunursa, zengin bir ülke de her zaman dış ticaret için en iyisidir. Her ne kadar zengin olan komşu ülke tehlikeli ve güçlü bir rakip olsa da ülkenin yaptığı harcamalardan dolayı üretilen ürünler için iyi bir pazar oluşturacaktır. Bu tüm toplum için olumlu sonuçlar ortaya çıkartacaktır. Dış ticaret yoluyla zenginleşecek bir ülke komşu olduğu ülkelerin tamamı zengin, çalışkan ve ticareti iyi bilen ülkeler ise bu zenginleşmeyi daha kolay bir şekilde gerçekleştirecektir. Tüm komşularının barbar, göçebe ya da fakir olduğu bir ülke

zenginliği kendi imkânları ve sahip olduğu değerlerle yapabilir ancak bunu dış ticaret ile gerçekleştiremez (Smith, 2011:79-80).

Adam Smith, dış ticaretin gerçekleşmesi için mutlak üstünlüğü şart olarak kabul eder. Bu kuramı da tamamen homojen olan emek faktörüyle ilişkilendirir. Ona göre, bir ülke başka bir ülkeye göre daha az maliyetle gerçekleştirdiği mallarda uzmanlaşmalıdır. Bu uzmanlaştığı malları diğer ülkelere satmalıdır. Onun dışında daha fazla maliyetle ve daha az uzmanlaşmayla ürettiği malları da başka ülkelerden satın alarak ihtiyacını gidermelidir. Kısacası, bu teoride birim emeğin ortaya koyduğu üretimlerin farklı olması ülkelerin daha kazançlı dış ticareti yapabilmeleri için uygundur. Ancak zamanla ülkelerin gelişmişlik düzeyleri arttıkça, daha az maliyetle ve daha fazla bir uzmanlaşmayla ortaya koydukları mal sayısı da artmıştır. Bir ülkenin başka bir ülkeye göre teknolojik açıdan daha fazla bir üstünlüğe sahip olduğu dönemlerde bu teorinin işlevliği de tartışılır olmuştur. Günümüzde ise bu teorinin pek bir önemi bulunmamaktadır (Seyidoğlu, 2013:27).

Smith her durumda serbest ticaretin uygulanması taraftarı değildir. Çünkü Smith'e göre tüccarlar iktisadi hareketlilik için güvenilir olmayan kişilerdir. Tüccar için önemli olan menfaatler çoğu zaman toplum için faydalı olmayabilir. Mevcut pazarı genişletmek ve rekabet edeceği kişi sayısının azalması her zaman tüccarın faydasıdır. Ancak pazarın genişliği bazen halk için faydalı olmayabilir. Rakip sayısının azalması demek aslında o malın üreticisini pazarda tek üretici olması ya da sayılı üreticilerden olması demektir. Smith, siyasi gücün meydana getirdiği adil olmayan tutum ve şiddet durumundan sitem ettiği kadar, tacirlerin ve üreticilerin daha çok kâr elde etme hırslarından, tacirlerin sebep olduğu monopolleşme yapısının serbest ticareti engellemesinden de şikayetçidir (Çalcalı, 2013:102).

2.2.5. Adam Smith'e Göre Devletin İktisadi Hayattaki Rolü ve Görevi

Adam Smith'in iktisadi hayata katkısı olan en önemli görüşü devletin ekonomideki rolü ile ilgilidir. Ona göre devletin ekonomide bulunması durumunda dengeler bozulacaktır. Kişiler devletten dolayı rahat hareket etme yetilerini kaybedecektir. Yani rekabet ortamı sıkıntıya girecektir. Bu durumda da kâr ve kazançlar azalacak ve bir süreden sonra iktisadi hayat durgunlaşacaktır (Bocutoğlu, 2012:74-75).

Toplumlar tarımdan dolayı göçebelik hayatını terk etmiştir. Üretim tarzı değişmiş, servet oranında bir artış meydana gelmiş ve devletin meydana gelmesi için zemin oluşmuştur. Smith adaletin oluşması için devletin varlığına ihtiyaç duyulduğunu ifade eder. Sadece bazı durumlarda bu serbest sistemin müdafaa edilmesi için devletin bir takım görev ve sorumlulukları vardır. Bunlar savunma, adalet ve kamu hizmetleridir. Devlet ülkeyi hem iç hem de dış tehditlerden korumalıdır. Tüm ülke vatandaşlarına, hiçbirini ayırt etmeksizin, adil davranmalıdır. Son olarak da kişilerin tek başına gerçekleştiremeyeceği ve ülke için elzem olan kamu hizmetlerini gerçekleştirmelidir. Smith bunların yanı sıra devlete ayrıca eğitim konusunda da rol verir. Çünkü Adam Smith eğitim konusuna çok önem verir. Ona göre eğitilmiş olan bir toplumda iktisadi büyüme ve zenginleşme olanağı daha fazla olur. Bu yüzden devlet bu konuda eğitim hizmetini verdiği gibi bu hizmetin toplumda yaygınlaşması için teşviklerde de bulunmalıdır. Devlet tüm vatandaşlarına özellikle çocuklara ücretsiz eğitim imkânı vermelidir. Adam Smith devlet gelirlerini de incelemiştir. Kamu hizmetlerinin yerine getirilebilmesi için gerekli olan finansmanın vergilerle sağlanacağını dile getirir. Ancak Adam Smith devletin istisna haller dışında (savaş, doğal afetler vb.) bütçe açığını oluşturmaması gerektiğini ifade eder (Çalcalı, 2013:98-101).

Adam Smith, çizdiği bu sınırla devletin rollerini oynayabilmesi için ihtiyaç duyduğu parayı ya da finansı nasıl sağlayacağı konusunu da gündeme getirmiş oldu. Ona göre, devlet güvenlik görevini yerine getirmesi için toplumdan vergi toplamalıdır. Ama bu vergileri sadece güvenlik güçleri için harcamalıdır. Adalet hizmeti için bu görevi yürüten hâkimlerin davalardan elde ettiği ücretlerden sağlamalıdır. Bölgesel nitelikteki hizmetleri yalnızca onları kullanan kişilerden alınacak vergilerle karşılamalıdır. Yolların yapımı için gerekli olan finansmanı yine o yollardan istifade edecek kişilerden elde etmelidir. Eğitim ile ilgili masrafları eğitimden faydalanan ve buna gücü olan kişilerden sağlamalıdır. Ekonomi durumu iyi olmayan vatandaşların da eğitim hizmeti vakıf ve bağışlarla yapılacak ödemelerle yapmalıdır. Bu durumda ülkeye faydalı olan vakıfların geliri de yine vergilerden elde edilmelidir. Smith, tüm bu ödeme tavsiyelerinden sonra devletin finansı için iki geliri öne çıkartır. Birincisi devlet yöneticisinin geliridir, ikincisi de vatandaşlarından alacağı vergilerdir. Yöneticinin sahip olduğu gelirler, araziler ve sermaye birikimi

olabilir. Sermayeden kâr ve faiz geliri, araziden de rant geliri kazanılabilir. Vatandaşlardan alınan vergiler ise geliri nispetinde olmalıdır. Yani eşitlik, açıklık, tahsilat kolaylığı ve elde edilen vergilerin iktisadi bir şekilde gerçekleşmesidir. Ancak onun vergilerdeki eşitlik ilkesi adil vergi dağılımıyla örtüşmektedir. Çünkü ona göre vergiler tamamen kişilerin gelirine göre alınmalıdır (Savaş, 2000:294).

Adam Smith, devletin tüm görevlerine muhalif olmaktan ziyade, özgürlüğün bulunduğu bir toplumda devletin rolünü üç aşamaya indirgemektedir. Ona göre, devletin en büyük görevi toplumu her türlü saldırıdan korumaktır. Vatandaşlarına karşı adil bir yaklaşımda bulunması, o toplumun huzuruna doğrudan etkide bulunacaktır. Aynı zamanda vatandaşlarının yararına olacak, büyük kamusal hizmetleri gerçekleştirmesi, hizmeti sürdürülebilir kılması ve kaliteli hale getirip, belli bir sistemle gerçekleştirmesi de devletin en büyük görevidir. Ayrıca gerçekleştireceği bu hizmetten elde edeceği geliri kesinlikle bir kişinin ya da bir azınlığın refahı için harcamaması gerektiği de devletin sorumluluklarındandır. Adam Smith'in devlet konusunda karşı olduğu nokta, devletin piyasaya hiç gereği olmamasına rağmen, müdahale etmeye çalışmasıdır. Ona göre piyasa zaten kendiliğinden dengeye gelir. Devletin müdahalesiyle işler düzelmeyecektir. Aksine daha çok bozulacaktır. Devletin, ithalata keyfi sınırlanmalar koymasına ve ihracat işlemlerine teşviklerde bulunmasına, sanayileri rakiplerine karşı savunmasına muhalefet eder. Devletin verimsiz konularda harcama yapmasına karşıdır. Böylelikle Adam Smith, devletin tüm müdahalelerden dolayı piyasayı bozacağı fikrini hayatı boyunca canlı tutmuştur (Heilbroner, 2003: 62).

Ancak Adam Smith, her ne kadar devletin, ithalatta ve ihracatta benimseyeceği korumacılık ile kaynak tahsisinin yeterli bir şekilde yapılmasını engelleyeceğini savunsa da bazı durumlarda bu yaklaşımları desteklemektedir. Mesela; yerli sanayinin daha güçlü hale gelmesi için ithal edilecek olan sanayi mallarına bir sınırlandırma getirilebilir. Yurt içinde üretildiği halde yurt dışından da getirilen malların vergi oranları artırılarak ithal malların fiyatları dengede tutulmalıdır. Bunlara ilave olarak diğer ülkelere ihraç edilen mallara yapılacak herhangi bir kota veya yüksek oranlı gümrük vergileri karşısında, o ülkelere alınacak ithal mallara da aynı muamele yapılmalıdır. Adam Smith devletin bu uygulamaları yapmasına karşı çıkmamıştır. Ona göre, ekonomik sistem kendi

sınırları içinde dışardan hiçbir müdahaleye gerek duymayan bir uyum ile çalışmaktadır (Çalcalı, 2013:96-98).

Adam Smith, iktisadi hayata devletin görevleriyle ilgili endişelerini, genellikle devletin piyasadaki her müdahalesinde ekonomi için zararlı ve verimsiz kararlar verebileceği ihtimalini düşünerek ortaya atmıştır. Smith, devletin ekonomide aktif olarak rol almasının ya da doğrudan müdahale etmesinin taraftarı değildir. Bu durumun piyasada monopolleşme riskini artıracak ve toplumda yalnızca birkaç kişinin ya da bir grubun çıkarına hizmet edeceğini savunur. Adam Smith, bu fikirlerini ortaya atarken aslında sanıldığı gibi aksine etkisiz bir devlet fikrini savunmamıştır. O daha çok ekonomide gerektiği dönemlerde devlet müdahalesini kaçınılmaz olarak görür. Smith, toplumun refah düzeyini daha dengeli hale getirmek amacıyla devletin servet sahiplerinden artan oranlı bir vergi oranını sürdürmesini makul görmüştür (Boz, 2012:77-83).

Adam Smith ayrıca bireylerde tutumluluğu savunduğu gibi devletin de tutumlu olması gerektiğini öğütler. Devlet vergi toplarken; vergilerin oranı belirlerken ve vergileri toplarken, hesaplama yöntemi açık, vatandaşların gelirine uygun ve iktisadi olması gerektiğini ısrarla savunur. Ona göre, devlet her vergiyi kişilerin gelirine uygun almalıdır, bu konuda adil davranmalıdır (Galbraith, 1987:74).

Kısacası Adam Smith, devlet ile ilgili net bir kuram ortaya atmamıştır. Devlet ile ilgili fikirleri sadece Liberalist görüşle örtüşmektedir. Yani devlet, serbest işleyen piyasaya karışmamalıdır. Ekonomiye engel olan birçok uygulamayı kaldırmalıdır. İnsanların meslek edinmeleri için bunların önündeki engelleri kaldırmalıdır. Piyasada gerçekleşen rekabeti daha çok olması için piyasaya müdahil olmamalıdır (Savaş, 2000:294).

2.2.6. Adam Smith'in Toplumsal Sınıf Kuramı

Adam Smith toplumların geçtiği evreleri; avcılık, çobanlık, tarım ve ticaret olarak tanımlar. Smith'in sosyo- ekonomik dönem tanımı, bu aşamaların en sonunda gerçekleşen ticaret aşamasının açıklamasıdır. Ona göre ticari toplum, tabii hürriyet düzeninde gerçekleşen, mevcut durumun var olan üretim araçlarını geliştirme ve sahip olduğu malı başka bir malla değiştirme amacının olduğu aşamadır. Feodal aşamaya geçmeden önceki avcılık ve çobanlık aşamaları, göçebelikle benzer niteliktedir. İnsanların elde ettiklerinin yalnızca kendi ihtiyacını karşılamaya yettiği

bu aşamada kişiler arasında adil olmayan bir maddiyat bölüşümü vardır. Özel mülkiyetinde bulunmadığı avcılıkta siyasi bir otoriteye gereksinim olmaz. Fakat Adam Smith, toplumdaki gelir eşitsizliğinin hissedildiği çobanlık aşamasında, siyasi gücün ortaya çıkmasını insanların ona boyun eğmesiyle oluştuğunu dile getirmektedir. Bu tarihi aşamaların en sonunda ise tarım ve ticareti görür (Çalcalı, 2013:96).

Adam Smith kapitalist düzende toprak sahipliğini, sınıflaşmanın esas sebebi olarak görmüştür. Smith, toprak sahibi olmanın kapitalist sistemde kişilerin gelirini belirleyen ve bu gelirlerin toplum yapısını oluşturan en büyük etken olduğunu ifade etmiştir. Smith, bireyin kendi emeği üzerindeki hakkını en yüce hak ve öteki bütün mülkiyet haklarının da kaynağı olarak ifade etmektedir (Başaran, 2016:224).

Adam Smith, toprağı olan kişileri, çaba sarf etmeden ve bir zahmete katlanmadan gelir elde etmek isteyen grup olarak nitelendirir ve onları tembel, cahil bir grup olarak görür (Savaş, 2000:291).

Adam Smith'e göre toplumdaki zenginlik arttıkça, uzun dönemde nüfus artışı da beraberinde gelecektir. Nüfustaki bu artışlar toplam talebi daha canlı hale getirecektir. Toplam talebin çoğunluğu da temel besin maddelerine olacağı için toprağı olan ihtiyaç da artacaktır. Bu durum da toprak rantını daha çok artıracaktır. Bu nedenle ülkenin gelirini artıracak her politikaya toprak sahiplerinin daha çok destek olması gerekmektedir. Fakat maalesef ki toprak sahipleri rant sonucu gelir elde ettikçe tembellikleri de artacaktır. Onların bu miskinlikleri toplum için faydalı olan birçok gelişmeyi önlemektedir (Başaran, 2016:224).

Adam Smith, ekonomilerin devamını getiren sınıfın işgücü arzı olduğuna inanmaktadır. Ona göre, işbölümü, işgücünü sadece uzmanlaştırmaz. Aynı zaman bu işgücünün verimli olacakları alanlara yönelmesini de sağlar. Zaten Adam Smith, işgücünü verimli alanlarda çalışanlar ve verimli alanlarda çalışmayanlar diye ayırmaktadır. Ona göre, verimli işlerde bulunan işgücü, ilerleyen dönemlerde üretimin miktarını artıran kesimdir. Çünkü onlar bir toplum için gerekli olan ürünlere sahiptirler ve aynı zamanda bu kesim artı değer de ortaya koyabilmektedirler (Barber, 1999:37).

2.2.6.1. Adam Smith’e Göre Klasik Değer Kuramı

Ekonomide klasik değer tanımı kadar karmaşaya neden olan başka bir tanım bulunmamaktadır. Bu karmaşanın temelinde imalat maliyetini parasal maliyetin ötesinde gerçek fedakârlık ve mücadele ile ortaya koyma amacı vardır. Adam Smith'in ve David Ricardo'nun değer kuramında, bunun gibi bir amaç gözlemlenebilir. Ancak Klasiklerin değeri bu şekilde ortaya koymak için oluşturdukları bu kuramlar ‘bırakınız yapsınlar’ fikirleriyle çelişkili olmuştur. Bu çelişki, Marx-öncesi İngiliz sosyalistlerine ve Marx'a, klasik değer kuramını, kapitalizmi eleştirmek için bir fırsat vermiştir. Bu kuram kapitalizm aleyhine bir silaha dönüşürken Neo-klasiklerde marjinal fayda kuramını oluşturmuştur (Kazgan, 2000:73).

2.2.6.2. Kullanma Değeri – Mübadele Değeri

Değer kavramının iki şekilde açıklaması yapılabilir. Bir üründen elde edilen haz, kullanım değeri, olarak karşımıza çıkar. Bir malın başka malları satın almak için kullanılması ise mübadele değerini ortaya çıkartır (Smith, 2012:27). Adam Smith bu iki değer arasında ters ilişki olduğunu savunur. Ona göre en büyük kullanım değerine sahip olan mallar daha çok düşük bir değişim değerine sahiptir. Bazı zamanlarda ise kullanım değerine hiç sahip olmayabilirler. Ancak çok büyük değişim değerine sahip olan bir mal ise ya az kullanım değerine sahiptir ya da kullanım değerine hiç sahip değildir (Savaş, 2000:278).

Adam Smith, bu gruplandırmayı ortaya koyduktan sonra, kullanma değeri kavramını çok az incelemiştir. Meşhur elmas – su örneğini bu inceleme sonucunda ortaya koymuştur. Ancak verdiği bu örnek kendisinden sonra gelen klasikler için marjinal fayda tanımında kullanılacaktır. Mübadele değeri ise, Adam Smith için fiyat anlamına gelmektedir. Onun neredeyse tüm analizleri bu değer ile ilgilidir. Ortaya koymaya çalıştığı şey, reelde pazardaki fiyatların isteyeceği uzun dönem denge fiyatı ve bunu etkileyen faktörlerdir (Kazgan, 2000:73-74).

Bu nedenle Adam Smith'in elmas – su örneğinde çok farklı hataları görmek mümkündür. Bir malın başka bir mal ile takas edilebilmesi için her iki malın da kullanım değerinin olması gerekir. Çünkü kullanım değeri olmadıkça bir malın başka bir malla takas edilmesi ya da para karşılığında satılması uygun değildir. Malların değeri kullanım değerinin yanında o mala olan ihtiyacın miktarına da bağlıdır. Yani

bir malın kıt ya da bol olması o malın değerini belirleme de önemli bir rol oynar. Ancak Smith bu rolü fark edememiştir. Ayrıca onun elmas için kullanım değerinin olmadığı görüşü de hatalıdır. Çünkü elmas yüksek bir fiyattan satılan maldır. Bir malın fiyatı varsa onun kullanım değeri de var demektir. Adam Smith bu konu da yanılmıştır (Savaş, 2000:278-279).

2.2.6.3. Piyasa Fiyatı – Doğal Fiyat

Bir ürünün değerini meydana getiren şey, emek, sermaye ve toprak değerine denktir. Bu faktörlerin toplamı da doğal fiyatı meydana getirir. Bir ürüne ait olan doğal fiyat o ürünün gerçek değerini oluşturur. Smith, iktisadi dengenin oluşması için malların doğal fiyatı ile piyasa fiyatının birbirine denk olmasıyla gerçekleşeceğini savunur. Fakat malların piyasa fiyatı doğal fiyatının üstünde ya da altında yer alabilir. Bundan da doğal fiyatın her zaman sabit olduğu çıkarımını yapabiliriz (Bocutoğlu, 2012:65). Ancak bu değişimler kendi kendilerine dengeye gelmeye meyillidirler. Piyasa fiyatındaki her hangi bir değişim onu yeniden denge noktasına yani doğal fiyatla eşitlendiği noktaya getirecektir (Savaş, 2000:284).

Adam Smith, doğal fiyatı, kapitalizmde üç üretim faktörünü içeren üretim maliyetlerine eşitler. Rekabet koşulları içerisinde fiyat, marjdaki üretim maliyetiyle oluşur. Üretim maliyetinde rant olmaksızın ücret ve kâr bulunur. Ücret, bir üretim sürecinde, işçilerin tüketimi için ortaya konulan somut malların işçiler arasında dağıtılmasıyla ortaya konulur (Kazgan, 2000:74).

Adam Smith uzun dönemde doğal fiyatın talepten ayrı tamamen üretim maliyetleri tarafından belirleneceğini dile getirir. Çünkü Adam Smith, üretim maliyetlerinin üretim oranıyla bir bağlantısının olmadığını ayrıca üretim maliyetlerinin sabit olduğunu düşünür. Smith, fiyatı belirleyen diğer bir unsurun ekonomideki rekabetin olduğunu ifade eder. Piyasada bulunanların sayısının fazla olması ve bunların piyasa ile ilgili bilgilerinin olmaması veya az düzeyde olması yine piyasadaki hareketliliğin çok olmasından dolayı fiyatlar bu piyasadan etkilenebilir (Savaş, 2000:284).

2.2.6.4. Kâr ve Rant

Adam Smith, sermayenin oluşmasıyla beraber malın değerinin ücret ve kâr olarak ortaya çıkacağını belirtir. Ona göre kâr faktörünü emeğe yapılan bir ödeme

olarak bilmemek gerekir. Böyle bir emeği üretmenin neden olduğu bir sıkıntı ile ilgili değildir. Kâr kullanılan sermaye toplamının değeriyle belirlenir. Sermayenin miktarına göre yüksek ya da daha az olabilir (Savaş, 2000:282).

Smith sermayeyi tamamen tasarrufa endeksleyen bir tavır içerisinde. Ona göre sermaye birikiminin temeli tasarruf oranıdır. Tasarruf bireylerin çalışmaları sonucu elde ettikleri kaynaktır. Bu nedenle ücret, kâr ve rant olarak gerçekleşir. Böylelikle kâr ve rant emek faktörü tarafından elde edilir. Adam Smith bundan dolayı kâr ve ücret arasındaki ilişkinin ters orantı şeklinde gerçekleştiğini dile getirir. Yani kâr oranlarının artması için ücretlerin düşmesi gerekir. Aynı şekilde ücretlerin artması için de kâr oranının düşmesi gerekir (İslatince, 2012:62).

Ekonomik olarak daha ileri bir düzeyde olan bir ülkede kâr faktörü ile beraber rant kavramı da ortaya çıkar. Özel mülkiyetle ortaya çıkan rant faktörü toprağın kirası olarak belirlenir. Bunun için toprak sahipleri hiçbir zahmete girmez. Bu nedenle Smith toprak sahibi olanlara pek sempati duymaz (Savaş, 2000:282-283).

2.2.7. Görünmez El ve Öz çıkar

Adam Smith'in iktisadi görüşlerinin temelini, onun ünlü görünmez el modeli oluşturur. Bu modelde kişiler kendi faydaları için çabalarken aslında bilinçsiz bir şekilde bulundukları toplumların da faydasına olacak işler yaparlar. Ona göre bu durum sadece ekonomik denge için değil, toplumsal ve ahlaki denge için de gereklidir. Bu nedenle Newton'un keşfettiği yer çekimi teorisi ne açıklıyorsa, Adam Smith'in ekonomi düzendeki öz çıkar olgusu da aynı anlama gelmektedir (Çalcalı, 2013:93).

Adam Smith, “görünmez el” i sadece üç farklı eserinde kullanmıştır. İlk olarak Astronominin Tarihi'nde çok tanrılı dinlerde düzensiz doğa olaylarının görünmez varlıklara yorumlandığını, düzenli olaylara ise bu görünmeyen varlıkların müdahalesinin olmadığına inanıldığını açıklar. İkinci olarak Ahlaki Değerler Kuramında, toplum ve adalet gibi önemli faktörleri dikkate almayan sadece kendi kişisel menfaati ve arzuları için egoistçe davranan zengin kesimi anlatır. Ancak Adam Smith, söz konusu zenginlerin lüks mallara ulaşabilmek için binlerce insanı çalıştırarak, hedeflememelerine rağmen, ekonominin gelişmesine görünmez el ile katkıda bulunduklarını ifade eder. Milletlerin Zenginliğinde ise dış ticaretten söz ettiği kısımda ithalatta yapılan kısıtlamalar ve korumacılık için uğraşan tüccarlara

karşı çıkararak, ülkedeki bazı tekellerin korunması yerine dış ticaretin serbest olması durumunda, o ülkenin tüm endüstrileri destekleyeceğini savunmaktadır. Böylelikle tüccarlar farkında olmadan ülkenin menfaatine görünmez el ile yardımcı olacaktır (Seker, 2007:38).

Görünmez el, kapitalist ekonomide kaynakların verimli bir şekilde kullanılması gibi kişinin, gerçek amacı bu olmasa da, ülkedeki herkes için faydalı netice doğuran işler gerçekleştirdiği aşamadır. Adam Smith, doğal düzeni genelde işleyiş mekanizması ve onun neticeleri için ele almıştır. Bu nedenle onun savunduğu görünmez el, kendi kendine oluşan doğal düzeni ve bunun neticelerini ortaya koyar. Toplumdaki kişilerin dışında ve onların gücünün üstünde bir oluşumun, bireylerin en iyi durumu ortaya koymak için, ekonomiye karışmasının yersizliğini, sebebini ve zararlarını dile getirir. Görünmez el, metafizik bir olgudan oluşan inançtır. Daha çok 18. asırda yaygın olan bu inanca göre yaratılan doğal düzen, sadece insanların ilahi kanunlara karışmaması ile korunabilir (Seker, 2007:136-167).

Adam Smith en çok bilinen kasap, biracı, fırıncı, örneğinde aslında bilinenin aksine kişisel çıkar kavramını ortaya koymamıştır. Smith bu örneğini, bütünleştirici dürtü olarak, kişisel çıkar kavramını sistemin ortasında gördüğünü ispatlamak için vermiştir. Bu örnekle aslında tüm toplum için faydalı olacak bir sistemin var olabileceğini savunur. Adam Smith'in amacı ekonomideki işlemlerin sebebini ve ne şekilde yapıldığını anlatmaktır. Bu örneğe bakarak yalnızca benlik kavramının bir ekonomi için yeterli olduğu fikrini çıkarmak yanlış olur. Bununla beraber Adam Smith'in tedbirli davranış kavramını yalnızca öz çıkarla bağdaştırmak da doğru değildir. Çünkü Smith tedbirli olma tavrını akıl ve kavrayış niteliğiyle kendine söz geçirebilme niteliğinin paydası olarak görür. Kendine söz geçirebilme olgusunun ise kesinlikle öz çıkarla bir bağlantısı yoktur. Kısacası Adam Smith, öz çıkar kuramını sadece kendi faydasını gözeten kişiler üzerine kurmamıştır (Boz, 2012:77-81).

Adam Smith, bilindiğinin aksine iyi niyetli bir düşündürdür. Piyasadaki her şeyin daha özgür olduğu bir durumda haksızlıkların ve eksikliklerin bulunabileceğini ifade etmektedir. Ancak ona rağmen bu haksızlıklara piyasa dışından bir düzenleme olmamalıdır. Bu durum herkesin zarar görmesine yol açacaktır. Çünkü tüm yanlışlıklar piyasada kendiliğinden düzelebilir. Adam Smith'in öz çıkar kuramıyla neye işaret ettiği sorusu daha çok amacından sapılmak üzere tanımlanan bir cümleyle

değerlendirilmiştir. Bu şekilde ortaya atılan bazı gerekçelerle onun birey yaklaşımını, yalnızca kendi menfaati için çalışan, bencil bir psikolojiye sahip bireylerden oluştuğu anlayışı hakim olmuştur. Bu yüzden öz çıkarla özdeşleştirilen homo economicus kavramı acımasız piyasa sisteminin kurucusu olarak kabul edilir (Seker, 2007:32).

Bireylerin kendi menfaatlerini en etkili şekilde savunma isteğinin olduğu fikrinden yola çıkan Adam Smith'e göre kişisel çıkar, diğer duygulara göre daha az şiddeti görünen ve devamlı var olan bir tutkudur. Bu tutku bireyin hayatının sonuna kadar süreceği ve tüm bireylerin ortak yönü olduğu için Smith bu tutkuyu ekonomik duyguların öncüsü olarak kabul görür. Ona göre insanların zenginleşmek istemelerinin altında yatan dürtünün asıl hedefi, uzun dönemde diğer insanlar arasında takdir edilmektir. Bu yüzden Smith'in ısrarla üzerinde durduğu işbölümü kavramını aslında ekonomideki karşılığı olarak öz çıkarı görür. Kısacası Smith'in vurguladığı nokta insanların bencillikleri ile değil öz çıkarla makuldür. Böylelikle ekonomik hareketler öz sevgiye dayanır. Öz çıkar bu şekilde mübadele isteğiyle uyumludur. Karşılıklı etkileşiminin olduğu bir ekonomide öz çıkar kavramı kişiyi bencillikinden uzaklaştıracak ve öz çıkar da tüm topluma mal edilmiş olacaktır. Yani öz çıkar toplumsallaşmış olacaktır (Şahin, 2013:8).

Adam Smith'in doğal düzene olan inancı onun devletin ekonomiye müdahalesine karşı çıkmasına yol açacaktır. Ancak buna rağmen bu durum toplumda hem uyum hem de özel mülkiyetten kaynaklı bir mücadelenin olacağı görüşünü oluşturmada. Adam Smith özel mülkiyet bölüşümündeki adaletsizliğinin toplumda bir baskıya ya da herhangi bir sömürüye neden olacağını fark edemedi. Serbest piyasa aracılığıyla toplumun çıkarına ters düşen tüm koşulların kendiliğinden düzeleceğine inandı (Kazgan, 2000:60).

Özetle öz çıkar kavramı diğer insanların zararına da olsa ya da sonuç ne olursa olsun yalnızca kendi menfaatini düşünen ve Hobbes'un tanımladığı egoist kavram değildir. Öz çıkar kişiyi en iyiyi ve en güzeli bulmaya iter. Kendini düşünme duygusu ile hareket eden birey kendisi için tercih ettiği en iyiyi aslında toplum için tercih etmiştir. Her bireyin menfaati onu kendisi için iyi olan işi bulmaya ve kendisine uygun olmayan işi bırakmaya yöneltir. Bu şekilde yalnızca bireyin kendisi için değil aynı şekilde toplum için de en iyisi seçilmiş olur. Bu durum doğa olayları gibi kendiliğinden oluşan toplum düzeninin bozulmadığı, yani dışardan herhangi bir

müdahaleye uğramadığı müddetçe, bu durum hem bireylerin hem de toplumun faydasına olacak biçimde devam eder (Seker, 2007:34).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKTİSADİ KALKINMAYA İBN HALDUN'UN VE ADAM SMİTH'İN YAKLAŞIMI

3.1. İKTİSADİ KALKINMA KAVRAMI

Kalkınma kavramı ekonomi alanının en güncel konularındandır. Az gelişmişlik kavramı liberal ekonomi ile birlikte ilerleme ve yayılma görülmüşse de esas önemini İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kazanmıştır. Kalkınma için yapılan tanımlamalar, konuyla ilgili yapılan çalışmalar arasında farklılık gösterse de modern ekonominin en ilgi çekici konusu olmayı başarmıştır (Günsoy&Erden, 2013:26). Kalkınmaya ilginin artması hem gelişmemiş ülkelerin, ekonomik gelişmişliği yakalamaları hem de savaştan yeni çıkmış dünyanın, barışı sağlaması için önemliydi. Bu nedenle her ülkenin ilgilendiği ve üzerinde durduğu kavram olmuştur (Köklü, 1984:135).

İktisadi kalkınma dar kapsamlı anlamda; toplumların iktisadi şartlarının zamanla geçirdiği değişimleri ve bu değişimlerin nasıl meydana geldiğini ortaya çıkartan kavram olarak açıklanabilir. Fakat insanların daha iyi bir hayat sürdürme isteği ve ihtiyacı, kalkınma kavramını daha tatmin edici bir tanımlamayı gerekli kılmaktadır. Bu yüzden hem iktisadi hem de iktisadi olmayan etkenler kalkınma kavramına dâhil edilir (Gönel, 2013:5).

İktisat alanında kalkınma ile büyüme kavramları birbirinin yerine konulan kavramlar olmuşlardır. Ekonomik kalkınma bir toplumda üretim ve gelir yükselişlerinin yanında iktisadi, sosyal, kültürel ve politikada oluşan yapısal dönüşüm olarak gerçekleşir. Kalkınma olgusuyla ekonomide gerçekleşen sayısal

fazlalıkların yanında, nitelik olarak yaşanan tüm gelişmeler de söz konusudur. Bu nedenle kalkınma olgusu daha çok az gelişmiş ülkelerle ilişkilendirilir. Kalkınma, maddi refahın artırılması, yoksulluk oranının en aza indirilmesi veya tamamen kaldırılması, üretim sırasında kullanılan faktörlerin geliştirilmesi gibi aşamalardan oluşur. Ayrıca ülkenin refah seviyesinin artırılması için daha verimli ve birbirinden farklı yöntemlerle üretim çıktı miktarını artırmak, kişi başına milli gelirdeki gerçek yükselişleri daha hızlı ve devamlı hale getirmek demektir. Ülkenin nüfus yapısının, iktisadi temelin ve teknolojik ilerlemenin dikkate alındığı alandır. Aynı zamanda toplumların sosyolojik açıdan kişisel ve toplumsal davranışların daha iyi yenilenerek meydana gelen bir modernleşme kavramıdır (Berber, 2011:8).

Kalkınma konusunun ekonomilerde somutlaşabilmesi için, ülkenin gelişmesine engel olan bütün sıkıntıların giderilmesi ve lazım olan yapısal reformların gerçekleştirilmesi gerekir. Bunun için de nitelikli, uzun vadeli ve gerçekliğe dayalı bir çalışmanın olması gerekir. Böylelikle ülkenin ihtiyacı olan sosyo-ekonomik temel değişecektir (Köklü, 1984:138).

İktisadi kalkınma konusu, merak edildiği ve tartışıldığı kadar, farklı çözüm önerilerinin de yapıldığı alandır. Kalkınma da toplumun tek bir sektörü temel alınmamaktadır. Tüm sektörler beraber değerlendirilir. Aynı zamanda ekonomiler için önemle üzerinde durulan kaynak bulma sorunu da yine kalkınmanın temel amaçlarından biri olmaktadır (Parasız & Özer, 2005:551).

İktisadi ilerleme ile yapısal reformlar aynı aşamaları belirtmektedir. Çünkü yapısal değişiklikler ilerlemenin de içeriğinde yer almaktadır. Kalkınma olgusunun esaslarını bu iki kavramın özellikleri belirlemektedir. Birçok iktisatçı kalkınma ile büyüme arasında birçok benzerliğin olduğunu, bu nedenle ikisinin birbirinin yerine kullanılmasında bir sakınca olmadığı görüşündedir. Ancak iki kavram arasında çok belirgin farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin büyüme olgusu daha çok zengin toplumları ilgilendirirken, kalkınma kavramı sadece yoksul toplumlarla ilgilidir. İktisadi büyüme makro özellikle beraber mikro faktörleri de içerir ancak kalkınma yalnızca makro içerikli bir değişimdir. Kalkınma hem bölgesel hem sektörel hem de firma bazlı bir ilerlemeyi kapsar. Ekonomik büyüme bir teoridir, kalkınma ise bir devlet politikasıdır. Kişisel bir etkinlik söz konusu değildir (Berber, 2011:11-12).

Ayrıca iktisadi kalkınma düşüncesinin altında üretimde meydana gelen artışın ülke gelirlerine yansdıktan sonra bu gelirlerin ülke çapında daha adil ve daha eşitlikçi olarak dağıtılması fikri vardır. Bu yüzden iktisadi kalkınma iktisadi büyümeyi kapsarken, iktisadi büyüme her zaman iktisadi kalkınma anlamına gelmemektedir. Özetle kalkınma bir ekonomide yalnızca ne kadar malın üretildiğine değil, nelerin üretildiğine ve nasıl bölüştürüldüğüne de çok önem verir. Bu sebeple, kalkınma kavramı iktisadi büyümeden farklıdır (Gönel, 2013:11).

Ekonomideki kalkınma durumu bir aşama olduğu gibi aynı zamanda bu aşamaları oluşturan ve güçlendiren faktörlere de sahiptir. Bu yüzden, ekonomik kalkınmanın faktörleri yalnızca belli koşulları sağlayarak ya da aynı işlemleri yaparak ortaya çıkması beklenen bir olay değildir. Bu işlemlerin somutlaşması ve daha anlaşılır bir hale gelmesi için birçok yöntemin denenmesi gerekir (Özkılıç, 2006:5).

Kalkınma aşamasında ülkelerin tarım, sanayi ve hizmet alanlarında belli farklar görülür. Mesela kalkınmanın başlarında tarım sektörünün etkisi çok fazla iken bu etki kalkınma ilerledikçe azalır. Bu aşamadan sonra sanayi ve hizmet faktörü daha çok ön planda olmaya başlar. Kalkınma ve yapısal gelişmenin olduğu dönemlerde sanayi sektörü diğer iki sektörü üretimde edinilen pay yönünden geçer. Ancak bu süreçte kendi içinde de aşamalara ayrılır. Kalkınmanın olduğu ilk dönemlerde sanayi malları yalnızca tüketim mallarından oluşur. Ekonomideki ilerleme arttıkça tüketim mallarının üretilmesi de azalır. Üretim daha çok yatırım mallarına ve ara mamullerin üretilmesine doğru gerçekleşir. Bu aşamadan sonra, üretimde ne kadar çok yatırım malları üretilirse, iktisadi büyüme de o kadar fazla anlamına gelir. Kalkınmanın olduğu ekonomilerde dış ticarete de farklılıklar görülür. İhracatın yapıldığı ilk dönemlerde daha çok tarım malları ve hammadde malları satılırken, kalkınmanın ilerlediği dönemlerde artık tarım malları ithal edilir, işlenmiş ve ileri teknolojiye sahip ürünler ise ihraç edilir. Ekonomide yaşanan bu farklılıklar dışında kişi başına tüketilen enerji miktarı da artar. Toplumdaki okur- yazar oranı yükselir. Kentleşme daha hızlı yaşanır. Nüfusun kent merkezlerindeki sayısı artar. Yaşam süresi artar, çocuk ölüm oranları azalır. Toplumdaki sosyal ve kültürel yapı daha iyi duruma gelir (Berber, 2011:9-11).

Çalışmanın bu bölümünde, İbn Haldun ile Adam Smith'in iktisadi kalkınmaya yaklaşım açısından ortaya koydukları fikirleri, önce İbn Haldun'un daha sonra Adam Smith'in görüşleri ele alınarak incelenecektir. Bölüm sonunda da her iki düşünürün kalkınmayla ilgili iktisadi görüşleri kıyaslanarak bir sonuca ulaşılmaya çalışılacaktır.

3.2. İBN HALDUN'A GÖRE İKTİSADİ KALKINMA

Kalkınma kavramı her nasıl ki, kişilerin kendi başlarına ortaya koydukları çabalarının, fedakârlıklarının, cesaretlerinin ve yaratıcılıklarının sonucu olsa da aslında o toplumun bir arada bulunma ve beraber hareket ederek ortak bir payda da buluşma noktasıdır. İbn Haldun bu nedenle toplumdaki asabiyyet kavramına ve bunun sonuçlarına çok önem vermektedir (Yavilioğlu, 2001:121).

İbn Haldun iktisadi kalkınmadan ya da iktisadi geri kalmışlıktan söz ederken yalnızca ülkelerin iktisadi yapılarını ve durumlarını dikkate almamıştır. Daha çok sosyal, siyasi, tarihi ve nüfus özellikleri gibi etkenlerin birbiriyle olan ilişkilerini incelemiştir. Bu ilişkilerin iktisadi kalkınmaya ya da iktisadi gerilemeye etkisini ortaya koyarak çalışmalarını yapmıştır. İbn Haldun bu yaklaşımıyla hem bazı ülkelerin iktisadi yapı olarak neden ileri düzeyde olduğunu hem de geri kalan ülkelerin neden iktisadi gelişmeyi sağlayamadıklarını ortaya koymuştur (Chapra, 2006:219).

İbn Haldun, ekonomik kalkınma sürecinin ilgili faktörlerini: katma değer yaratma, arz ve talep çalışma mekanizması, tüketim ve üretim, paranın rolü, sermaye oluşumu ve kamu maliyesi, nüfus artışı ve etkileri kentsel gelişme, tarımın hayati rolü, politik istikrarın önemi ve çağdaş yapısal uyum programlarındaki karşılığı şeklinde tanımlamıştır. İbn Haldun ülkelerin zenginleşmesi ve gelişmesi için ekonomik teşvikleri savunur, müdahaleciliğe ve el koyucu politikalara karşı uyarır. Sosyal bütünlüğü ve bağlılığı gelişimin temel sosyo-politik ittifakları olarak algılar. Bütün bunlar hala çağdaş ekonomi politikaları için hayati önem taşımaktadır (Weiss, 1995:34).

İbn Haldun için ekonomik kalkınma kavramının esasında siyasi istikrar, devlet tarafından oluşturulacak güvenli ortam, işbölümü neticesinde meydana gelecek ihtisaslaşma, emek temelli ekonomik üretim, etik kurallarına dayalı bir

sistem vardır. İbn Haldun'un ahlaki kurallara vermiş olduğu önem onun iktisadi kalkınma görüşlerini de temellendirir (Genç, 2015:142).

İbn Haldun hem ekonomik kalkınmayı hem de sosyal ve siyasi durumları incelerken kişisel ve psikolojik etkenlere çok önem vermektedir. Kişilerin psikolojilerini, ahlaki değerlerini ve kişiliklerini meydana getiren politik, sosyal ve ekonomik koşulları incelemektedir. Ama üzerinde en çok durduğu konu, yeni kuşağın ve özellikle genç nüfusun yetiştirilme imkânlarının davranış psikolojisine ve ekonomik ilerlemeye katkısıdır veya etkisidir. İbn Haldun bu incelemeyi yaparken düşüncelerini sadece tek yönlü olarak ortaya koymamaktadır. Hem kişilik özelliklerinin insan davranışlarının, sosyal, siyasi ve ekonomik olaylara olan etkisini inceler. Hem de sosyal, siyasi ve ekonomik etkenlerin insan davranışları üzerindeki etkisini ortaya koyar. İbn Haldun bu düşüncelerini onun fikir dünyasının temelini oluşturan asabiyyet olgusu ile ele alır (Kozak, 1999:166).

Sonuç olarak İbn Haldun, arz ve talep arasındaki etkileşime dayanan ve ayrıca insan sermayesinin kullanımı ve oluşumuna dayanan bir ekonomik gelişme kuramı üzerinde durmaktadır. Bu kuramın temeli, zengin ülkeleri zenginleştiren ve yoksulları fakirleştiren, kümülatif bir süreçle sonuçlanan, sosyal ve uluslararası bir bölünmedir. Onun teorisi, zengin ve fakir ülkeler arasındaki değişim, ithalat ve ihracat eğilimi, ekonomik yapıların kalkınma üzerindeki etkisinin ve entelektüel sermayenin öneminin incelenmesiyle, uluslararası bir ticaret teorisinin embriyosunu oluşturur. İnsan emeğine dayanan üretim teorisi, İbn Haldun'u diğer teorilerine, paraya ve fiyatlara yönlendirir (Boulakia, 1971:1109).

3.2.1. Siyasi Otoritenin İktisadi Kalkınmaya Etkisi

İbn Haldun'a göre devlet ilk kurulduğu dönemlerde daha çok asabiyyet olgusuna gereksinim duyar. Devletin güçlendiği ve ekonomik olarak tam bağımsız olduğu döneme kadar bu gereksinim artarak devam eder. Bu noktada asabiyyetin hedefi mülk edinmektir. Devlet kurulduğu ve güçlendiği an, bu hedef de gerçekleşmiş olur. Bu aşamadan sonra önemli olan devletin oluşturduğu siyasi otoriteyi koruyabilmesidir. Çünkü devletin gücü her alanda olduğu gibi özellikle iktisadi alanda varlığını hissettirir. Devlet, siyasi otoritesini koruyabildiği müddetçe ekonomik durumu da güçlendirmiş olur (Özkılıç, 2006:6).

Devlet kamuya yaptığı harcamalar ve devlet görevlileri için ödediği maaşlarla, piyasadaki en büyük harcama kalemini oluşturur. Bu yüzden İbn Haldun devleti ekonomik yaşamın ilerlemesinde ve istikrarlı bir şekilde devam etmesinde gerekli bir faktör olarak görür. Ancak devlet yöneticilerinin ekonomiye aktif olarak katılmaları durumunda mevcut yapı için haksız rekabet oluşturacağı endişesiyle hem ticaretin hem de iktisadi hayatın içerisinde bulunmamasını gerekli görür (Gölçek & Gülşen, 2017:584).

İbn Haldun ekonominin kalkınmasında devleti gerekli görür. Ancak devlet için otoriter bir rol almasını uygun görmez. Ahlaki davranışların sınırları dâhilinde özel mülkiyetin güvenceye alınmasını ve özgürlüklere değer verilmesi gerektiğini ifade eder. İbn Haldun'a göre devlet iktisadi kalkınma için kişilere gerekli destek ve teşvikleri sunmalıdır. Onların daha çok kâr elde etmesi için uygun ortamı oluşturmalıdır. Toplumun güvenliğini sağlamalıdır ve dışardan gelecek her çeşit saldırılar için gerekli önlemleri almalıdır. Buna göre, İbn Haldun için devlet; hem ekonomiler hem de insanlar için gerekli ilerlemeyi sağlamaya yarayan ve mevcut zenginliği koruyan ve artmasına vesile olan siyasi bir yapıdır (Chapra, 2006:214).

İbn Haldun iktisadi gelişme için siyasi baskının olumsuz etkiler getireceğini savunur. Çünkü insanlar üzerlerinde baskı hissettikleri zaman, normal şartlarda rahatlıkla yaptıkları işleri yapmamaya başlarlar. Bu duruma iktisadi hayata katılma da dâhildir. Zira insanlar ekonomiye katılmak için isteksiz olur. İbn Haldun bireylerle devletin arasındaki kişisel ve psikolojik etkenlerin ekonomik kalkınma üzerinde çok önemli olduğunu belirtir (Kozak, 1999:166). Devlet ilk kurulduğu zamanlarda girdiği siyasi mücadelelerden devamlı olarak galip çıkar. Bu dönemde devlet halkın gözünde iyi bir yer edinir. Halk ile devlet arasındaki bağ oldukça kuvvetlidir. Devletin belirlediği vergiler sorun edilmeden ödenir. Devlet bu aşamada halkına karşı gayet nazik ve anlayışlıdır. Devletin bu tutumundan dolayı halk da ekonomiye katılma konusunda çok isteklidir. İktisadi gelişmede daha çok rol alır ve üretimi daha verimli olur. İbn Haldun'a göre devletin baskıcı ve otoriter olması, aynı zamanda bireyin ekonomiye katılma isteğini ve çabasını engelleyerek ekonomik ilerlemeyi durduracaktır. Zira devleti yönetenler refah içerisinde yaşamaya, kendi çevrelerine imtiyazda bulunmaya ve hakkı olmayan gelir elde etmeye alışmışlardır. Bu yüzden bu durumlarını kaybetmek istemezler. Bu kaynaklarını korumak için

vatandaşlardan daha çok vergi almaya başlar. Vergi gelirleri istenilen düzeyde olmayınca bu defa kişilerin mallarını ve gelirlerini alıkoyarlar. Bireyler bu nedenle ülkenin ilerlemesi ve daha çok gelişmesi için fedakârlık yapmaktan vazgeçerler. Sahip oldukları ve yapmak zorunda oldukları işleri istemeden yaparlar. Bu durum vatandaşların geleceğe dair planlar yapmasını engeller, rahat yaşamaktan vazgeçmesine neden olur. Çünkü gelecek için yaptığı tasarrufların devlet eliyle ya vergi yoluyla ya da bizzat el konulacağını bilir. Devletin bu tutumu ülkenin genelinde yıkıma ve psikolojik sıkıntıya yol açar. İnsanların ekonomide sarf ettiği girişkenlik ve fedakârlık bir süre sonra tembellik ve umutsuzluğa dönüşür. İnsanlar artık daha yavaş ve isteksiz bir şekilde üretim yapmaya başlar. Devletin kurduğu baskıdan çekinen insanlar özgüvenlerini de yitirir. Bir kişinin özgüveni olmadan bir şeyleri merak etme ve farklı şeyler icat etme ya da yapmaya çalışma duygusu da olamaz (Yavilioğlu, 2001:124).

Devletin üzerine düşen en önemli görevi; toplumda siyasi güç oluşturarak ülkenin daha adil olmasını sağlamak, haklarını ve özgürlüklerini korumak ve bunları güçlendirmektir. Çünkü bu imkânları sağlaması ekonomik ilerlemenin önünü açacaktır. İbn Haldun ülke huzurunun arttığı dönemlerde ekonominin de canlı olduğuna işaret eder. Devletin oluşan ekonomik ilerlemeye destek olması ve bunun devam etmesi için gerekli önlemleri alması gerekir. Toplumların refahının arttığı dönemlerde ise devletin, israfın yaşanmaması ve vatandaşlar arasında tembelliğin olmaması için gerekli önlemleri de alması gerekir (Genç, 2015:141).

İbn Haldun bireylerin topluluk oluşturmalarının tek nedeninin ekonomi ve ülkedeki güven ortamı olduğunu savunur. Hem dış dünyadan gelebilecek tehlikelere hem de ülke içinde yaşanabilecek risklere karşı siyasi bir gücün yardımıyla kendilerini korumaya almaya çalışan insanlar bir araya gelme gereği duyarlar. Çünkü ekonomideki istikrar açısından yatırım yapılacak bölgelerin güvenliği için bu durumun olması şarttır. Güvenlik sıkıntısı olan ve risk oluşturan alanlar hem yerli hem de yabancı yatırımcılar için cazip olmamaktadır (Özkılıç, 2006:6). Bu nedenle devletin ya da siyasi iktidarın ülke içinde ve ülke dışında toplumun güven ortamını sağlaması ve bunu devamlı hale getirmesi gerekir (Erol, 2012:54).

İbn Haldun'a göre hiçbir ekonomik ilerleme adalet ortamı olmadan gerçekleşemez. Ama İbn Haldun adalet kavramını sadece iktisadi hayat için

düşünmez. Adalet toplum hayatının her alanında mevcut olan bir olgudur ve var olmaya devam etmelidir. Devletin en büyük görevi hiç kuşkusuz, toplum içinde insanların hiçbir ayrıma tabi tutulmadan, adil yaşamalarını sağlamaktır. Ona göre devletin haksız ve yüksek oranlı vergiler toplaması adil bir davranış olmadığı gibi bir kişinin malına hiçbir gerekçe gösterilmeksizin el konulması da adil değildir. Aynı biçimde insanların sahip olduğu haklardan alıkoymak da adil olmayan bir davranıştır. Ancak İbn Haldun toplumdaki adaletin tam olarak gerçekleşebilmesi için bazı şartların olması gerektiğini savunur. Bunun için de asabiyyet duygusunun güçlü ve insanlarla devlet arasında karşılıklı bir bağ ile bağlı olması gerekir. Çünkü asabiyyet duygusu toplumda işbölümünün ve uzmanlaşmanın gerçekleşmesini sağlar. Ekonomilerde işbölümü ve uzmanlaşma kalkınmanın temelinde yer alır (Chapra, 2006:210-112).

3.2.2. İşbölümü ve Ekonomik Uzmanlaşmanın İktisadi Kalkınmaya Etkisi

İş bölümü kavramı İbn Haldun için yabancı bir kavram değildir. Zira bu kavram al – Raghib al – Isfahani (ö. 1060) ve Gazali (ö. 1111) gibi birçok İslam âlimi tarafından daha önce de değinilmiştir. İbn Haldun’u bu konuda farklı kılan onun işbölümü ve uzmanlaşmayı teori haline getirmesi ve geliştirmesidir. Ayrıca iş birliği kavramını da toplumsal dayanışmayla bağdaştırması ve asabiyyet teorisini ortaya koyması da onu farklılaştırmıştır. Ancak İbn Haldun bu kavramların oluşması için toplumda yapılan işlerin uzun bir dönemde tekrar edilmesi gerektiğini dile getirir. Yani işbölümünün olabilmesi için uzmanlaşmanın olması gerekir. Uzmanlaşmanın gerçekleşebilmesi için de zamanla o işle meşgul olmak gerekir. Belli bir tecrübeye sahip olmak şarttır (Mohamed, 2016:172-173).

İbn Haldun, toplumun ekonomi açısından daha rahat ilerlemesi ve gelişmesi için, ekonomide yapılacak işlerin işbölümü ile yapılmasını uygun görür. Toplumda işbölümüyle yapılacak olan işler hem zaman açısından tasarruf sağlayacak hem de o işi yapacak insanlar için uzmanlaşma oluşturacaktır. Bir insanın yaptığı işte uzmanlaşması onun daha fazla verimli olmasını meydana getirir. Modern dünyanın en önemli özelliği olan bilgi ve bilimde ilerilik durumu insanların bir iş üzerinde edinmiş oldukları uzmanlaşma faktöründen gelmektedir. İbn Haldun bu noktada uzmanlaşmak için kendi çağının gerekliliği olan usta – çırak ilişkisini ön plana çıkartır (Özkılıç, 2006:7).

İbn Haldun için, uzmanlaşmaya elverişli bir ortam olduğunda, girişimci daha fazla ticaret yapmak ve üretim gerçekleştirmek için, kendini adayacaktır. Gerçekten de, uzmanlık, bir kişinin çabalarının faydasını elde edebileceği bir yerde gerçekleşir. İbn Haldun için, uzmanlaşma, üretim faktörlerinin farklı işlevlerinin koordinasyonu anlamına gelmektedir. Ona göre, bir grubun, iş birliği ile elde edilen şey, insanın kendisinden çok daha fazla sayıda ihtiyacını karşılar (Karataş, 2006:280).

İbn Haldun, ekonomide gerçekleşen işbölümünün yalnızca o ülke için faydalı olduğu tavsiyesinde bulunmaz. Ona göre, ülkenin içinde bir işbölümü olduğu gibi, ulusal bir işbölümü vardır. Bu uluslararası işbölümü, ülkelerin doğal kaynaklarına değil, fakat onların yaşamakta oldukları beceriler üzerine dayanmaktadır. Refah ve ticari faaliyetlerin miktarı ile ilgili olarak, şehirler ve kasabalar kendi uygarlıklarının farklı boyutlarına göre çeşitlilik gösterirler. İhraç edilecek bir mal fazlası üretilmekte, böylece şehrin refahı artmaktadır. Halkın ihtiyaçlarının karşılanmasından sonra büyük bir ürün fazlası kalır. Bu artı, boyutunun çok ötesinde bir nüfusa sahip olma hakkını korumaktadır. Refah, bu şekilde artmaktadır (Boulakia, 1971:1108).

İbn Haldun'a göre bireylerin kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmek için işbölümü yapmaya ve bu konuda uzmanlaşmaya ihtiyacı vardır. Özellikle nüfusun kır kesimden şehir merkezlerine akmaya başladığı dönemlerde artan ihtiyaçlardan ve çeşitlenen üretim şekillerinden dolayı uzmanlaşmanın gerekliliğini öne sürer. Böylelikle İbn Haldun, yaşanan çevrenin ve tabiatın üretim şekillerinde ve ekonomik kalkınma üzerindeki etkisinden söz eden ilk düşünürler arasında yer alır. Üretim sürecinde uzmanlaşmanın olması gerekli olan bir durumdur. Uzmanlaşma ile toplumdaki kaliteli ürün miktarı artar. Zamandan büyük bir oranda tasarruf elde edilir. Bu sebeple uzmanlaşma bir kişinin kendi başına yaptığı bir üretime göre artı değer kazandırır. Üretim aşamasında meydana gelen artı değer kalkınma sürecinin hızlanmasına yardımcı olur. İktisadi kalkınma ise hem emeğin verimliliğine ve hem de emeğin daha etken olmasına yol açar (Genç, 2015:144). Bu nedenle İbn Haldun uzmanlaşmanın etkili olduğu bir üretim biçiminde girişimcinin uzun dönemli yatırımları ve üretim fırsatları için daha cesaretli adımlar atacağını savunur (Erol, 2012:154). Farklı yeteneklere sahip kişilerin daha verimli ürünler ortaya koyması

için işbölümü yapmaları kesinlikle şarttır. Bu sebeple daha çok ürün daha kısa bir zaman diliminde ortaya çıkacaktır. Böylelikle toplumdaki uzmanlaşma ve işbölümüyle daha verimli üretim ortaya çıkacaktır (Mohamed, 2016:175). İbn Haldun'a göre, mevcut yasa ve düzen, toplum güvenliği, asgari vergilendirme ve serbest ticaretin (ticaretin engellenmesi ve kısıtlanması olmaksızın) büyük bir nüfusun olduğu durumlarda daha büyük bir uzmanlık ortaya çıkacaktır. Diğer yandan, Adam Smith için uzmanlaşma pazarın bir işlevidir: piyasa ne kadar büyükse ve uzmanlaşma da o kadar büyüktür. Aslında İbn Haldun ve Adam Smith arasında çok fazla fark yoktur. Daha büyük nüfus, birçok ürün için daha büyük bir pazar anlamına gelir. Bu durum da daha büyük uzmanlık anlamına gelir (Karataş, 2006:280).

3.2.3. Emek Faktörünün İktisadi Kalkınmaya Etkisi

Emek faktörü tüm iktisadi görüşlerde önemli bir faktör olarak kabul edilmiştir. Buna göre emeğin olduğu bir ekonomik sistemde servet ve mülk edinme artacak ve toplum refahı hızla yükselecektir. Emek ana değer kaynağıdır. Kazanç elde etmenin ve mülk edinmenin en yüce aracıdır (Tabakoğlu, 2010:113).

İbn Haldun iktisadi görüşlerini emek faktörünün üretimin temeli olduğu görüşüne dayandırır. Elde edilen tüm kazançlar yalnızca emeğin ürünüdür. Ticaretle de bu durum geçerlidir. Ticaretin ana faktörü sermaye olmasına rağmen sermayeyi biriktirmek ve ona sahip olmak tamamen emek ile ilgilidir. Tarım sektöründe emek faktörünün yeri ve önemi diğer sektörlerle göre daha belirgindir (Özkılıç, 2006:7). Çünkü, İbn Haldun'a göre, üretimin ana faktörü emektir ve kalkınmanın tek darboğazı yetersiz kalifiye işgücü arzıdır, bu kümülatif süreç aslında ekonomik bir gelişme teorisidir (Boulakia, 1971:1109).

İbn Haldun, şehirlerin gelişmesiyle beraber, iş ve emek arzının artacağını, ihtiyaçların da fazla olmasından dolayı yeni meslek ve sanat gruplarının oluşacağını ifade eder. Meydana gelen bu yeni istihdam alanları kişilerin zorunlu ihtiyaçlarından ziyade daha çok lüks tüketime ayrılacaktır. Bu aşamada emek faktörü daha değerlidir. Bu yüzden kentlerdeki kâr ve gelir de artacaktır. Zira ortaya çıkan bu artık emek tamamen konfora ve zenginliğe ayrılır (Aydın, 2016:126).

İbn Haldun'a göre sosyal yaşamın ve ilişkilerin gerçekleşmesinde üretimin ve emeğin etkisi çok önemlidir. Bir ekonomide gelişmişlik varsa bu o toplumun

ürettiği ürünlerden ibarettir (Dutlu, 2013:18). Emek arzının en önemli gücü olan emek faktörü bu nedenle İbn Haldun'un düşüncesinin temelini oluşturur. Bir ülke ekonomisinde oluşan tüm zenginliğin kaynağı emektir (Aydın, 2016:116).

3.2.4. Sosyo-Psikolojik Faktörlerin İktisadi Kalkınmaya Etkisi

İbn Haldun iktisadi kalkınmanın gelişmesindeki etkileri incelerken psikolojik etkiler üzerinde de önemle durmuştur. İktisadi kalkınma ile psikolojik faktörler arasında karşılıklı bir etkileşimin olduğunu savunmuştur. Ona göre psikolojik faktörler ekonomiyi etkilediği gibi ekonomik faktörler de psikolojiyi etkilemektedir (Özkılıç, 2006:11).

İbn Haldun, toplum hadiselerini bilhassa iktisadi kalkınmanın temelini kişisel ve psikolojik etkilerle ilişkilendirmektedir. Aynı zamanda kişileri kalkınma açısından eyleme dönüştüren etkenlerin ne şekilde meydana geldiği sorusunun cevabını da psikolojik etkilerle açıklamaktadır. İbn Haldun fikirlerinin merkezi yapısını oluşturan asabiyyet kavramını bu nedene bağlamaktadır. Ona göre bir toplumdaki asabiyyet duygusu o toplumun nasıl geliştiğini veya neden geri kaldığını göstermektedir. Bu nedenle İbn Haldun bir toplumdaki asabiyyet duygusunun korunmasının önemini dile getirmektedir (Yavilioğlu, 2001:121).

İbn Haldun özellikle gençlerin aldıkları eğitim ve ahlaki terbiye ile oluşan kişilik yapısının ve psikolojik etkilerin toplumlar üzerindeki ekonomik yapıya ve ekonomik ilerlemeye olan etkisini incelemiştir. Bu faktörlerin ekonomi üzerindeki etkilerinin olduğunu savunmuştur (Kozak, 1999:166).

Bir ülkenin ekonomisinin gelişmesi ve ilerlemesi için sosyoekonomik ve kültürel tüm yapıları birleştirecek bir kalkınmanın olması şarttır. İbn Haldun ekonomik kalkınmanın öncülüğünü ahlaki değerlerin toplumdaki yapısıyla ilişkilendirir. Ahlakiliğin önemli ve güçlü olduğu dönemlerde bir toplum daha rahat gelişir. İktisadi kalkınma daha hızlı ve sağlam bir şekilde gerçekleşir. Bu nedenle İbn Haldun iktisadi kalkınma boyunca toplum ahlakının korunması gerektiğini savunur (Genç, 2015:141).

İbn Haldun, ahlaki ve psikolojik etkenlerin ekonomideki etkisini kişilik yapısına göre değerlendirir. Ona göre çalışma gayesi olan, özgür ve kendinden emin bir kişiliğe sahip insanlar ekonomik üretimde canlı bir performans sergiler; daha çok üretim gerçekleştirir, zenginliği artırır. Çünkü bir toplumun ekonomiye katılmak için

sahip olduğu azim ve başarıma güdüsü kalkınmanın esasını meydana getirir (Kozak, 1999:343).

İbn Haldun, ekonomik refahın, insanların üzerindeki etkisine değinirken ve aralarındaki ilişkiyi ortaya koyarken, aynı zamanda refah ile beraber değışen insan kişiliğine de değinmektedir. Modern ekonomilerin inandığı pek çok olaylara tersi yönden bakmıştır. Zira onun bazı görüşlerinde, çağımızda geçerli olan; ekonomilerin gelişmesi ile beraber insanların artan gelirleriyle daha çok tüketeyeceğı ve daha çok verimli olacağı görüşünü pek desteklemediğı aşikârdır. Ona göre, bir tüketimin fazla olması insanları gereğinden fazla yemesine ve sadece midelerine düşkün olmasına neden olacaktır. Sadece yeme ve içmeyi düşünen bir insanın yapacağı üretim, bu amaçlara hizmet edecektir. Tüketimlerin atmasıyla beraber sağlık sorunları da artacaktır. İnsanların kişilik yapıları da yavaş yavaş değışecektir. Daha çok kendini düşünen, refahına düşkün ve sorumluluk almaktan kaçınan bir psikoloji ortaya çıkacaktır. İbn Haldun, bunların yaşanmaması için, ekonomilerle beraber ahlaki yapının korunması gerektiğini tavsiye eder. Erdemli bir toplumla hem üretim artacaktır hem de sağlıklı ve daha fedakar bireyler yetişecektir (Ülger, 2004:68).

3.2.5. Eğitim Faktörünün İktisadi Kalkınmaya Etkisi

Eğitim, insani gelişme için önemli bir zorunluluktur. Bilim adamları ve yöneticiler için, eğitim her zaman insani yönleriyle daha fazla ilerlemek, yeni stratejiler araştırmaya devam etmek için kritik bir konu olmuştur. En iyi eğitimi alma sorunu, bilim adamlarını ve filozofları olduğı kadar ebeveynleri de rahatsız etmektedir. İbn Haldun, eğitim düşüncesini ve çocukların yetiştirilmesini sosyal bir düşünürün bakış açısından değerlendirmiştir. Bilim ve eğitimin kökenini araştırmış ve insanlıkta var olan doğal şeyler oldukları sonucuna varmıştır. Ona göre, insanı hayvandan ayıran, bilim ve zanaat kurmaya yardımcı olan şey düşüncedir. İbn Haldun, eğitim programlarını davranışsal olanlarla bütün bilimlerin her ikisinin bir birleşimi haline gelmesi için bütünleştirmiştir. Davranış eğitiminin etkisine inandığı için, kişisel aklın ve kişisel davranışların, öğrenmenin her ikisinde de bir geçiş aşamasına yol açtığını varsaymıştır (Dajani, 2014:308).

Ekonomi bir toplumun ana faktörüdür. Eğitim faktörü ise ekonomik yapının bir üst seviyesidir. Eğitim ile ekonomi arasında karşılıklı bir ilişki vardır. Bir ülkede mevcut olan eğitim yapısı ekonomiye göre şekillenir. Ekonomiler de eğitimin

kalitesine göre daha hızlı ilerler ya da geriler. Kalkınmanın temelini insan faktörü oluşturur. İnsanın kalkınmayı gerçekleştirebilmesi için nitelikli bir eğitim alması gerekir. Kalkınmanın oluşabilmesi için gerekli olan pek çok şey eğitim ile gerçekleşir. Fakat eğitimin bunu yerine getirebilmesi yine ülkenin ekonomik şartlarına bağlıdır. Bir toplumun ekonomisi ne kadar güçlü ve gelişmiş ise, ekonomiyle beraber değişen diğer tüm yapılar da, eğitim, sanat, kültür ve sağlık, aynı oranda nitelikli olur. Çünkü devlet gücü oranında eğitime ve diğer alanlara bütçe ayırır ve gerekli teşvikleri yapabilir. İbn Haldun eğitimi, kişilerin toplum ihtiyaçlarından meydana gelmiş bir yapı gibi değerlendirmektedir. Ona göre öğrenmek ve ilim ile uğraşmak kişiler için psiko - sosyal bir gerekliliktir (Süngü, 2009:25-29).

İbn Haldun için eğitim bir sosyal faaliyettir. Bilimi, etrafındaki sistemleri ve onun tarih çalışmalarını temel alan bir araştırma olarak sınıflandırmıştır. Görüşlerini örneklerle desteklemiş ve karşılaştırmalı bir çalışma ile ulaştığı sonucu zenginleştirmiştir. İbn Haldun'a göre, bir topluluğun temellerini temsil eden genel kurallar ve eğilimler söz konusudur (Dajani, 2014:308).

İbn Haldun; eğitim ile iktisadi kalkınma arasındaki ilişkinin karşılıklı olduğunu ifade etmektedir. Ona göre, bir ülke ne kadar gelişirse, entelektüel sermayesi ve entelektüel altyapısının organizasyonu o kadar büyük olur. Nitelikli insanlar bu altyapıdan etkilenmekte ve ülkede yaşamaya başlayarak entelektüel sermayesini ve altyapısını artırmaktadır (Boulakia, 1971:1109).

İbn Haldun bilimin, eğitimin ve öğretimin önemini vurgulamıştır. Bilimi ve eğitimi refahın ayrılmaz bir parçası olarak öngörmüştür. Bilim ve sanat, açık fikirli düşünceden ve tüm konuların prensiplerinin karmaşık öğrenmesinden doğar. Fikirler, meraklı olanlar ve bilinmeyenleri araştırmak isteyenlerden ortaya çıkarlar (Kayadibi, 2011:5).

İbn Haldun bireyin kendi ailesinde ve hayatı boyunca aldığı eğitim – öğretim döneminde maruz kaldığı koşulların, nasıl ki siyasi güç bireylerin davranışlarına etki ediyorsa, bu koşulların asabiyyeti ve ekonomik gelişmeyi etkilediğine inanmaktadır. Zira gerçekleşen bu koşullar bireylerin kişilik yapılarını, psikolojilerini etkiler. Ekonomik faaliyetler de bireylerin kişiliklerinden farklı olarak meydana gelmez. Bir çocuğun gelişme çağında ailesi tarafından uğrayacağı fazla

baskı çocuğun gelişimini olumsuz etkileyecektir. Bu şartlar altında yetişen çocukların yetişkin olduklarında ekonomiye yapacakları katkılar da sınırlı ve hatta olumsuz olacaktır. Bu nedenle İbn Haldun hem anne ve babaların hem de öğretmenlerin çocuk eğitiminde dikkat etmesi gereken birçok davranışın gelecek dönemlerde ülkelerin iktisadi kalkınmasına da etki edeceğini dile getirir. Özetle İbn Haldun ekonomik kalkınma için uygun bir yapının gelişmesinde ailenin vermiş olduğu ahlaki ve terbiye koşullarının eğitim – öğretim şeklinin çok etkili olduğunu ifade etmektedir (Kozak, 1999:170-343).

3.2.6. İktisadi Kalkınmada Servetin Rolü ve Önemi

Servet, bir toplumun ekonomisinin ve refah seviyesinin artması için çok önemli bir faktördür. Bir toplumda servet olmadan devlet üzerine düşen görevleri yerine getiremez. Ekonomide servetin oluşması için sadece doğal kaynakların ya da maden kaynaklarının olması gerekmez. Servet, iktisadi faaliyetler, mevcut piyasanın genişliği ve etkinliği, siyasi iktidarın sağladığı imkânlar ve teşvikler ve nihayetinde tüm ihtiyaçlar karşılandıktan sonra elde kalan gelirlere yani tasarruf miktarına bağlıdır. Üretim miktarı arttıkça insanların gelirleri de artar. Elde edilen gelir miktarına göre tasarruf etme miktarı da artar. Tasarruf miktarı arttıkça daha büyük yatırımların olması için kişiler harcama yapacaktır. Yatırımlar yeni üretimleri tetikleyecek ve en sonunda da ekonomide bir canlılık ve hareketlilik yaşanacaktır. Ancak İbn Haldun servetin toplanarak ya da tek bir elde biriktirilerek ekonomiye hiçbir fayda getirmeyeceğini söyler. Servet halk arasında dolaştığı ve halka hizmet ettiği sürece faydalıdır. Bu şekilde servet hem artar hem de devamlı bir hale gelir. Servetin artması ve halkın arasında dolaşması devletin de güçlenmesi ve otoritesinin daha fazla gerçekleşmesi anlamına gelir. Devletin servetin artması için vergi oranlarını düşük belirlemesi gerekir. Toplumun güvenlik kaygısını bertaraf etmelidir, temiz ve sağlıklı bir çevrenin oluşması ve sürdürülmesi için gerekli önlemleri alması gerekir. Devletin kişilerin daha rahat kazanıp servetlerini artırabilmeleri için bu koşulları yerine getirmesi gerekmektedir. Aynı zamanda toplumdaki işbölümü ve uzmanlaşma arttıkça da servetin artması daha fazla olacaktır (Chapra, 2006:215).

İbn Haldun servetin toplum için büyük öneme sahip olduğuna inanır. Servetin elde tutulmayıp ekonomide yeniden dolaşması için bir aktörün olmasından söz eder. Bu nedenle İbn Haldun günümüzdeki girişimci kavramını modern

ekonomideki karşılığı gibi ele almadan ortaya koyar. O daha çok tüccarı esas alarak girişimcilik kavramını ekonomiye dâhil etmiştir. Ona göre ekonominin ilerlemesi için tüccarın varlığı toplumlar için şarttır (Özkılıç, 2006:11-12).

İbn Haldun, kişilerin yatırım kararı alabilmesi için, ülkede geçerli olan vergi oranlarının daha makul düzeyde olmasını beklediklerini ifade eder. Çünkü yatırımların hem sabit hem de değişken maliyetli olması servet sahiplerini sabit maliyetlerini artıran vergi oranlarının düşük seviyede olduğu dönemlere sevk edecektir. Vergi oranlarının beklenen kâr oranlarını aştığı dönemde yatırım kararı alınmayacaktır. Beklenen kâr oranları vergi oranlarının üstünde ise yatırım yapılacaktır. Bu nedenle İbn Haldun, vergilerin aslında sermayeyi etkilediği görüşünü savunurken vergilerin düşük olmasının yatırımları artıracığı ve bu şekilde üretimin artacağı bir ekonomik düzenden söz etmektedir (Candan, 2007:243).

İbn Haldun'un döneminde toplumda ticaret hâkim olmuştur, fakat tolumdaki ahiret inancından dolayı halk çok az bir malla geçinebilmekteydi. Ancak İbn Haldun, zengin olmakta ve servet biriktirmekte bir sakınca görmemiştir. Bu düşüncelerini Peygamber (s.a.v)'in zengin arkadaşlarının servetlerini din yolunda da harcadıkları yaklaşımına dayandırmıştır. İbn Haldun'un servet sahibi olmayı olağan bir durum olarak görmesinin nedeni ise, ona göre rekabetçi bir piyasada gayri ahlaki bir durumun olmayacağıdır. İslam dini israfın, haramın ve ahlaksızlığın karşısında bulunduğu için ona mensup insanlar da daha ahlaki davranacaklardır. Bu nedenle zengin insanların tek hedefi servet biriktirmek değildir. Ona göre kentleşmenin olabilmesi için servet önemli bir koşuldur. Ancak buna rağmen servet ekonomik büyümeyi gerçekleştirebileceği gibi devletlerin sonunu da getirebilir (Mohamed, 2016:198).

Ülkenin mevcut refah düzeyi arttığı ve insanlar daha çok harcamaya başladığı zaman devlet gelirleri artacaktır. Çünkü gelir artışı ile birlikte vergi gelirleri de artacaktır. Gelirleri artan devlet, toplumun yaşam kalitesini artırmak için daha fazla harcama yapacaktır. Böylelikle ülkede daha çok yatırımın yapılması için fırsatlar oluşacaktır. Ekonomide görülecek bir ilerleme ve refah karşısında ülkeye diğer bölgelerden göçler yaşanacaktır. Zira insanlar, ekonomik olarak gelişmiş bir bölgede daha rahat iş olanaklarını bulacaklarını ve daha rahat bir hayat yaşayacaklarını bilirler. Bu nedenle ekonomisi gelişmiş ülkelerin ya da bölgelerin

göç alma oranları da yüksektir. Ülke nüfusunun göç ile artması toplam talepte bir artışın yaşanması demektir. Artan taleple birlikte ekonomideki üretim de artar. Üretimin artış hızı hem sanayiye hem bilim ve teknolojiye hem de eğitim sektörünün gelişmesini sağlayacaktır. İbn Haldun tüm bu sürecin, zincirin her bir halkası gibi birbirine bağlı olduğunu ifade eder (Chapra, 2006:215-216).

3.2.7. Nüfus Faktörünün İktisadi Kalkınmaya Etkisi

İbn Haldun, yaşadığı dönemin şartlarına uygun olarak, nüfus artış hızının ülkeler için daima pozitif etkilerde bulunacağını ifade eder. İbn Haldun'da toplumun ortaya koyduğu üretimin gerçek değerini emek oluşturduğu fikri hâkim olduğu için emek faktörünü artıran olgunun da nüfus olduğu fikri olağan durmaktır. Ona göre nüfus arttıkça emek ve iş gücü mevcut oranının üstünde yer alır. Emek arttıkça üretim de artacağı ve böylelikle zenginlik de artacağı için toplumun tüketim yapısı da değişecektir. Daha lüks ve konforlu mallara olan talep artacaktır. İbn Haldun nüfusun, emekle olan ilişkisinden yola çıkarak ortaya koyduğu büyüme ve zenginleşme fikri, nüfusu daha kalabalık olan bir ülkenin mevcut zenginliğe ulaşmasını bir nevi gerekli görür. Çünkü kalabalık ve iş gücü oranları diğer ülkelere göre daha fazla olan o ülkenin her bir vatandaşı da, diğer ülkelerin vatandaşlarına göre daha zengindir (Bocutoğlu, 2015:17).

İbn Haldun, üretimin, nüfus tarafından belirlendiğini ifade eder. Ona göre, nüfus ne kadar büyük olursa, üretim de o derece büyük olur. Ayrıca, nüfus ne kadar büyükse, piyasaya olan talebi o kadar büyüktür ve üretim o kadar fazladır. Ancak nüfusun kendisi üretim tarafından belirlenir. Üretim ne kadar büyükse, pazardaki emekçilerin talebi de o kadar büyük olur, maaşlar ne kadar yüksekse, o kadar çok işçi bölgeye doğru ilerlemekle ilgilenir ve nüfus o kadar artar. Sonuç olarak, nüfusun ve üretimin kümülatif bir büyüme süreci, nüfus artışını belirleyen ekonomik büyüme ve bunun tersi söz konusudur. Bu birikimli süreç ayrıca sosyolojik ve psikolojik sebeplerden kaynaklanmaktadır. İşçiler iyi bir ortamda yaşamak isterler. Ancak bir şehrin nüfusu, vasıflı işçi sayısı ve gelirleri tarafından belirlenir. Sonuç olarak, daha zengin, entelektüel altyapısı daha iyi olan şehir çekicidir ve yeni işçiler yaratır. Dolayısıyla, buna göre, kümülatif bir gelişme süreci ve azgelişmişlik, daha fazla üretici çeken, bu şehirleri daha zengin kılacaktır (Boulakia, 1971: 1114-1115).

Nüfus artış hızının, ekonomik ilerlemeye daha az maliyetli ve gerekli olan iş gücünü temin etmesi etkilerinden dolayı, ülke ekonomisi için olumlu bir etkiye sahiptir. Ancak nüfusun artış hızı ülkenin milli gelirinden daha hızlı artıyorsa bu da sanayileşmeye negatif bir etkide bulunur. Bu nedenle nüfus faktörü ekonomiler için her dönemde önemli olmuştur. Nüfusun artış hızını, bölgesel dağılımını ve kalitesini artırarak ülkenin hedeflediği iktisadi gelişmişlik düzeyine ulaşmak mümkündür (Yıldırım, 2006:42).

Ülkelerin nüfus büyüklüğüne ve niteliğine bağlı olarak işbölümü de artmaktadır. Ekonomiye dâhil olan her kişi için işbölümüyle kendi emeği dışında daha fazla üretim gerçekleştiriyorsa, üretime katılan her bir birey aynı zamanda üretimin artışı sağlayacak ve toplumun refah düzeyi artacaktır. Çünkü işbölümü sonucunda uzmanlaşma artacak ve artan uzmanlaşma sonucunda üretimin hem verimi artacak hem de miktarında bir artış meydana gelecektir. Burada İbn Haldun'un üretimi artıran ve verimi yükselten nüfus yaklaşımındaki nüfus, nitelikli nüfustur. Nüfusun fazla olduğu ve istihdama katıldığı kısım kadar ekonomilere faydalı olabilir. İbn Haldun aksi özelliğe sahip nüfus için ekonomileri canlandıran bir etkiye sahip olmadığını ifade eder (Aydın, 2016:141).

Bu nedenle İbn Haldun nüfus ile iktisadi kalkınma arasında bir ilişkinin olduğundan söz eder. Ona göre nüfus artışı bir ülke için önemlidir. Çünkü nüfusu fazla olan bir kentte işbölümü ve verimli kaynak kullanımı gerçekleştiği için bu yerde refah seviyesi yüksektir. Ülke daha zengin bir ekonomiye sahiptir. Nüfus yoğunluğu fazla olan yerlerde özellikle savunma ihtiyacı da daha rahat karşılanmaktadır. Ülkenin askeri yapısı diğer yerlere göre daha güçlü bir durumdadır. Ayrıca İbn Haldun'a göre her devletin yükselme, duraklama ve gerileme dönemleri yaşandığında nüfus da yapısı gereği bu dönemseller değişimlere uyum sağlayacaktır ve ülke bundan daha az zarar görecektir. Toplumun iktisadi durumu düzeldikçe nüfustaki artış devam edecek ve ölüm oranları düşecektir. Bu durum toplumdaki çalışma nüfusunun artmasına ve işgücü nüfusunun çoğalmasını sağlayacaktır (Kandır, 2013:13).

Bir ülkedeki nüfus artışı hem doğal olarak hem de göç alma yoluyla artabilir. Nüfustaki artış, medeniyetin büyümesi ve yayılmasıyla aynı orantılıdır ve işgücünde de bir artışa vesile olur. Gıda maddelerinin bol olduğu ve yaşamın daha

rahat olduğu yerlerde ekonomik büyüme eğilimi de kendiliğinden var olur (Spengler, 1964:297). Bu nedenle İbn Haldun, ülkenin refah seviyesinin, iktisadi canlılığın ve kentlerin gelişmişliğinin nüfusla ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Ona göre nüfus fazlalığı toplumsal işbölümünü hızlandıracak, bunun neticesinde ihtiyaç fazlası meydana gelecek ve böylelikle iktisadi bir ferahlama, bir lüks ve konfor oluşacaktır. Ancak İbn Haldun, nüfus yoğunluğunun ülke için fayda getirmesi taraftarıdır. Nüfusun daha çok nitelikli olması ve ekonomiyi geliştirecek donanıma sahip olmasını ifade eder. Onun bu bakış açısı, modern ekonomiyle uyumlu olarak nitelikli ve vasıflı işgücünü iktisadi kalkınma ve zenginlik için gerekli görmektedir (Yıldırım, 2006:43).

3.3. ADAM SMİTH'İN İKTİSADİ KALKINMAYA YAKLAŞIMI

Klasik ekonomi olarak bilinen ilk iktisatçıların savundukları görüşler, iktisadi kalkınmanın da temeli olarak kabul edilir. Zira modern büyüme görüşlerine kadar analiz edilen herhangi bir büyüme modeli olmamıştır. Bu nedenle, Klasiklerin öncüsü olarak kabul edilen Adam Smith'in iktisadi görüşleri kalkınmanın da ilk fikirleri kabul edilir. Adam Smith, iktisadi kalkınmayı daha çok iktisadi büyüme olarak ele almıştır. Bu nedenle Adam Smith'in kalkınmayla ilgili görüşleri açıklanırken iktisadi büyüme şeklinde ele alınacaktır.

Adam Smith'in iktisadi büyümeyi ön plana çıkarmasından bu yana büyüme ve kalkınma kavramları ondan sonra gelen diğer iktisatçıların ilgi odağı haline gelmiştir. Onun en büyük eseri olarak kabul edilen “Milletlerin Zenginliği” iktisadi büyüme ve kalkınma için bir rehber görevindedir. Toplumların refaha nasıl ulaşacağını araştıran Adam Smith, Merkantilistlerin savunduğu gibi dış ticaret fazlası ile gerçekleşecek zenginlik fikrini reddetmiştir. O, daha çok Fizyokratların savunduğu gibi ülkelerin büyümeyi ancak emek ve üretimle gerçekleştirebileceğini ve bu büyümenin de belli bir süreçle, tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinin sırasıyla yaşanacağını dile getirir. Adam Smith büyüme aşamasında devleti, büyümenin yaşanabilmesi için gerekli olan kişilerin güvenliğini ve özel mülkiyet hukukunun gelişmesini sağlayan bir yapı olarak görür. Üç aşamalı bir büyüme şekli oluşturan Adam Smith, mülkiyet hukukunda ve kişi özgürlüğünde geri olan Osmanlı ve Çin gibi devletler büyümenin en düşük aşamasında, doğal özgürlükleri gerçekleştirmiş

olan İngiltere ve ABD gibi ülkeler büyümenin ileri aşamasındadırlar. Bulunduğu dönemde üçüncü aşamada olan bir ülke olmadığını savunan Smith, doğal şartları büyümeyi engelleyen en büyük faktör olarak değerlendirmektedir (Arslan, 2011:162).

Adam Smith iktisadi büyümeyi üretim etkenleri arasındaki değişimleri esas alarak incelemiştir. İktisadi büyümeyi değerlendirirken, doğal kaynaklar açısından zengin, henüz kentleşmeye başlamış bir ülkeyi esas almıştır. Bu noktada iktisadi kâr oranları arttıkça ücret haddindeki değişimleri göstermeye çalışır. Çünkü Adam Smith iktisadi büyümenin bir aşamadan sonra durgunlaşacağını ifade eder. Onu diğer iktisatçılardan ayıran nokta ise ekonominin durgunluk aşamasına geçişinde bir sıkıntının olmamasıdır. Bu konuda daha iyimser bir tavır sergiler. Ekonomilerin ilk aşamasında doğal kaynaklara göre sermaye faktörü daha küçük olduğu için ekonomide kâr oranı daha yüksektir. Kâr oranlarının fazla olması ekonomiye sermaye girişini hızlandırır. Sermaye miktarı arttığı için işgücü talebi de daha çok yükselir. Bu nedenle, ilk dönemlerde ücret haddi de yüksektir. Fakat sermaye miktarı ekonomide arttıkça ücretler de düşecektir. Ona göre sermaye oranı, azalan verimler yasasına bağlıdır. Eğer sermaye oranı ülke nüfusuna paralel olarak gelişirse ücret hadlerinde azalma olmaz. Sonuç olarak sermaye oranı daha fazla artarsa, ücretler yüksek olduğu için nüfus artışı da fazla olacaktır. Bu aşamadan sonra ülkenin iktisadi yapısı hem yasaları hem iklimi hem de coğrafik özelliklerinden dolayı ulaşabileceği en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Tam bu noktada Adam Smith ekonomide bir durgunluğun meydana geleceğini savunur. Bu seviyeden sonra sermaye artışı azalmaya başlar. Kâr oranları ve ücret haddi düşer. Ekonominin geldiği bu noktada ücretler geçimlik düzeyde olduğu için nüfus artışında da herhangi bir hareketlilik olmaz. Kâr oranı ekonomideki mevcut faiz oranları seviyesine iner. Bu durum ülkede yatırımların sağlıklı bir şekilde yapılmasına engel olmaktadır (Berber, 2011:48-49).

Adam Smith, iktisadi kalkınmayı ilk analiz eden iktisatçı olarak kabul edildiği için, onun öne sürdüğü ekonomik büyüme olarak incelediği faktörler, daha çok politik faktörlerdir. Ona göre, iktisadi zenginlik üretim ve tüketime göre değişiklik gösterir. Adam Smith, genel olarak toplumdaki ve iktisadi otoritelerin bireylerin mutluluğu için en yararlı olacak faktörleri bulup onlar üzerinde inceleme yapmakla ilgilenmiştir (Doğan, 2014:366).

Tüm bunlardan sonra, Adam Smith, her ne kadar Sanayi Devrimi'ne yetişmemiş veya kapitalist sınıfının bu kadar acımasız bir sistemi kuracağına ihtimal vermemiş olsa da, düzenin içinde bulunduğu çelişkileri, çağa uygun olmayan uygulamaları büyük bir dikkatle gözlemlemiştir. Milletlerin zenginliğini araştırırken ve bunun için önerilerde bulunurken, eski kurallara bağlı insanları huzursuz etmiştir (Galbraith, 1987:63).

3.3.1. Adam Smith'in Büyüme Modelinde Emek Faktörünün Rolü

Adam Smith'in büyüme yaklaşımında emek faktörü için artan verimler yasası, sermaye için azalan verimler yasası söz konusudur. Bu yüzden ona göre büyümenin bir sınırı vardır. Emek faktöründe artan verim yasasından dolayı, kısa dönemde piyasadaki ücretler doğal ücretin üzerinde bir oranda olacaktır. Ücret oranlarının artmasını, nüfus ile ücret arasındaki doğru ilişkiden dolayı uzun dönemde nüfus artış hızı da yükselecektir. Fakat iktisadi durum geliştikçe sermayedeki genişleme ve nüfus, kâr oranları yatırımcıları yeni yatırımlar yapmak için teşvik etmeyecektir. Ücret oranları da yeniden azalmaya başlayacaktır. Bu seviye iktisadi hayattaki en yüksek refah düzeyidir ve bundan sonra ekonomilerde durgunluk başlayacaktır. Adam Smith ekonomilerde zenginliğin artması ve sonrasında gelişmenin durgunlaşmasını, ekonomilerdeki durağan durum olarak değerlendirmektedir (Özden, 2014:24).

Adam Smith'e göre bir milletin zenginliği, toplumdaki kaliteli emek arzı ile değerlendirilir. Emek arzının nitelikli olabilmesi için örgütlü bir toplumsal işbölümü olması gerekir. Toplumsal işbölümünü önemsemesinin nedeni ise gerçekleşen örgütlenme ile işbölümü sonucunda ekonomide artık ürünlerin ortaya çıkmasıdır. Bu artık ürün, toplumdaki mal ihtiyacını karşılayacak ve sonuncunda dış ticaret gerçekleşmesi için bir mal fazlasının bulunması mümkün hale gelecektir (Aydın, 2016:123).

3.3.2. Sermaye Faktörünün Kalkınmaya Etkisi

Adam Smith'e göre sermaye ile gelir arasında oluşan bağ, çalışma ya da çalışmama arasındaki ilişkiyi etkiler. Sermaye faktöründeki herhangi bir artış ya da azalış o ülkedeki çalışmanın reel hızını, verimli işgücünün ve o ülkedeki tüm kişilerin, reel zenginliği ve geliri olan toprakla, emek faktörünün bir yılda

gerçekleştiği miktarın takas miktarını azaltacak ya da artıracaktır. Bu durum ülke ekonomisini gerçekleştiren duruma göre olumlu ya da olumsuz etkileyecektir (Karışman, 2010:325 -326).

Adam Smith, ekonomi fikirlerini milletlerin zenginliği görüşüne dayandırır. Ona göre, bir ülkenin refahı elindeki birikimden ibarettir. Sermaye birikimini ise toplumun hali hazırdaki üç grubu ortaya koyar; kapitalist sınıf, işçiler ve toprak sahipleri. Bu gruplar arasında sermaye birikimi dağılımı gerçekleştirilir. Bu dağılım arasında kapitalistler sermayenin elde edilmesinde önemli rol oynar. Kapitalistin kazancı olan kâr oranı sermayenin birikimini meydana getirir. Kârın gösterdiği değişim farkları o ülkenin iktisadi durumunun uzun dönemdeki tavrını da belirler. Bu noktada sermaye kavramı ve onun kazancı olan kâr oranı toplumların ana kaynağı görevindedir. Hem ülkenin hem de kapitalistin faydasını içermektedir. Bu yüzden Smith, sermaye birikimini önemsemektedir. Ona göre, milletlerin asıl zenginliğini Merkantilistlerin savunduğu gibi değerli madenler değil, nitelikli emek oluşturur. Bu emek de sadece işbölümü, çok çalışma ve uzmanlaşma sağlanır. Böylelikle sermaye birikimi elde edilmiş olur (Doğan, 2011:68).

Adam Smith iktisadi büyümenin temeli olarak gördüğü sermaye faktörünü belirleyen etkenlerin ise, kâr ve tasarruf oranları olduğunu açıklar. Adam Smith tasarruf oranının mutlaka ekonomide yatırımlara dönüşeceğine inanır. Yapılan yatırımlar ekonomik büyümeyi hızlandırır. Sermayenin artması için kişilerin tutumlu olması gerekir. Tutumlulukla artan sermaye, ülkedeki kötü siyasi iktidar yüzünden azalır ve zamanla ekonomide kaybolur. Bireylerdeki tasarrufların artması için gelirlerin fazla olması gerekir. Adam Smith yüksek gelirlerin her zaman tasarrufa dönüşeceği konusunda şüpheli olmasına rağmen tasarrufların olması için tek kaynağın tutumlu olmada kaynaklandığını savunur (Berber, 2011:49-50).

3.3.3. İşbölümü ve Uzmanlaşmanın Kalkınmaya Etkisi

Adam Smith iktisadi büyümeyi işbölümü yardımıyla ortaya koymaktadır. İş bölümü emekçilerin yeteneklerini geliştirir. Emek arzının sadece bir işe yoğunlaşarak farklı işler arasından gelip gitmeleri için lazım olan vakti tasarruf etmelerine yardımcı olur ve emek arzı, ortaya koyduğu işi kolaylaştıracak makineleri icat edecek duruma getirir (Mohamed, 2016:182).

Adam Smith'in Milletlerin Zenginliği eseri incelediğinde onun ekonomik büyümeyi gerçekleştirebilmek için çalıştığını görebiliriz. Çünkü ekonomik büyüme ile ilgili görüşlerini kitabın daha ilk sayfalarında dahi rastlamak mümkündür. Bunu tüm dönemlerin ekonomistlerinin her zaman kullandığı meşhur kavram ile yapar: "İşbölümü". Ona göre işbölümü toplumun gelişmesinde ve büyümesinde en büyük faktördür. Ancak bu daha öncekilerin savunduğu gibi altın ya da gümüş ile değil toplumun çalışkanlığı ile ilgilidir. Adam Smith burada işbölümünü iki anlamda kullanmaktadır. İlk olarak işbölümü, ekonomik büyümeye yardım eden işgücünün uzmanlaştırılması anlamındadır. İkinci olarak işbölümü kavramı, işgücünün birbirinden farklı alanlara ya da istihdam alanlarına dağılmasını ifade eder (Karışman, 2010:308 -309).

Adam Smith, işbölümünü ve sermayeyi, büyümenin ana etkenleri olarak değerlendirmektedir. Ona göre, emek faktörünü etkileyen ve verimlileştiren faktör işbölümüdür. Zira işbölümü arttıkça emek daha verimli hale gelecektir. Böylelikle üretim de artacaktır (Özden, 2014:3). Bu nedenle işbölümü, pazarların büyümesi ve sermaye faktörünün artmasıyla gelişmiştir. Onun bulunduğu dönemde tarım ve ticaret iktisadi hayatın lokomotifken sanayileşme de artmaktaydı ve bu durum yün sanayini geçmekteydi. İşbölümü ürünlerin daha yoğun bir şekilde üretebilmesini sağladı. Ona göre her bir emek arzı üretimin küçük bir alanında bile uzman hâle gelirse üretimdeki verimlilik artacak, bu iş için harcanan zamandan da tasarruf edilecektir (Mohamed, 2016:191).

Adam Smith, işbölümünün topluma hâkim olduğunda, tüm insanların mübadele ederek yaşamaya başlayacağını ve toplumun ticari, gelişmiş ve medeni bir toplum haline geleceğini savunur. Çünkü işbölümü en yüksek seviyeye ulaştığında, toplumun durgunlaşmış hali tümüyle değişecek ve refah seviyesine gelecektir. Bu sayede toplum daha zengin ve refah seviyesi artmış bir şekilde, daha medeni ve olgun bir yapı haline gelecektir (Özsoy, 2010:231). Yani işbölümü sayesinde iş birliği artacak, bu şekilde iş olanakları da fazla olacaktır. Kaba ve kalitesiz gibi görünen sıradan bir yün paltonun satılabilmesi için bile çok büyük bir çalışan grubun olması gerekmektedir. Ticarileşen bir toplumda böylelikle iş olanaklarının çoğalması fakirlerin de bu büyümeden kârlı çıkmasını sağlar (Mohamed, 2016:191).

Adam Smith'e göre, işbölümü sayesinde emek sarf edilirken yapılan veya teşvik edilen yetenek, ustalık ve uzmanlaşma şeklinde gerçekleşecektir. Zira bir ekonomide işbölümü arttıkça yapılan işler daha çok basitleşecek, ekonomideki üretim artacak, emekçilerin iş değiştirmeyele harcadıkları zaman kaybı önlenmiş olacak ve çalışılan zaman daha çok artacaktır. Bir insan tüm gücünü ve dikkatini bir işi öğrenmek için sarf ederse o iş konusunda daha çok uzmanlaşacaktır. Bu uzmanlaşma ekonomiye teknik gelişme ve üretim artışı olarak geri dönecektir. Ekonomilerde işbölümünün sağlıklı olabilmesi için de piyasa şartlarının ve sermayenin müsait olması gerekmektedir. Sermaye faktörü emeğin daha kaliteli çalışması için gerekli olan teknolojik gelişmeyi hızlandıracaktır. Piyasa genişliği ise ekonomilerde işbölümünün daha rahat hareket etmesi için uygun zemini hazırlayacaktır (Berber, 2011:50). Adam Smith milletlerin refahını kişilerin çalışmasıyla eşdeğer görüp, toplumsal işbölümü kavramını da ortaya koymuştur. Zenginliğin temel kaynağı emek faktörüdür. Bu nedenle bir toplumun insanları ne kadar çok çalışır ve üretimde de ne kadar bir uzmanlaşma gerçekleştirirse ülke olarak o kadar zenginleşeceklerdir (Yıldırım, 2006:24).

3.3.4. Siyasi Otoritenin İktisadi Kalkınmaya Etkisi

Adam Smith, politik iktisattan iktisada geçişte öncü rolü devlet ile ilgili geliştirdiği fikirlerinden almaktadır. Devlet görüşünü Merkantilistlerin, ekonomilerin gelişmesinde ve ilerlemesinde devletin ve hükümetlerin büyük görevi vardır, savunusunu ret ederek ortaya koymuştur. Devletler israf eden, beceriksiz ve sorumsuz oldukları için onların ekonomideki görev ve sorumluluklarının azami derecede olması toplumun faydasında olacaktır. Adam Smith için siyasi alan, özel alanla karıştırılmamalıdır. Bu iki yapı birbirinden bağımsız bir şekilde işlevlerini yerine getirebilmelidir (Karışman, 2010:335 -336).

Adam Smith, ulusları zenginleştirecek yolların hangileri olduğuyla ilgili düşüncelerini geliştirirken, modern ekonominin esasını oluşturan büyümenin dış ticaret fazlası vererek oluşacağını savunan Merkantilistleri eleştirmiştir. Fizyokratların savunduğu gibi emek ve üretim yolu ile bir büyümenin yaşanacağını kabul etmiştir. Ancak bu büyümenin tarım, sanayi ve hizmet sektörü şeklinde olacağını da eklemiştir. Bu noktada Adam Smith devleti, ekonomik büyümenin temelini oluşturan özel mülkiyet hukukunu koruyan ve güvenilir hale getiren ve

kişilerin can ve mal güvenliğini sağlayan bir yapı olarak görmektedir. Öyle ki kârların azalması, üretim olanaklarının değişmesi ve yatırım fırsatlarının düşmesi gibi ekonomideki olumsuz etkiler iktisadi büyümeyi çok fazla etkilemez. Asıl engel doğa kanunlarına uygun olarak etkileşim gösteren bir piyasaya yapılacak devlet müdahalesidir (Aslan, 2011:162).

3.3.5. Eğitim Faktörünün İktisadi Kalkınmaya Etkisi

Adam Smith, iktisadi kalkınmada beşeri sermayeye ve bu sermayeyi oluşturan eğitim faktörüne dikkat eden düşündürdür. Ona göre, bir ülkenin üretim miktarının artırılabilmesi eğitim ile ilgilidir. Üretimin daha fazla gerçekleşmesi için işbölümü ve uzmanlaşma temel şarttır. Bu durumun oluşabilmesi için de beşeri sermayenin kaliteli bir şekilde artırılması gerekir. Bunun yolu da eğitimden geçmektedir (Günsoy & Erden, 2013:128).

Eğitim, toplumların hem ekonomik hem sosyal hem de siyasal gelişmişlik seviyesini belirleyen en önemli etkenlerden biridir. Kişilerin eğitimle beraber edindiği faydaların yanında, toplum da eğitim faktörünün dışsallığından faydalanarak ekonomik kalkınmada çok önemli ilerlemeler kazanmaktadır. Çünkü kişilerin eğitim düzeyi arttıkça, nitelikli işgücü seviyesi de artmaktadır. Teknolojik ve bireysel yenilikler ve verimlilikler artmaktadır. Bu yenilikler ülke ekonomisi için artı değer olarak kaydedilmekte ve milli geliri artırmaktadır (Öztürk, 2005:27).

Modern toplumlarda eğitim, ekonomik, siyasal ve sosyal yapıyı kalkanıran ve güçlendiren bir etken olarak kabul edilmektedir. İşgücünün kalitesi ile ekonomideki kalkınma arasında doğru orantı vardır. İktisadi alanda verimliliğin artması ve ürünlerin daha çok üretilmesi için işgücünün kaliteli olması önemli bir koşuldur. Nitelikli işgücü ile artan ve geliştirilen ürünler yine aynı şekilde eğitimden dolayı bu ürünlere olan talebi de artıracaktır. Üretim aşamasında önemli bir yere sahip olan eğitim, aynı zamanda kişilerin davranışlarını da olumlu şekilde etkileyerek, kalkınma aşamasında toplumların hem sosyal hem de siyasal yönde önemli faydalar oluşturmaktadır (Öztürk, 2005:28).

3.3.6. Dış Ticaretin İktisadi Kalkınmaya Etkisi

Adam Smith, işbölümü sonucu gelişen uzmanlaşma ile dış ticaret arasındaki ilişkiyi ortaya koyarken, bu iki faktörün iktisadi büyüme üzerindeki etkisini incelemiştir (Karışman, 2010:310). İşbölümünü gerçekleştiren unsur, piyasadaki takas etme gereğinden kaynaklandığı gibi işbölümünün sınırları da her zaman bu iş gücünün büyüklüğü ya da pazarın büyüklüğüyle sınırlı olmalıdır. Eğer pazarın sınırları çok kısıtlı ise, kişiler kendi emeğinin karşılığını kendi tüketiminden fazla olan kısmı ile takası gerçekleştiremez. Çünkü kimse kendini sadece bir iş ile kısıtlamayı göze alamaz (Smith, 2012:19).

Adam Smith iktisadi kalkınma ile dış ticaret arasında olumlu bir ilişkinin olduğunu ifade eder. Bir ülkenin yapmış olduğu dış ticaret ülke ekonomisi için artı bir değer niteliğindedir (Günsoy & Erden, 2013:212).

Adam Smith, kendi döneminde yaygın olarak kabul görülen, dış ticarete bulunan iki ülkeden biri muhakkak kaybeder görüşünü kabul etmez. Dış ticarete denge hali olarak bilinen bu görüşe göre, ticaret yapan iki ülke ticaret dengesinin olduğu durumda her iki ülkede ne kazançlıdır ne de kaybeden taraftadır. Ancak denge hali bir ülkeye doğru değişirse bu durumda da dengeye sahip olan ülke kazançlı çıkar diğer ülke ise kaybeder. Adam Smith bu görüşe kesinlikle karşı çıkar. Ona göre, devletin ya da herhangi bir yapının sağladığı destekler ya da teşviklerle zorlanan ticaretle, ülkeler için olumsuz durum söz konusu olabilir. Ancak iki ülke için de zorlamalar, kısıtlamalar veya bir teşvik olmadan kendi halinde yapılan bir ticarete, her iki ülke de kârlı çıkacaktır. Bu kârlılık durumu her iki ülke için aynı düzeyde olmayabilir. Adam Smith'in burada kârlılık diye söz ettiği durum, altın ya da gümüş madenlerinin miktar olarak artması değil, ülkelerdeki toprağın, işgücünün sağladığı yıllık üretimdeki artış ya da o toplumdaki herkesin yıllık elde ettiği gelirin artmasıdır (Smith, 2011:73-74).

Adam Smith'e göre, ülkelerin zenginlik durumları da dış ticaret için önemlidir. Bir ülkenin konforlu bir refah seviyesinde olması o ülkeyle yapılacak dış ticareti de kazançlı hale getirecektir. Komşu ülkelerin zenginliği ticaret sırasında önemlidir. Adam Smith, bu görüşünden dolayı Merkantilistlerin dış ticaret ile ilgili görüşlerine karşı çıkmıştır. Çünkü Merkantilist görüşte kanunlara göre feodallerin toprakları üstünden geçmek için belli bir vergi ödemek gerekiyordu. Ülkenin sahip olduğu değerli madenleri, ülke dışına çıkarmak da büyük bir suç olarak kabul

ediliyordu. Bu durum, o dönemde başlayan dış ticaret sınırlarını kısıtlıyordu ve tüccarları da huzursuz ediyordu. Malların alım satımı için mübadele yöntemi sıkıntılar oluştuyordu. Hem ithalat için hem de ihracat için, değerli malların piyasaya girmesi ve piyasadan çıkması zorunlu bir hâl almıştı. Adam Smith, ticaretin bu noktasında devletin ekonomiden uzak durması gerektiği ile ilgili düşüncelerini daha yoğun bir şekilde dile getirdi. Ona göre, devlet en basit işlem olarak gümrük vergilerini kaldırmalıydı ya da asgari bir tutardan almalıydı. Adam Smith'in bu yaklaşımı, Merkantilistlerin görüşlerini tamamen reddettiği anlamına gelmekteydi. Smith, Fizyokratların fikirleri için bu kadar kesin bir tutum sergilemiyordu. O, daha çok Fizyokratların fikirlerinde bir düzeltme gereği duyuyordu. Fizyokrasinin savunduğu şey, bir ülkenin iktisadi alanda gelişmesi ve zenginleşmesi için tek kaynak emek ve üretimdir. Bunun dışında kalan diğer tüm alanlar atıl olarak görülüyordu. Adam Smith bu noktada fizyokratlardan ayrılmıştır. Ona göre, ülkenin zenginleşmesi için tarım, sanayi ve ticaret olmazsa olmaz bir konu olmuştur. Adam Smith üretimi desteklemiştir ve bunun gerçekleşmesi için bu malların ülke dışında da satılması taraftarı olmuştur. Bu yüzden ona göre, dış ticaret kesinlikle serbestleştirilmeliydi (Doğan, 2011:67).

Tüm bunların sonunda, üretkenlik işbölümü sonucunda gerçekleşip, ancak işbölümü pazarın sınırlarından dolayı kısıtlı kalmışsa, pazarın büyümesi ile işbölümü de gelişir. Pazarın büyümesi ise dış ticaretin verimliliğine bağlıdır. İşbölümü geliştiği için üretimdeki verimlilik de artacaktır. Verimliliğin artması ile ulusların serveti de gözle görülür bir artış yaşayacaktır. Bir ülkede dış ticaret serbestisi ne kadar fazla ise yani pazarın sınırları ne kadar geniş ise, işbölümü ve buna bağlı olarak üretkenlik de artacaktır. Serbest dış ticaret işbölümü koşulunda uzmanlaşmanın en ileri seviyesi anlamına gelir. Her ülkenin az maliyetle ürettiği malları da uzmanlaşma gerçekleştirir ki bu durum aynı zamanda dünyanın servetinde bir artışın gerçekleşmesi demektir. Dış ticaret ülkenin pazar sınırlarını genişleterek ekonomide meydana gelen artışları ülke sınırları dışına çıkmasını gerçekleştirir. Böylelikle pazarın büyümesine, işbölümünün ve uzmanlaşmanın tekrar olumlu bir şekilde artmasını sağlar (Karışman, 2010:311).

3.3.7. Nüfus Faktörünün İktisadi Kalkınmaya Etkisi

Adam Smith, nüfus artış hızını iktisadi büyümenin sebebi olarak gördüğü gibi sonucu olarak da değerlendirir. Ona göre, ekonomide geçerli olan ücret oranı yükseldikçe, nüfus hızlı bir şekilde artar, ücret oranı azaldıkça nüfus oranı azalır. Emekçilerin geçimini karşılayan ücret oranındaki artış, erken yaşta evliliği de tetikler ve çocuk doğum oranını da artırır. Çocuk ölüm oranı da azalacağı için toplumdaki ölüm oranları azalır. Bu nedenle nüfus faktörü aynı zamanda iş gücü arzındaki artışla da eş değer olduğu için ücretlerdeki artışla doğru orantılıdır. Adam Smith'e göre, nüfus oranının az olduğu iktisadi büyümenin ilk dönemlerinde toprağın işlevi daha verimlidir. Girişimcilerin elde ettiği kâr daha fazladır. Nüfus artış hızının yükselmesiyle beraber toplumdaki toplam talep de canlanır ve yatırımlarda da bir artış meydana gelir. İş gücünün refahının artması da yine nüfus hızını artıracaktır. Fakat bir dönem sonra azalan verim gerçekleşecek ve iş gücü başına düşen verim de azalacaktır. Yüksek oranda elde edilen kârlar düşmeye başlayacak ve yatırımların azalması da kaçınılmaz olacaktır. Bu durum nüfus oranını azaltacak ve iktisadi büyümenin yerini durgunluğa bırakmasına yol açacaktır (Yıldırım, 2006:42-43).

SONUÇ

Altı yüz yıldan fazla bir süre önce yaşamış olan İbn Haldun, yaşadığı dönemin koşulları ile sanayi devrimi sonrası ve günümüz koşullarının birbirinden çok farklı olduğu konusunu, daima göz önünde bulundurmak gerekir. Fakat İbn Haldun'un görüşlerinin, günümüz şartlarında bile faydalı ve yol gösterici olması, gerçekten takdir edilecek bir konudur. Çünkü İslâm Dünyası'nda kendisinden önceki, zamanındaki, - hatta bugün bile- pek çok paydaşının, iktisadî hayatla ilgili her meseleyi, açıklama yapmaksızın ve arka plâna kavuşturmaksızın, “rızık Allah verir” yaklaşımı ile çözdüklerini sandıkları ya da çözüvermiş gibi yaptıkları bir dönemde İbn Haldun, ekonomik konularda son derece rasyonel ve bilimsel tahlil ve tespitlerde bulunmaktadır.

İbn Haldun ile Adam Smith birbirinden farklı zamanlarda yaşamış, hem çevre hem kültür olarak farklı hayatlarda bulunan iki düşünürdür. Kalkınma konusunu ikisi de bugünkü karşılığı ile kullanmamış ama gelişmişliği yakalamak için ülkelerin yapması gerekenleri ikisi de sıralamıştır. Emek, değer ölçüsü, işbölümü ve uzmanlaşma, ticaret, devletin ekonomideki rolü, eğitimin önemi, toplumun ahlaki yapısının ekonomiye etkisi gibi birçok temel kavramı kalkınma odaklı kullanmışlardır.

İbn Haldun ekonomi lüğatinde emeği kıymetin temeli olarak değerlendirmiştir. Ona göre üretimin esas unsuru emektir. Çünkü dünyadaki her şey insanlar için vardır. Fakat buna rağmen kişiler bu nimetlere emek harcayarak sahip olabilir. Kişilerin kendileri için çaba sarf ettikleri emeğin bu karşılığını sadece kendisi alır. Diğerleri emeğin bu karşılığına belli bir fiyatla sahip olabilir. İbn Haldun, bu nedenle emek faktörünü malın kıymeti ile ilişkilendirir. Ona göre bir malın kıymeti onun için sarf edilen emek miktarı ile alakalıdır. İbn Haldun'un emek ile ilgili bu görüşleri ile Adam Smith'in bu konuda söylediği görüşler neredeyse aynıdır. Zira Adam Smith de emek faktörünü, üretim için olmazsa olmaz bir etken

olarak değerlendirir. Bir malın gerçek fiyatı, onu elde etmek için uğraşan kişinin çektiği sıkıntıyla eşdeğerdir. Üretimde harcanan emek ortaya çıkan ürünün değerini meydana getirir. Emegin çok yoğun olduğu malın kıymeti de aynı ölçüdedir. İbn Haldun iktisadi görüşlerini emekle ilişkilendirir. Edinilen tüm gelir ve kazançlar emek sayesinde. Ticarete de emek faktörü ön plandadır. Çünkü İbn Haldun, ticaretin temel faktörünün sermaye olmasına rağmen sermayeyi biriktirmenin ve ona sahip olmanın yalnızca emek ile ilgili olduğunu savunur. Adam Smith'e göre de bir ulusun zenginliği ve refahı yine toplumun sahip olduğu kaliteli emek arzı ile ilgilidir. Görüldüğü gibi Adam Smith'in ortaya koyduğu fikirleri kendisinden asırlar önce yaşamış olan İbn Haldun'la paylaşmaktadır. Her ikisi de emek faktörünün çok fazla olduğu bir ekonomide üretimin daha fazla olacağını ve ülkenin bu şekilde daha hızlı gelişeceğini savunur.

İşbölümü ve uzmanlaşma, İbn Haldun'un ve Adam Smith'in, toplumların ekonomik faaliyetleri gerçekleştirebilmek için temel olarak gördüğü faktörlerdendir. İbn Haldun toplumların var olma sebebini işbölümüne bağlamaktadır. Ona göre bir insanın geçinebilmesi daha doğrusu hayatını devam ettirebilmesi için diğer insanlarla işbölümü yapması zorunludur. İnsanlar kendilerine yetecek kadar ürünü ürettikten sonra işbölümü sayesinde diğer insanlara yetecek kadar mal da üretmiş olurlar. İbn Haldun'a göre kişilerin kendi ihtiyaçlarını giderebilmek için işbölümü yapmaya ve bu konuda uzmanlaşmaya ihtiyacı vardır. Özellikle nüfusun kırsal alanlardan şehir merkezlerine yayılmaya başladığı dönemlerde ihtiyaçların sürekli artmasından ve üretim şekillerinin çeşitlenmesinden dolayı uzmanlaşmanın gerekliliğini öne sürer. İbn Haldun'un çevrenin ve doğanın üretim biçimlerinde ve böylelikle ekonomik kalkınmayla ilişkisini ortaya koyan ilk düşünürler arasında yer alır. Adam Smith de işbölümü sayesinde, insanların ve toplumların ekonomik gelişmişliği gerçekleştirebileceğini savunur. Ülkelerin birbirleriyle ticaret yapabilmesi için bir ürün üretiminde belli bir uzmanlık edinildikten sonra geçebileceğini ifade eder. Adam Smith, bu kısımda işbölümünü iki farklı anlamda kullanmaktadır. İşbölümü ekonomik büyümeyi gerçekleştiren işgücünün uzmanlaştırılmasını sağlar. Ayrıca işbölümü işgücünün birbirinden farklı alanlara ya da istihdam alanlarına dağılmasını da gerçekleştirir. Emek konusunda olduğu gibi işbölümü ve uzmanlaşma konusunda da her iki düşünür aynı görüşleri savunmuşlardır.

Devletin ekonomideki rolü ile ilgili her iki düşünür devletin ekonomiye müdahale etmemesinden yana bir tavır sergiler. İbn Haldun, özel bir devlet yönetimi modeli tanımını yapmaz. Padişahlık veya beylik, sultanlık şeklindeki mevcut siyasî yapılanmalara bir itirazı yoktur. Ancak, yönetim biçimi ne olursa olsun, o, yönetimin halk üzerinde aşırı bir baskı uygulamasının, kişilerin psikolojik dünyaları, kişilik yapıları üzerinde ve dolayısıyla ekonomik ve sosyal hayatta son derece zararlı etkiler yaptığı konusuna özellikle ve tekrar tekrar dikkat çeker. İbn Haldun, ilke olarak, siyasî bir otoriteye itaat etmenin başkalarının (devlet yetkililerinin vs.) koyduğu kurallara uymak zorunda kalmanın, kişilerde bağımsız bir şahsiyet yapısının oluşup gelişmesini engellediği görüşündedir. Bu yüzden İbn Haldun devletin sadece savunma, emniyet ve adalet gibi alanlarda etkin olmasını ve bu şekilde ekonomide yer almasını uygun görür. Aynı şekilde Adam Smith de devlete ekonomiye katılması konusunda yer vermemektedir. Adam Smith devletin tıpkı İbn Haldun gibi sadece savunma, adalet ve insanların tek başlarına yerine getiremeyecekleri kamusal hizmetleri yerine getirmesi konusunda hemfikirdir. Onlara göre devletin ekonomiye müdahil olması iktisadi hayatı yavaşlatacaktır. Devlet tıpkı bir tüccar gibi alım satım işlerine girerse piyasadaki rekabetin önce azalmasına ve sonra bitmesine neden olacaktır. Ayrıca devletin ekonomiyle ilgili bilgisi bir tüccar kadar yoktur. Bilmediği işleri yapmaya çalışması yine zararlı olacaktır. Devlet, alım satım işlerine girdiği zaman malları ucuza satabilir. Bu durum piyasadaki fiyatların düşmesine neden olur. Her iki düşünür de devletin ekonomiye müdahil olmaması taraftarı olmakla beraber, toplumda oluşabilecek gelir adaletsizliğini dengelemek için devletin vergi kalemini kullanabilmesini uygun görür. Onlara göre devlet hem kamu hizmetlerini yerine getirmek için hem de toplumdaki gelir eşitsizliğini yumuşatmak için gerektiğinde vergi oranlarını artırabilir ya da azaltabilir.

Devletin ekonomiye katılmasını tüccarlar için zararlı olduğu görüşü her iki düşünürün savunduğu bir görüş olduğu gibi tüccarlar konusunda da yine ikisi aynı düşünceleri paylaşmaktadırlar. Her ikisi de ticaret ile uğraşan insanların aslında her zaman güvenilmez olduklarını ifade eder. İbn Haldun, ticaretin yapılmasını ve tüccarın desteklemesini savunmuştur. Ancak ona göre ticaretle uğraşan kişiler ahlaki olarak daha düşüktürler. Çünkü ticaret yapmak için girişken olmak, pazarlamayı iyi yapmak ve son olarak karşısındaki alıcıyı çok çabuk ikna etmek gerekir. Bunu

yapmak için herkesin aynı karakterde olması beklenemez. Yalnızca tüccarlar mallarını satmak için bu yöntemleri denerler. Adam Smith tıpkı İbn Haldun gibi tüccarların aslında güvenilirmez insanlar olduklarını ifade eder. Ona göre de, tüccarlar kendi çıkarları için toplumun genel çıkarını çoğu kez göz ardı ederler. Ekonomik hayatı canlandırmak adına iyi işler yaparlar. Ancak bu işler her zaman tüm toplumun yararına olmayabilir. Ticaretle uğraşan insanlar, toplumdaki diğer insanlardan farklıdır. Çünkü İbn Haldun'da Adam Smith'te ticaret yapabilmek için kişilerin hem belli kriterlere sahip olmaları gerektiğini hem de ticaretten kaynaklanan riskleri göze alabilecek cesarete sahip olmaları gerektiğini savunurlar.

Eğitim konusuna nasıl ki İbn Haldun toplumların gelişmesindeki en önemli etken olarak yaklaşıyorsa Adam Smith de eğitim konusuna aynı önemle değinir. Toplumların gelişmesi için öncelikle ülkenin kaliteli bir eğitim sisteminin olması gerekir. Eğitimin tüm ülkede ücretsiz ve eşit bir şekilde verilebilmesi için devletin bu görevi üstlenmesi ve özellikle çocukların bu hizmetten faydalanması için çaba sarf etmesi gerekir. Ayrıca bir çocuğun küçük yaşta aldığı eğitim kişiliğini de etkileyeceği için eğitimi veren anne - babanın ya da öğretmenin uygun bir metotla bunu sürdürmesi gerekir. Zira baskı ve korkuyla yetişen bir çocuk girişken olmaktan uzak, işlerini tembellikle yapmaya çalışan, özgüven eksikliği olan bir birey olarak ekonomiye katılır. Böyle bir yapıya sahip bir kişinin ekonomiye ya da ülkeye bir katkısı olamaz. Çünkü sorumluluk almaktan korkan bir birey olarak yetişmiştir. Kendisinin yapması gereken işleri hile yaparak halletmeye çalışacaktır. Bu koşullar altında yetişmiş bireylerin ekonomik kalkınma için özverili bir şekilde çalışması beklenemez. Bunun için eğitim faktörünün ciddi bir şekilde yürütülmesi gerekir. Bu da ancak devlet eliyle gerçekleşebilir.

İki düşünürün aynı fikirle karşılaştığı bir diğer konu ise servettir. Zira her ikisi de servetin, ya da Adam Smith'in adlandırdığı gibi sermayenin, toplum için büyük öneme sahip olduğuna inanır. İbn Haldun yaşadığı çağın genel kabul gördüğü fikirlerin aksine servet sahibi olmayı olağan bir durum olarak görür. Çünkü o, rekabetçi bir piyasada gayri ahlaki bir durumun olmayacağını kabul eder. İslam dini israfın, haramın ve ahlaksızlığın karşısında bulunduğu için ona mensup insanlar da daha ahlaki davranacaklardır. Bu nedenle zengin insanların tek hedefi servet biriktirmek değildir. Ona göre kentleşmenin olabilmesi için servet önemli bir

koşuldur. Yine aynı yaklaşımla Adam Smith sermaye faktöründeki herhangi bir artışın ya da azalışın o ülkedeki çalışma enerjisini, verimli işgücünü ve o ekonomideki tüm kesimlerin reel zenginliğini etkileyeceği kanısındadır.

İktisadi kalkınmanın etkilediği ve etkilendiği faktörler arasında, hem İbn Haldun'un hem de Adam Smith'in savunduğu bir diğer etken, ise nüfus faktörüdür. İki düşünür de nüfus faktörünün, yaşadıkları çağa uygun olarak, toplum için önemli bir faktör olduğunu savunurlar. Onlara göre nüfus arttıkça işgücü sayısında da bir artış meydana gelecektir. Nüfus oranı piyasadaki mevcut ücretlerden etkilenir ve kişiler ücret arttıkça emek arzında bulunurlar. Artan ücretler emek arzının refahını artıracak ve yaşam kalitesinin yükselmesini sağlayacaktır. Bu durumda ekonomik gelişme gerçekleşecek. Ürünlere olan talep artacak, üretim canlanacak ve nüfus yeniden artacaktır.

İbn Haldun, analiz edilmiş birçok iktisadi görüşleri, birkaç asır önce keşfetmiştir. Smith'den önce bir işbölümünün erdemlerini ve gerekliliğini, Ricardo'dan önce emek değeri ilkesini ortaya koymuştur. Malthus'tan önce bir nüfus teorisi hazırlamış ve Keynes'den önce devletin ekonomi üzerindeki rolü konusunda ısrar etmiştir. İbn Haldun, ekonomik mekanizmaların, ekonomik aktiviteyi uzun vadede dalgalanmalara yol açtığı, tutarlı bir dinamik sistem inşa etmek için, bu kavramları kullanmıştır.

Sonuç olarak özetleyebiliriz ki; gerek İbn Haldun ve gerek Adam Smith toplumu çok iyi gözlemlemiş ve var olan sorunları iyi analiz etmiş, iki düşünür olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir toplumun gelişmesi ve diğer toplumlarla rekabet edebilmesi için ihtiyacı olan en önemli faktörün ekonomi olduğunu açık bir şekilde savunmuşlardır. Ancak sadece ekonomiyle sınırlı kalınmaması gerektiğini çünkü ekonominin birçok faktörü etkilediği gibi yine pek çok durumdan da etkilendiği gerçeğini de unutmamışlardır. Adam Smith'in yaklaşık olarak iki yüz yıl önce söylediği birçok şeye, İbn Haldun kendisinden yaklaşık dört yüz yıl önce yaşamasına rağmen, aynı önemle yaklaştığı göz ardı edilemez bir gerçektir. İkisinin ortak noktaları ve ortak tarihleri olmamasına rağmen, fikirlerinin bu kadar benzer olması doğrusu şaşırtıcıdır. Bu durum bize farklı konular için de aynı ilhamı vermelidir. Zira birbirinden farklı olarak görülen hatta sürekli bir şekilde birbiriyle çatıştırılan Doğu ile Batı medeniyetlerinin aslında aynı ortak amaçla ortaya çıkan kişilerden

oluştuğunu göstermektedir. Bu nedenle alanları ne olursa olsun her bilim, sanat ve diğer konularda böyle kıyaslanacak konuların olması bizim kültür zenginliğimizi artıracaktır. Çünkü önemli olan aynı dili konuşmak değildir, aynı bilinçle ve duyarlılıkla insanlığa faydalı olunabilecek işler ortaya koyabilmektir.

KAYNAKLAR

- Abdula, Ş. (2007). <http://www.abdulasevba.blogspot.org> (20.07.2017).
- Aktan, Ç. C. (2009). Arz Yönlü İktisat Teorisi ve Haldun - Laffer Eğrisi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 1(2), 40-54.
- Arslan, A. (2002). *İbn-i Haldun'un İlim ve Fikir Dünyası* (3. b.). Ankara: Vadi Yayınları.
- Arslan, M. (2012). İktisat Sosyolojisi Bakımından Adam Smith. *Sosyoloji Dergisi*, 3(2), 153-210.
- Aslan, M. L. (2011). Devletin İktisadi Büyümedeki Rolü. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, VI(II), 160-175.
- Aydın, K. A. (2016). *İbn Haldun'un Toplumsal ve İktisadi Görüşleri*. <http://www.siyasalhayvan.com> (29.10.2017).
- Barber, W. J. (1999). *İktisadi Düşünce Tarihi* (3. b.). İstanbul: Şule Yayınları.
- Başaran, A. (2016). Sınıf Kavramının Kökeni ve Politik Ekonomik Bir Mukayese . *Politik Ekonomik Kuram*, 1, 214-236.
- Batseva, S. (2012). İbn Haldun Düşüncesinin Toplumsal Temelleri. Ü. Hassan, & T. Dursun içinde, *İbn Haldun'da Uygarlıkların Yükselişi ve Çöküşü* (2. b., s. 75-92). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Berber, M. (2011). *İktisadi Büyüme ve Kalkınma; Büyüme Teorileri & Kalkınma Ekonomisi* (4. b.). Trabzon: Derya Kitabevi.
- Bocutoğlu, E. (2012). *İktisadi Düşünceler Tarihi* (2. b.). Ankara: Murathan Yayınevi.
- Bocutoğlu, E. (2015). İbn-i Haldun Ve Adam Smith'in İşbölümü Konusundaki Görüşleri Üzerine Bir Değerlendirme . *Emek ve Toplum*, 4(8), 8 -25.
- Bolatlı, O. (2013). Erken Çağda Modern İktisadi Fikirler: İbn Haldun. *Seminer Ödevi*. Adana.
- Boulakia, J. D. (1971). Ibn Khaldûn: A Fourteenth-Century Economist . *Journal of Political Economy*, 1105-1118 .
- Boz, Ç. (2012). Adam Smith ve Amartya Sen. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* (14/3), 71-96.
- Candan, N. (2007). İbni Haldun Gözüyle Kamu Maliyesi Yaklaşımı. *Yönetim ve Ekonomi*, 14(2), 235-245.
- Chapra, M. U. (2006). İbn Haldun'un Gelişme Teorisi Günümüz İslam Dünyasının Düşük Performansını İzahta Yardımcı Olur mu? *İslam Araştırmaları Dergisi*(16), 205-243.
- Çalcalı, Ö. (2013). Kamu Maliyesi Perspektifinden Adam Smith. *International Journal of Economic and Administrative Studies*(11), 89-108.
- Dajani, B. A. (2014). The Ideal Education in Ibn Khaldun's Muqaddimah. *2nd Global Conference on Linguistics and Foreign Language Teaching* (s. 308-312). Dubai: Science Direkt.
- Dalkılıç, İ. (2011). İbn-i Haldun'un Mülkiyet Anlayışı. *Sosyoloji Konferansları*, 0 (25), (s. 70-90). <http://dergipark.gov.tr/iusoskon/issue/9525/119018>.

- Doğan, A. (2011). Ekonomik Politik: Kavramsal ve Kuramsal Bir Tartışma. Malatya.
- Doğan, S. (2002). Türkiye İçin Laffer Eğrisinin Tahmini (1979 - 2000). *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 7(2), 257-269.
- Doğan, Z. (2014). Ekonomik Büyüme Süreçlerinin Analizinde Yeni Açılımlar ve Büyümenin Yersel Dinamikleri. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(6), 365-380.
- Dutlu, P. (2013). İbn - i Haldun'da Ekonomi - Değerler İlişkisi. *Yüksek Lisans Tezi*. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı.
- Eğilmez, M. (2016.02.05). *Arz Yönlü Ekonomi ve Laffer Eğrisi*. <http://www.mahfiegilmez.com.tr> (19.12.2017).
- Erden, B. G. (2013). *İktisadi Kalkınma*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Erol, S. I. (2012). İktisadi Kalkınmada Değerlerin Rolü (İbn Haldun'un Perspektifinden) . *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 3(2), 49-65.
- Falay, N. (1978). *İbni Haldun'un İktisadi Görüşleri*. İstanbul: İstanbul üniversitesi İktisat Fakültesi.
- Galbraith, J. K. (1987). *İktisat Tarihi*. (M. Günay, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Genç, S. Y. (2015, Haziran). İbni Haldun'un Devlet Anlayışı Çerçevesinde Refah Devleti ve İktisadi Kalkınma Düşüncesi. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , 3(1), 141-154.
- Gölçek, A. G., & Gülşen, M. A. (2017, Kasım). İbn Haldun ve Serbest Piyasa Fikri: İbn Teymiyye ve Gazali'den Kanıtlar. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*(57), 576 - 590.
- Gönel, F. D. (2013). *Kalkınma Ekonomisi* (2. b.). Ankara: Efil Yayınevi.
- Günsoy, B., & Erden, C. (2013, Ağustos). İktisadi Kalkınma. 2. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Haldun, İ. (2017). *Mukaddime* (14. b.). (S. Uludağ, Dü.) İstanbul: Dergah Yayınları.
- Hamitoğulları, B. (1982). *Çağdaş İktisadi Sistemler Strüktürel ve Doktrinal Bir Yaklaşım* (3. b.). İstanbul: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Hassan, Ü. (2012). İbn Haldun Düşüncesine Yaklaşımda Bütünsellik Sorunu. *İbn Haldun'da Uygurlukların Yükselişi ve Çöküşü* içinde (2. b. 61-74). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Heilbroner, R. L. (2003). *İktisat Düşünürleri* (1. b.). (A. Tartanoğlu, Çev.) Ankara: Dost Kitapevi.
- Husri, S. e. (2001). *İbn Haldun Üzerine Araştırmalar* (Cilt 1). (S. Uludağ, Çev.) Dergah Yayınları.
- İslatince, P. M. (2012). *İktisadi Düşünceler Tarihi* (Cilt 1). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Kandır, E. D. (2013). Gelişmekte Olan Ülkelerde Demografik Geçiş ve Yoksulluk İlişkisi. *Yüksek Lisans Tezi*. Adana: Çukurova Üniversitesi.
- Karabulut, T. (2006). Laffer Eğrisinin Türkiye Uygulaması (1980 - 2003). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* (16), 367-377.
- Karataş, S. C. (2006). Economic Theory of Ibn Khaldun and Rise and Fall of Nations. *Geçmişten Geleceğe İbn Haldun* (s. 277-286). İstanbul: İslam Araştırma Merkezi.
- Karışman, D. S. (2010). *Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Adam Smith; Marifet ile Zenginlik Arasında İki Düşünce İki Dünya*. İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş Yayınları.
- Kayadibi, F. (2011). *Ibn Khaldun and Education*. The Final Brick: The Religion of İslam: <http://thefinalbrick.blogspot.com/2011/02/ibn-khaldun-and-education-dr-fahri.html> (11.20.2018).

- Kazgan, G. (2000). *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kozak, İ. E. (1999). *İnsan- Toplum-İktisat; İbn Haldun'dan Yola Çıkılarak Çok Yönlü Bir Tahlil Denemesi* (Cilt 2). Adapazarı: Değişim Yayınları.
- Kozak, İ. E. (2012, Mayıs). İbn Haldun'un İşletme ve Kamu Yönetimine İlişkin Görüşlerine Günümüzden Bir Bakış. *İş Ahlakı Dergisi*, 5(9), 163-184.
- Köklü, P. D. (1984). *Makro İktisat* (3. b.). Ankara: S Yayınları.
- Laffer, A. B. (2004, June 1). *The Laffer Curve; Past, Present and Future*. <http://www.heritage.org> (20.12.2017).
- Mitchell, D. J. (2011, Temmuz-aralık). Laffer Eğrisi Doğrultusunda Vergi Oranları, Vergilendirilebilir Gelir ve Vergi Gelirleri Arasındaki İlişkinin Anlaşılması. (S. Çukurçayır, Dü.) *Maliye Dergisi*(161), 326-336.
- Mohamed, Y. (2016). İş Bölümü ve Teorik Temelleri: İbn- i Haldun ve Adam Smith'in Karşılaştırılması. *İslam İktisadi ve Emek* içinde (G. Kafa, Çev., s. 165 - 203). İstanbul: İGİAD Yayınları.
- Özden, M. (2014). İktisadi Büyüme ve Kalkınma Olgusunda Dış Ticaretin Yeri ve Önemi: Türkiye Örneği.
- Özel, M. (2017, 10 19). *İslam İktisadi Araştırmaları*. www.ekonomi.org. (10.19.2017)
- Özkılıç, İ. (2006, Eylül). İbn Haldun'da İktisadi Kalkınmanın Dinamikleri ve Girişimcilik. *Akademik Bakış*(10), 1-14.
- Özsoy, İ. (2010). İktisadi Adam ve Toplum Adamı. R. Özbay, F. Solak, Y. Bülbül, & G. Çelik (Dü.), *Birinci İktisat Tarihi Kongresi* içinde (s. 231-249). İstanbul: Ekonomikve Sosyal Tarih.
- Öztürk, N. (2005, Ocak- Haziran). İktisadi Kalkınmada Eğitimin Rolü. *Sosyo Ekonomi*, 1, 27-44.
- Parasız, P. D., & Özer, P. D. (2005). *Bugünkü İktisadın Temelleri* (1. b.). İstanbul: Aktüel Yayınları.
- Rodan, P. N. (2016). Doğu ve Güney-Doğu Asya'nın Sanayileşme Sorunları. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, Artvin Çoruh Üniversitesi*(3), 120-133.
- Savaş, V. (2000). *İktisadın Tarihi* (4. b.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Seker, F. (2007, Temmuz). Ekonomik Liberalizm ve Etik. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Kayseri..
- Seyidoğlu, H. (2013). *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama* (19. b.). İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Smith, A. (2011). *Ulusların Zenginliği 2* (Cilt 2). (M. T. Akad, Çev.) İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Smith, A. (2012). *Ulusların Zenginliği 1* (Cilt 1). (M. Saltoğlu, Çev.) Ankara: Palme Yayıncılık.
- Soofi, A. S. (2014, Ağustos). Economics of Ibn Khaldun Revisited. *History of Political Economy*, 1-23.
- Spengler, J. J. (1964). Economic Thought of Islam: Ibn Khaldun . (C. U. Press, Dü.) *Comparative Studies in Society and History*, 6(3), 268-306.
- Süngü, A. (2009). İbn Haldun'un Eğitim Felsefesi. *Yüksek Lisans Tezi*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Şahin, Ç. E. (2013). *Adam Smith'den Chicago Okuluna, Siyasal İktisattan İktisat'a Beşeri Sermaye Teorisi: Teorik Kopuş ve Süreklilikler Üzerinden...* <https://www.researchgate.net/publication/259296854>. (04.18.2018).

- Tabakoğlu, A. (2010). *İslam İktisadi ve Modern Kapitalizm*. <http://www.islamiktisadi.net> (05.20.2017).
- Ülger, İ. (2004). *İbni Haldun Işığın Kaynağı Doğu - 4* (1. b.). İstanbul: Berfin Yayınları.
- Weiss, D. (1995). Ibn Khaldun on Economic Transformation. *International Journal of Middle East Studies*, 27(1), 29-37.
- Wilson, R. (2003). İslam Ekonomisinin Bir Öncüsü Olarak İbn Haldun. 16(4), 533-539. (İ. H. İnal, Çev.) İslami Araştırmalar Dergisi.
- Yavilioğlu, C. (2001). Ekonomik Kalkınma ve Motivasyon Arasındaki İlişki. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(2), 109 - 130.
- Yıldırım, E. (2006). İbn-i Haldun'un İktisadi ve Mali Düşünceleri. *Yüksek Lisans Tezi*. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldırım, Y. (1990). İbni Haldun'un Metodu ve Umran Teorisi. *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi.

ÖZGEÇMİŞ

Esra Turan 1993 yılında Van’da doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Van’da tamamladı. 2011 yılında giriş yaptığı Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümünden 2015 yılında mezun oldu. 2016 yılında Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümünde yüksek lisansa başladı.

VITAE

Esra Turan was born in 1993 in Van. she completed her primary, secondary and high school education in Van. In 2015, she graduated from Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics. In 2016, she started her Master's degree in Economics at Gaziantep University, Faculty of Economics and Administrative Sciences.